

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

**ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ
І ГОСПОДАРЮЮЧИХ СУБ'ЄКТІВ:
КОЕВОЛЮЦІЯ ТА СИНЕРГЕТИЧНИЙ
ЕФЕКТ**

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

За загальною редакцією
кандидата економічних наук, доцента
Е. О. Юрія

Чернівці

Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

2022

УДК 338(477):336
Ф 591

Друкується за ухвалою Вченої ради
Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича
(протокол № 7 від 30 червня 2021 року)

Рецензенти:

Терещенко О.О. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри корпоративних фінансів і контролінгу ДВНЗ «Київський національний економічний університет» Імені Вадима Гетьмана;

Шапошников К.С. – доктор економічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, начальник відділу науково-дослідної роботи та атестації наукових кадрів Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» Міністерства освіти і науки України;

Шірінян Л.В. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів Національного університету харчових технологій.

Авторський колектив:

Арич М.І., Вікнянська А.О., Гаватюк Л.С., Грубляк О.М., Дубина М.В., Жаворонок А.В., Карвацький М.В., Ковальчук Н.О., Костюк О.Р., Корбутяк А.Г., Кулинич Ю.М., Лисенко Ж.П., Олексин А.Г., Островська Н.С., Пілат А.К., Сокровольська Н.Я., Федішин М.П., Юрій Е.О.

Ф 591 **Фінансова** політика держави і господарюючих суб'єктів : коеволюція та синергетичний ефект : колективна монографія / за заг. ред. Е.О.Юрія. – Чернівці : Чернівецьк. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. – 220 с.
ISBN 978-966-423-721-2

Колективна монографія підготовлена в межах кафедральної науково-дослідницької роботи «Фінансова політика держави і господарюючих суб'єктів: коеволюція та синергетичний ефект» (№ держреєстрації 0116U008898) і розрахована на широке коло вітчизняних фахівців, науковців, студентів, аспірантів, викладачів закладів вищої освіти.

УДК 338(477):336

ISBN 978-966-423-721-2

© Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, 2022
© Колектив авторів, 2022

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1. ФІСКАЛЬНО-БЮДЖЕТНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ	9
1.1. ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЗОВНІШНЬОГО ДЕРЖАВНОГО БОРГУ УКРАЇНИ	9
1.2. РЕАЛІЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ	24
1.3. ФІСКАЛЬНІ ФУНКЦІЇ ПОДАТКУ НА ДОХОДИ ФІЗИЧНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ	41
1.4. ОСОБЛИВОСТІ МОНІТОРИНГУ У СФЕРІ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ	56
1.5. СУЧАСНІ ДЖЕРЕЛА ФІНАНСУВАННЯ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ	71
РОЗДІЛ 2. ВПЛИВ ФІНАНСОВО-ІНВЕСТИЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР НА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНИЙ РОЗВИТОК ДЕРЖАВИ	87
2.1. ПЕРЕДУМОВИ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ	87
2.2. ПРОБЛЕМИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ	101
2.3. РОЗВИТОК ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНСЬКОГО АПК ЯК УМОВА ДОСТУПУ ДО КЛЮЧОВИХ СВІТОВИХ РИНКІВ	116
2.4. УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ	129

РОЗДІЛ 3. МЕХАНІЗМ РЕФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕФЕКТИВНОЇ ДЕРЖАВНОЇ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ	146
3.1. ФОРМУВАННЯ СУЧАСНИХ МЕТОДІВ УПРАВЛІННЯ БАНКІВСЬКОЮ СИСТЕМОЮ УКРАЇНИ	146
3.2. ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ЯК НЕОБХІДНА СКЛАДОВА РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ	165
3.3. ВПЛИВ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ РИНКУ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ НА КРЕДИТНУ ПОВЕДІНКУ ДОМОГОСПОДАРСТВ	182
3.4. СТРАХУВАННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ ФІНАНСОВО- ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ БЕЗПЕКИ ПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ	197
ПІСЛЯМОВА	212
СПИСОК АВТОРІВ	219

ПЕРЕДМОВА

Одним із пріоритетних завдань державної влади на сучасному етапі є забезпечення стійкого довготермінового економічного розвитку. На сьогодні Україною обрано шлях на глибокі реформи та системну модернізацію країни. Відповідно, зусилля усіх органів влади повинні бути спрямовані на досягнення цієї мети, а діяльність окремих структур повинна забезпечувати реалізацію загальнодержавної політики злагодженими та скоординованими діями.

Формування складових сучасної фінансової політики держави пов'язано з її появою як інституту суспільного й адміністративного устрою. На сучасному етапі розвитку держава виступає активним учасником економічних відносин, як власник засобів виробництва має на меті постійне підвищення рівня ефективності функціонування активів. Водночас особливість держави в особі визначеної структури органів управління полягає у тому, що ступінь ефективності її функціонування як учасника ринку характеризується як збільшенням доходів бюджету, прибутків державних підприємств, так і створенням умов для зростання економіки, реальних доходів громадян, підвищення рівня добробуту населення. Економічну суть фінансової політики держави можна представити як інструмент економічного розвитку, що передбачає використання сукупності відповідних фінансових заходів, методів, важелів, механізмів, спрямованих на раціональне й ефективне формування, розподіл і використання фінансових ресурсів відповідно до пріоритетних напрямів соціально-економічного розвитку країни з метою забезпечення макроекономічної рівноваги та сприяння економічному зростанню. Доцільність застосування фінансового регулювання зумовлена виконанням державою економічної функції на належному рівні, потребою встановлення та підтримки оптимальної структури економіки, обґрунтування пріоритетних напрямів соціально-економічного розвитку, формування та подальшого удосконалення інституційного забезпечення функціонування ринку.

Вплив фінансової політики держави на економічні та соціальні процеси відбувається з часовим лагом. Вона є вагомим інститутом здатним у середньостроковій перспективі, у певній мірі, коригувати економічну циклічність і посилити інституційні основи економічного зростання.

У сучасних умовах існування ринкової економіки також розвиток і вітчизняного підприємства неможливий без ефективної фінансової політики, яка має на меті забезпечення, досягнення та підтримку оптимального рівня його фінансового стану. А це вимагає від суб'єктів системи фінансового управління на підприємстві чіткого розуміння суті, основних цілей та завдань щодо розроблення та реалізації фінансової політики, які допоможуть їм ефективно та раціонально формувати, розподіляти та використовувати фонди грошових коштів підприємства, а також сприятимуть підвищенню їхньої прибутковості в процесі господарювання, шляхом мінімізації фінансових ризиків і забезпечать високий рівень фінансової стійкості й платоспроможності.

В умовах сучасної світової економічної кризи спричиненої вірусним зараженням значної частини людства (пандемія COVID-19), під час визначення завдань фінансової політики підприємства необхідно обов'язково враховувати антикризові інструменти. Адже вони забезпечать запобігання та подолання негараздів і криз, які виникають у процесі розроблення та реалізації фінансової політики на підприємстві.

Також антикризове управління підприємством використовує особливий набір методів, тому що застосування більшості з них не притаманне в нормальних та стабільних умовах функціонування і розвитку підприємства (санация, банкрутство, ліквідація, даунсайзинг та ін.).

Ефективне функціонування вітчизняної економіки залежить і від здатності банківських установ задовольняти потреби споживачів фінансових послуг: суб'єктів господарювання та населення. Незахищеність від зовнішнього середовища та вплив негативних внутрішніх факторів зумовлюють необхідність постійного удосконалення банківської діяльності та пристосування до нових умов шляхом розроблення і реалізації фінансової політики, яка відповідає поточним потребам. В умовах частих змін економічної та

політичної ситуації формування та реалізація оптимальної фінансової політики банківських установ також набуває особливої актуальності.

Успішна реалізація державної політики в фінансовому секторі значно залежить від скоординованості як стратегічної, так і тактичної складових фіскальної політики, дій уряду та Національного банку України як на рівні вироблення політики, так і на рівні проведення поточних операцій, їх взаємоузгодженості, підпорядкованості короткотермінових вигод та інтересів довготерміновим загальнодержавним цілям.

Дана колективна монографія – результат виконання науково-дослідницької роботи «Фінансова політика держави і господарюючих суб'єктів: коеволюція та синергетичний ефект» (№ держреєстрації 0116U008898) Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (м. Чернівці).

Метою науково-дослідної теми є наукове обґрунтування та розробка практичних рекомендацій щодо формування ефективної фінансової політики держави та господарюючих суб'єктів; визначення основних інструментів реалізації фінансової політики, їх взаємозв'язку та взаємовпливу на конкурентоспроможний розвиток держави.

Наукова новизна очікуваних результатів полягає в розробці теоретичних і методичних основ формування ефективної фінансової політики держави та господарюючих суб'єктів, визначення основних інструментів її реалізації.

Виходячи з вищесказаного, матеріали монографії за логікою викладу поділено на три частини (розділи).

У першому розділі «Фіскально-бюджетний механізм забезпечення економічного розвитку держави» головну увагу акцентовано на:

1) етапах формування та сучасних тенденціях політики управління зовнішнім державним боргом України;

2) дослідженні фіскальних функцій податку на доходи фізичних осіб;

3) визначенні джерел фінансування об'єднаних територіальних громад в Україні;

4) виявленні особливостей моніторингу у сфері публічних закупівель.

5) узагальненні реалій функціонування пенсійної системи України.

У другому розділі «Вплив фінансово-інвестиційного механізму підприємницьких структур на конкурентоспроможний розвиток держави» проаналізовано:

6) передумови фінансово-економічної безпеки вітчизняних підприємств;

7) проблеми та перспективи фінансового забезпечення інвестиційної діяльності аграрних підприємств України;

8) методи управління конкурентоспроможністю підприємства в сучасних умовах господарювання.

У третьому розділі «Механізм реформування та розвитку фінансового сектору України в контексті реалізації ефективної державної фінансової політики» досліджено:

9) сучасні методи управління банківською системою України;

10) фінансову безпеку банківської системи України як необхідну складову розвитку фінансового сектору;

11) вплив діджиталізації ринку фінансових послуг на кредитну поведінку домогосподарств;

12) страхування як елемент фінансово-економічної системи безпеки продовольчого ринку.

Практичне значення очікуваних результатів полягає в тому, що теоретичні положення, отримані за результатами виконання науково-дослідної теми, доведені до рівня практичних рекомендацій до формування ефективної фінансової політики держави та господарюючих суб'єктів і інструментів їх реалізації та впроваджені у практику діяльності органів державного управління, підприємств, банків, страхових компаній, а також у навчальний процес.

Колективна монографія розрахована на широке коло читачів, які працюють або вивчають інструменти реалізації фінансової політики держави та господарюючих суб'єктів, а також її вплив на конкурентоспроможний розвиток держави. Це державні службовці, фінансисти, податківці, фінансові менеджери корпорацій, фахівці банківських установ, страхових та інших фінансових компаній. Видання буде корисним і для викладачів, студентів і аспірантів.

РОЗДІЛ 1

ФІСКАЛЬНО-БЮДЖЕТНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

1.1. ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЗОВНІШНЬОГО ДЕРЖАВНОГО БОРГУ УКРАЇНИ

Формування державного боргу зумовлене появою потреби в додаткових фінансових ресурсах у країні-позичальниці та акумуляцією надлишкових фінансових ресурсів у країн-кредиторів чи міжнародних фінансових організацій.

Водночас накопичення зовнішніх запозичень є одним із ключових факторів, що має дестабілізуючий вплив на фінансову систему держави. При такій ситуації діяльність уряду повинна бути спрямована на перехід до адекватної боргової політики, що веде до стратегічного управління боргом, яке охоплює його реструктуризацію з використанням активних інструментів управління державним боргом для реалізації національних інтересів і стабілізації фінансової системи країни.

Питання, пов'язані з управлінням зовнішнім державним боргом, завжди викликали зацікавленість вітчизняних учених. Так, у своїх дослідженнях проблематику зовнішнього боргу країни розглядали О. Барановський, О. Василик, В. Геєць, Т. Єфименко, В. Козюк, В. Кудряшов, С. Лондар, І. Лютий, В. Опарін, В. Федосов, С. Юрій. Серед провідних зарубіжних науковців питання зовнішнього боргу держави розглянені Р. Барро, Ш. Бланкартом, П. Лерой-Больє, К. Макконнеллом, Дж. Б'юкененом, А. Вагнером, Ф. Кене, А. Лернером, Дж. Саксом, Д. Юмом і багатьма іншими.

У процесі накопичення державних позик для фінансування дефіциту державного бюджету формується державний борг, що неминуче призводить до перевищення видатків бюджету над його постійними джерелами доходів (податки, збори, обов'язкові платежі). Дефіцит бюджету свідчить про наявність витрат, які не мають грошової підтримки, але передбачають наявність зовнішніх джерел для їх фінансування [3, с. 76].

Економічна наука та науковці неоднозначно трактували поняття зовнішній державний борг. Сучасні підходи вітчизняних учених до поняття "зовнішній державний борг" наведені в табл. 1.1.1.

Таблиця 1.1.1

**Трактування поняття «зовнішній державний борг»
у сучасній економічній літературі**

Автор	Характеристика поняття
Бюджетний кодекс України	це: «частина державного боргу, яка підлягає сплаті у валюті, іншій ніж гривня».
Міністерство фінансів України	це: «заборгованість держави за залученими з-за кордону коштами у вигляді позик і кредитів іноземних банків і міжнародних фінансових організацій, відсотків за ними, а також коштами, отриманими шляхом розміщення на міжнародних ринках державних цінних паперів».
Сремейчук Р.А.	це: «сукупність боргових зобов'язань держави, що виникли у результаті запозичення держави на зовнішньому ринку».
Зражевська Н.В.	це: «важлива складова фінансової системи держави через який держава може впливати на фінансову систему та управляти нею».
Багатий О.В., Гринчук Ю.В	це: «сукупність внутрішніх і зовнішніх боргових зобов'язань держави на звітну дату».
Панченко В.В.	це: «заборгованість органів загального державного управління перед урядами іноземних країн, МФО, іноземними банками, а також нерезидентами в іноземній валюті, що охоплює основну суму боргу та відсотки, інші зобов'язання держави перед кредиторами, пов'язані з отримання позик, у т. ч. витрати на виконання умов отримання позики».
Фурман І.В.	це: «заборгованість держави перед іноземними громадянами, фірмами, урядами та міжнародними фінансовими організаціями».
Лапшина З.В.	це: «заборгованість перед громадянами і організаціями іноземних держав».

Враховуючи вищезазначене, зовнішній державний борг відіграє важливу роль у макроекономічній системі будь-якої з країн, навіть найрозвиненіших. Він став невід'ємною частиною

сучасних фінансових систем країн та інструментом, за допомогою якого держава управляє фінансовими й економічними процесами.

Узагальнюючи наведене, зовнішній державний борг, як складну економічну категорію належить розглядати у двох аспектах.

По-перше, зовнішній борг – це грошове зобов'язання держави, що охоплює основну суму позики та відсотки за нею, які підлягають поверненню станом на конкретну дату зовнішнім кредиторам і за якими держава виступає як гарант.

По-друге, першопричиною зовнішнього державного боргу є дефіцит бюджету та державний кредит. Він виступає як «фінансовий мультиплікатор», який через механізм боргової спіралі має значний вплив на фінансовий, фіскальний, грошовий та кредитний сектори держави та при оптимальному й ефективному використанні стає фактором фінансової стабілізації держави. За інших умов він призводить до боргів, інфляції, валютних коливань і, відповідно, загроз економічній та політичній незалежності країни.

Економічна політика країн світу тісно пов'язана з державними запозиченнями та механізмами управління заборгованостями держави.

Що ж до змісту поняття «управління державним боргом», то ґрунтуючись з вищепроаналізованих підходів науковців, під ним належить розуміти: «процес розробки та виконання стратегії управління державним боргом задля залучення певного визначеного обсягу фінансування за найменшими можливими витратами протягом середньострокового та довгострокового періоду, що відповідає розумному ступеню ризику та відповідати будь-яким іншим цілям управління державним боргом, які поставив уряд».

У ширшому розумінні уряд повинен намагатися забезпечити саме такий рівень зростання державного боргу країни, що дозволить обслуговувати його, зберігаючи при цьому економічне зростання.

Управління державним боргом здійснюється із застосуванням як ринкових, так і неринкових методів управління державною заборгованістю, зміст яких наведено у таблиці 1.1.2.

Можна констатувати, що зовнішні запозичення стали важливою складовою в механізмі макроекономічного регулювання. Це пов'язано з реалізацією країнами такої бюджетної політики, яка потребує значних витрат за зобов'язаннями економічного та соціального напрямку. Помітно, що стрімко розміри бюджетних витрат ростуть під час кризи, коли підтримка економічної та фінансової складової перекладається на державний бюджет, що призводить до виникнення дефіциту бюджету.

Таблиця 1.1.2

Методи управління державним боргом

Ринкові методи	Реструктуризація	Відстрочення сплати частини чи повної суми заборгованості.
	Рефінансування	Сплата основної суми боргу та відсотків за ним.
	Сек'юритизація	Переформлення боргу у знову випущені облігації шляхом обмінуборгу на облігації країни-боржника.
	Обмін	Держава-кредитор зменшує розмір відсоткових сум по кредиту.
	Уніфікація	Обмін кількох раніше випущених боргових зобов'язань на одне нове.
	Консолідація	Зміна початкових умов позики
	Новація	Заміна одних зобов'язань іншими за угодою між позичальником і кредитором щодо заміни.
	Викуп боргу з дисконтом	Викуп власних боргів зі знижкою на вторинному ринку.
Неринкові методи	Обмін облігацій за регресом	Кілька, раніше випущених, облігацій прирівнюються до нової.
	Тимчасовий мораторій	Відстрочення сплати боргових зобов'язань, до закінчення певних надзвичайних подій.
	Пролонгація	Згода кредиторів на відстрочення виплат за зобов'язаннями боржника.
	Дострокове погашення	Економія бюджетних коштів за необхідності їх обслуговування в майбутньому.
	Списання боргу	Застосовується у випадку фінансової неспроможності держав погасити зобов'язання.

Описуючи комплекс методів управління зовнішнім державним боргом, що використовуються в Україні, зазначимо, що на сьогодні це: рефінансування (обслуговування попередніх боргів шляхом упровадження нових запозичень), консолідація (зміна умов обслуговування позики для продовження строку погашення), конвертація (зміна умови обслуговування позик відповідно до їх дохідності для кредиторів), реструктуризація (зміна умов отриманої позики для продовження строку погашення, зменшення витрат на обслуговування, можливість списання частини боргу тощо).

Зростання зовнішнього державного боргу України сьогодні є однією з ключових характеристик сучасної фінансової системи. Для забезпечення достатньої фінансової бази функціонування економіки країни уряд змушений вдаватися до зовнішніх запозичень. Доцільно розглянути етапи й особливості формування зовнішньої заборгованості країни (табл. 1.1.3).

Таблиця 1.1.3

Етапи формування зовнішнього державного боргу України

Етап формування	Коротка характеристика
1	2
Перший етап (1991 – 1994 роки)	Безсистемний характер зовнішніх запозичень, основний кредитор - НБУ.
Другий етап (1995 – 1996 роки)	Перший випуск державних цінних паперів (ОВДП), фінансування дефіциту державного бюджету за рахунок казначейських векселів.
Третій етап (1997 – 1998 роки)	Активне запозичення на внутрішньому та зовнішньому ринках для фінансування дефіциту державного бюджету та реалізації державних програм розвитку.
Четвертий етап (1998 – 2000 роки)	Перша реструктуризація державного боргу, що дозволила уникнути дефолту.
П'ятий етап (2001-2007 роки)	Зменшення співвідношення обсягів боргу та ВВП за рахунок проведення ефективної боргової політики і зростання економіки.
Шостий етап (2008-2009 роки)	Світова фінансова криза, падіння вітчизняної економіки, зростанням дефіциту державного бюджету та погіршення боргової безпеки через стрімке нарощування державного боргу, отримання першого траншу позики МВФ.

Продовження табл. 1.1.3

1	2
Сьомий етап (2010–2013 роки)	Посилення боргового навантаження, зниження кредитних рейтингів України.
Восьмий етап (2014 рік по тепер)	Зростання зовнішніх запозичень, необхідність збільшення статей видатків бюджету держави на військову діяльність, соціальний захист.

При проведенні детального аналізу формування зовнішнього державного боргу помітно, що особливості цього процесу викликані проблемами фінансової системи незалежної України. Розрив єдиного виробничого комплексу призвів до зниження обсягів виробництва, що спричинило падіння податкових надходжень до бюджету і його гострого дефіциту. Все це призвело до дефіциту фінансових ресурсів щодо фінансування соціальної та бюджетної сфер. За умови слаборозвиненого внутрішнього позикового ринку уряд змушений був звернутися до зовнішніх запозичень [11, с. 91].

На першому етапі формування зовнішнього боргу помітна була хаотичність нагромадження боргу через надання державних гарантій вітчизняним підприємствам під іноземні кредити та врегулювання боргових відносин з Росією.

На другому етапі прийнято нормативний акт, який описував загальні засади боргової політики України та регулював процес зовнішніх запозичень. Запозичення перших років незалежності здійснювалося необґрунтовано.

Третій етап характеризувався стабільною практикою перекладу простроченої заборгованості за енергоресурси на бюджет держави та виконання урядом зобов'язань за наданими гарантіями за простроченими позиками підприємств.

Четвертий етап називається періодом реструктуризації боргу. Протягом 1999-2001 рр. відбулися три реструктуризації зовнішнього боргу України.

На п'ятому етапі розроблено Концепцію політики державного боргу на 2001-2004 рр., відповідно до якої передбачалося створення цілої системи управління державним боргом і передбачений жорсткий контроль за подальшими позиками.

Шостий етап характеризувався швидкими темпами зростанням зовнішнього державного боргу. Починаючи з 2008 року найбільшим кредитором України стає Міжнародний валютний фонд.

У 2010 році розпочався сьомий етап. Міністерство фінансів України, вперше після кризи 2008 року, розмістило на міжнародному ринку капіталу єврооблігації на суму 2,5 млрд доларів. Але попри це, нераціональне використання зовнішніх позик та їх значні суми призвели до необхідності здійснювати чергові запозичення для погашення попередніх позик.

Починаючи з 2014 року варто виокремити восьмий етап формування державного боргу, який характеризувався значним зростанням зовнішнього фінансування. Серед основних причин цього зростання державного боргу в 2014-2015 роках такі: політична криза, окупація Криму та війна на сході країни, глибока економічна рецесія, дефіцит державного бюджету, значна підтримка державних підприємств і банків.

Дослідження протягом усіх років незалежності України особливостей формування зовнішнього державного боргу дало можливість визначити основні чинники впливу на зростання чи зниження зовнішніх запозичень (табл. 1.1.4).

Таблиця 1.1.4

Чинники впливу на формування державного боргу

Етапи	Динаміка зовнішнього боргу	Детермінанти, що зумовили зміну	
		Ключові	Додаткові
1	2	3	4
1	Зростання	Розірвання виробничих зв'язків України, дефіцит державного бюджету	Падіння надходжень до бюджету, необхідність підтримки вітчизняних підприємств через державні гарантії
2		Дефіцит державного бюджету	Нормативна база у сфері зовнішніх запозичень, освоєння нового інструменту зовнішніх запозичень – ОЗДП
3			Реалізація державних програм

Продовження табл. 1.1.4

1	2	3	4
4	Призупинення зростання	Реструктуризація виплат по ОЗДП та ОВДП, невиконання вимог кредиторів у повному обсязі, технічний дефолт	Акцент на політиці скорочення обсягів зовнішніх запозичень
5			Посилення світових експортних позицій України, зростання надходжень до бюджету та зменшення його дефіцитності
6	Зростання	Світова фінансова криза 2008-2009 років	Дефіцит державного бюджету, економічне падіння
7		Дефіцит бюдже	Післякризова рецесія
8		Політична та економічна кризи, анексія Криму, війна на Сході	Зростання витрат на оборону, зменшення доходів бюджету, зростання дефіциту бюджету, втрата території та їх ресурсів

Враховуючи значну деталізацію етапів формування зовнішньої державної заборгованості, більш доцільний аналіз статистичних даних у сукупності.

Загальний стан зовнішньої заборгованості, її динаміку наведено в табл. 1.1.5 [13].

Таблиця 1.1.5

Динаміка зовнішнього державного боргу України

млн дол

Роки	Сукупний борг:	державний борг	гарантований борг
2012	38658,8	26137,7	12521,1
2013	37536,0	27901,4	9634,6
2014	38792,2	30809,1	7983,1
2015	43445,4	34427,0	9018,5
2016	45604,6	36048,3	9556,3
2017	48989,4	38490,1	10499,3
2018	50462,5	39706,6	10755,8
2019	48940,8	39342,5	9598,3
2020	53720,8	44510,7	9210,1

У сукупність зовнішніх боргових зобов'язань держави входить також гарантований державою борг, що виникає внаслідок узятих на себе державою гарантій за зобов'язаннями третіх осіб, або взяті на себе державою зобов'язання третіх осіб, які є зобов'язаннями резидентів даної економіки перед нерезидентами.

Станом на 31 грудня 2020 зовнішній державний та гарантований державою борг України становив 42,7% від валового зовнішнього боргу країни [13].

Аналізуючи процеси формування зовнішнього державного боргу, розглянемо також його динаміку за типом кредитора та видами позик (табл. 1.1.6).

Таблиця 1.1.6

**Зміна гарантованого державою зовнішнього боргу
за видом позик і типом кредитора**

	млрд грн					
Позики:	2015	2016	2017	2018	2019	2020
- одержані від міжнародних фінансових установ	40,12	140,81	190,92	229,72	236,90	190,81
- одержані від іноземних урядів	3,81	4,63	3,91	2,72	1,30	0,00
- одержані від іноземних комерційних банків	51,62	68,21	61,90	59,01	56,31	34,01
- за випущеними цінними паперами на зовнішньому ринку	28,53	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
- інших категорій	1,81	2,71	2,93	3,21	3,10	2,62
Усього	125,97	216,56	259,86	294,76	297,71	227,84

Можна помітити, що основу кредитних ресурсів, залучених до України, становлять облігаційні позики міжнародних фінансово-кредитних організацій. Виходячи з наведених у табл. 6 даних, зазначаємо, що з 2016 року всі одержані позики від міжнародних фінансово-кредитних організацій були надані під державні гарантії.

Найбільший вплив на регулювання зовнішнього боргу, стимулювання розвитку, розв'язання проблем підтримки стабільної фінансової системи України має МВФ.

За 25 років співпраці між Україною та МВФ укладено 10 кредитних угод (системна трансформаційна позика, програма розширеного фінансування, позики за механізмом «Стенд-бай»).

Хронологія отриманих траншів і підписаних програм з МВФ наведена в (табл. 1.1.7) [10, с. 38].

Таблиця 1.1.7

Хронологія співпраці України з МВФ

Етапи	Тривалість етапу	Кредитна програма	Обсяг ресурсів за програмою (млрд дол)
1	1994-1995 рр.	Системна трансформаційна позика	0,8
2	1995-1998 рр.	Стенд-бай	1,9
3	1998-2002 рр.	Програма розширеного фінансування	1,61
4	2002-2008 рр.	Попереджувальний Стенд-бай	411,6
5	2008-2010 рр.	Стенд-бай	10,6
6	2010-2013 рр.	Стенд-бай	3,4
7	2014-2015 рр.	Стенд-бай	4,6
8	2015-2017 рр.	Програма розширеного фінансування	7,7
9	2018-2020 рр.	Зміна програми розширеного фінансування на Стенд-бай	4,0
10	2020- по тепер	Програма Стенд-бай на 18 місяців	5,0

Загальний обсяг отриманих Україною кредитів від МВФ за весь 25-річний період співпраці склав близько 21,51 млрд СПЗ, що в еквіваленті склало майже 35,23 млрд дол (табл. 1.1.8).

Таблиця 1.1.8

Виплати України МВФ за зовнішніми позиками

Показники	млн СПЗ					Усього
	2016	2017	2018	2019	2020	
Основна сума боргу	687,50	0,0	628,80	1486,30	1153,00	4409,20
Витрати на обслуговування боргу	87,30	117,70	115,10	88,70	44,50	453,50
Усього	774,80	117,70	744,30	1575,10	1197,50	4862,70

Найбільшою поточною проблемою для України було те, що пік виплат боргу у попередні роки був у 2019-2020 рр. і склав 17 млрд дол.

У червні 2020 року Міжнародний валютний фонд переглянув умови співпраці з Україною та затвердив нову програму фінансування в режимі Stand-by. Загальна тривалість цієї програми 18 місяців, а обсяг коштів, які може отримати Україна, сягає 5 мільярдів доларів. Кількісні параметри угоди між Україною та Міжнародним валютним фондом за цією програмою наведені в табл. 1.1.9.

Таблиця 1.1.9
Монетарні умови МВФ до України у 2020-2021 рр.

Умови МВФ	Червень 2020	Вересень 2020	Грудень 2020	Березень 2021	Червень 2021
Нижня межа чистих міжнародних резервів НБУ, млрд дол	12,264	9,103	7,527	9,616	10,288
Граничне значення дефіциту сектору загальнодержавного Управління, млрд грн	180,0	217,0	302,15	45,0	90,0
Граничне значення обсягу гарантованого державою боргу, млрд грн	40,0	40,0	40,0	20,0	20,0
Темп інфляції (до відповідного місяця попереднього року)	5,0	5,0	5,0	5,0	5,0

Крім дотримання вищезазначених кількісних параметрів, Україна має виконати й інші зобов'язання, зокрема: переглянути тарифи на опалення, в аспекті посилення регуляторних вимог внести зміни до Закону України «Про банки та банківську діяльність», провести реорганізацію податкової та митної служб.

Загалом ці вимоги є природним продовженням уже впроваджених і не містять радикальних вимог до внутрішньої політики України.

Іншою проблемою зовнішніх державних запозичень є обслуговування боргу, тобто виплати за отриманими позиками. Лише в 2017 році до МВФ повернено Україною 450 мільйонів доларів США.

У 2018 році Україна погасила заборгованість у розмірі 80,7 млн. доларів США у рамках General Resources Account та черговий платіж основної суми позики за програмою 2014 року stand-by у сумі 375,0 млн доларів США. Загалом, за весь період кредитування країною повернено 18,2 млрд доларів США.

Частка заборгованості України перед МВФ у загальній структурі прямого та гарантованого зовнішнього боргу значна, незважаючи на зменшення у 2019-2020 роках. Значення цього показника перевищує 20,0%, і в періоди 2016-2018 рр. воно досягало третини всіх зовнішніх боргів країни [13].

Зовнішній державний борг останнім часом хронічно випереджав національні валютні резерви, а у 2020 році він компенсований ними лише на 51,70% (табл. 1.1.10).

Таблиця 1.1.10

**Динаміка показників зовнішнього державного боргу,
міжнародних резервів і заборгованості Міжнародного валютного
фонду**

Роки	Прямий та гарантований ЗДБ, млрд дол	Міжнародні резерви млрд дол	Загальний розмір боргу України перед МВФ, млрд дол	Частка ЗДБ у золотовалютних резервах, %	Частка боргу України перед МВФ у загальній структурі ЗДБ, %	Частка боргу перед МВФ у структурі міжнародних резервів, %
2014	37,6	20,4	7,2	54,2	19,2	35,2
2015	38,7	7,6	7,7	19,2	19,5	-1,3
2016	43,5	13,3	12,4	30,7	28,6	93,8
2017	45,6	15,6	13,1	34,0	28,6	84,5
2018	48,9	18,7	14,0	38,4	28,5	74,6
2019	50,5	20,7	13,1	41,3	25,7	62,6
2020	48,9	25,3	11,3	51,6	23,1	44,7

Через постійні зовнішні запозичення, в т. ч. через програми кредитування Міжнародного валютного фонду, сьогодні в країні спостерігається значне боргове навантаження на одного громадянина.

За аналітичними підрахунками фахівців, кожен громадянин у 2018 році віддав як сплату позики до МВФ 55,22 дол (1443 грн), у 2019 році 42,71 дол (1110 грн), у 2020 році – 29,82 дол (774 грн), а в 2021 році – 34,51 дол (897 грн) [15].

Досліджуючи борговий тиск на національну фінансову систему, необхідно звернути увагу на строки погашення позик, особливо зовнішніх. У 2020 р. сума виплати становила 6,4 млрд дол. Наступні роки буде кілька піків виплати боргів Україною: в 2024 році – 6,2 млрд дол., а в 2031 році – 3,5 млрд доларів США.

Усвідомлюючи значущість зовнішніх запозичень, здійснених у міжнародних фінансово-кредитних організаціях для фінансової системи країни, варто приділяти більшу увагу взаємодії з ними при формуванні зовнішнього державного боргу України.

Подальші дослідження сучасного стану зовнішнього боргу держави, стану боргової безпеки та пошук шляхів удосконалення управління нею є перспективними.

Зазначимо такі напрямки вдосконалення управління зовнішнім державним боргом України на основі використання передового досвіду:

- перехід від урядової до агентської моделі управління державним боргом дозволить поліпшити якість управління, контролю за запозиченнями та використанням кредитних коштів, ефективність залучення кредитних коштів, законодавчу діяльність;

- запровадження стратегічних аспектів управління зовнішнім державним боргом, у рамках яких має бути розроблений набір стратегій управління зовнішнім боргом;

- активне залучення місцевої влади до механізмів зовнішніх позик у рамках реформи децентралізації влади в Україні;

- заміна коротко- та середньострокових зовнішніх державних запозичень довгостроковими та внутрішніми позиками для подальшої оптимізації структури позикових коштів;

- запобігання та боротьба з так званим ефектом «заміщення інвестицій», а також використання зовнішніх державних запозичень на інвестиційний розвиток;

- формулювання нової парадигми управління зовнішнім державним боргом: «підвищення швидкості відновлення

національних економічних і соціальних систем на основі зовнішніх державних запозичень при мінімізації їх витрат і оптимізації управління ризиками»;

- збільшення кількості методів та інструментів управління боргом з їх акцентом на інструменти активного управління (реструктуризація, інноваційні методи управління із залученням місцевих органів влади).

Отже, аналіз сучасних тенденцій зовнішніх державних запозичень показав, що цей інструмент фінансування дефіциту державного бюджету активно використовується не лише в Україні, а й у високорозвинених країнах. Установлено, що великі обсяги зовнішніх запозичень притаманні не лише слабо- або середньорозвиненим країнам, але і високорозвиненим, водночас спостерігається принципова різниця у підходах до використання цих позикових ресурсів. Тобто, підходи до зовнішніх запозичень, властиві розвиненим країнам, базуються на принципах прозорості та раціональності (ефективності) витрачання позикових коштів, тоді як слаборозвинені країни переважно використовують їх для поточного споживання.

Список використаних джерел

1. Бюджетний Кодекс України. Відомості Верховної Ради України. Київ, 2010. № 50-51. Ст. 572. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.
2. Баженова О. В., Черниш Ю. М. Акумулявання зовнішнього державного боргу України: сподівання на зростання економіки чи занепад (емпіричні аспекти). *Бізнес-Інформ*. 2017. № 3. – С. 237-242.
3. Богдан Т. П. Стратегічне управління державним боргом в умовах нестійкої боргової позиції. *Фінанси України*. 2018. № 4. – С. 75-92. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2018_4_7.
4. Єфіменко Т. І. Інституціональні аспекти реформування державних фінансів. *Фінанси України*. 2016. № 6. – С. 7–30.
5. Зануд А. МВФ і Україна: історія позик і відносин. BBC News Україна : вебсайт. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-48335639>.
6. Козюк В. В. Боргова політика в системі глобальних макрофінансових процесів. *Світ фінансів*. 2017. № 1 (14). – С. 29-40.
7. Кудряшов В. П. Імперативи та ризики накопичення державних запозичень. *Економіка України*. 2018. № 6. – С. 26-43.

8. Лютий І. О., Зражевська Н. В., Рожко О. Д. Державний кредит та боргова політика України : монографія. Вид. 2-ге, переробл. і допов. / за ред. І. О. Лютого. Київ : ЦУЛ, 2008. – 360 с.
9. Лютий І. О., Софієнко А. П. Зовнішні державні запозичення як інструмент фінансової політики уряду. *Фінанси України*. 2019. № 5. С. 64-78. URL: http://finukr.org.ua/?page_id=723&aid=4617.
10. Рудан, В. Я. Досвід та стратегічні орієнтири співпраці України з Міжнародним валютним фондом. Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет ; редкол.: О. В. Ярошук (гол. ред.) та ін. Тернопіль : «Економічна думка», 2017. Т. 27. № 2. – С. 36-49.
11. Софієнко А. П. Еволюція поняття «зовнішній державний борг» як індикатора фінансової безпеки. *Економіка і Регіон*. 2016. № 3 (58). С. 86-94. URL : <http://journals.nupp.edu.ua/eir/article/view/1227/1033>.
12. Шевчук В. О. Макроекономічні ризики прискореної акумуляції зовнішнього боргу в економіці України. URL: http://old.niss.gov.ua/book/strpyor/11_2009/24.pdf.
13. Державний борг України. Міжнародний валютний фонд : офіц. вебсайт. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/debtgov/>.
14. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL : www.minfin.gov.ua.
15. Офіційний сайт Світового банку. URL : <https://worldbank.org>.

1.2. РЕАЛІЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Починаючи з 2004 року законодавчо регламентовано Законами України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [1] та «Про недержавне пенсійне забезпечення» [2] основні засади функціонування системи пенсійного забезпечення. Проте повного реформування солідарної системи, реального впровадження загальнообов'язкового накопичувального пенсійного забезпечення та розвиток добровільної недержавної накопичувальної системи так і не сталося.

Підписання Україною Європейського кодексу соціального забезпечення, який є орієнтиром європейської моделі соціального забезпечення, заснованої на соціальній справедливості, сталося 10 листопада 2016 р. [3].

Наразі можна спостерігати нівелювання концепції патерналістичної соціальної держави, адже тягар соціального захисту та його складових (пенсійне забезпечення відноситься саме до загальнообов'язкового соціального страхування) не лежить винятково на державі, а все більшу і більшу роль відіграє саме застрахована особа (платники єдиного соціального внеску).

Тому неминучий шлях зміни концепції та перехід на нові рейки надання соціальних послуг – комерційні. Поступово відбувається подальше поширення неопатерналістичної держави в Україні, в якій соціальні функції будуть здійснюватися через різноманітні механізми застосування та розширення методів їх реалізації. Основна мета – запобігання соціальним ризикам обов'язково повинна зберігтися.

Зараз діють лише два рівні пенсійної системи (перший – солідарна) та (третій – недержавна). Щодо другого рівня (накопичувальна), то поки що тільки існують наміри його впровадження. Та якщо перший рівень, тобто солідарне пенсійне забезпечення, працює в Україні ще з радянських часів і зрозуміле для всіх, то третій рівень залишається, м'яко кажучи, не дуже популярним.

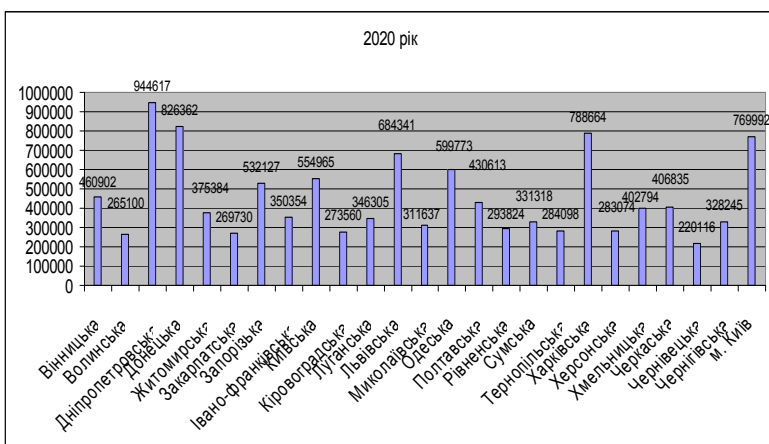
Наразі для солідарної пенсійної системи України демографічна ситуація має несприятливий вплив: сьогодні в країні на 1 пенсіонера приблизно припадає лише 1 працівник, за якого сплачують внески до Пенсійного фонду України.

Зокрема, до 2060 р. частка людей віком 60+ зросте з теперішніх 22% до 34%, а їх співвідношення з чисельністю населення віком 18–59 років зросте майже вдвічі (до 70%). Співвідношення пенсіонерів до платників внесків зросте з 95% у 2016 році до 104% у 2045 році та 118,8% – у 2060 році.

Крім цього, аналіз коефіцієнта демографічної залежності пенсійної системи (співвідношення чисельності осіб, які отримують пенсійні виплати, і чисельності працюючих осіб, які сплачують страхові пенсійні внески) дозволяє оцінити навантаження на офіційно зайняте населення.

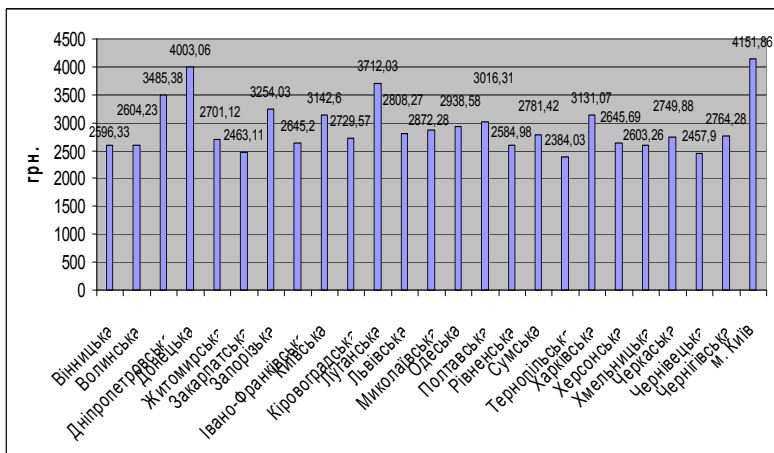
Принагідно зауважимо, що коефіцієнт демографічної залежності пенсійної системи України становить 91% та є одним з найгірших у світі. Це свідчення того, що практично один працюючий утримує одного пенсіонера.

За даними Пенсійного фонду України, станом на 2020 рік в Україні понад 11,3 млн пенсіонерів (рис. 1.2.1). Їх кількість значно різниться по регіонах країни (Додаток А).

Рис. 1.2.1. Кількість пенсіонерів за регіонами (осіб)

Відповідно, середній розмір пенсії по Україні також коливається залежно від структури економіки того чи іншого регіону, що показано на рис. 1.2.2.

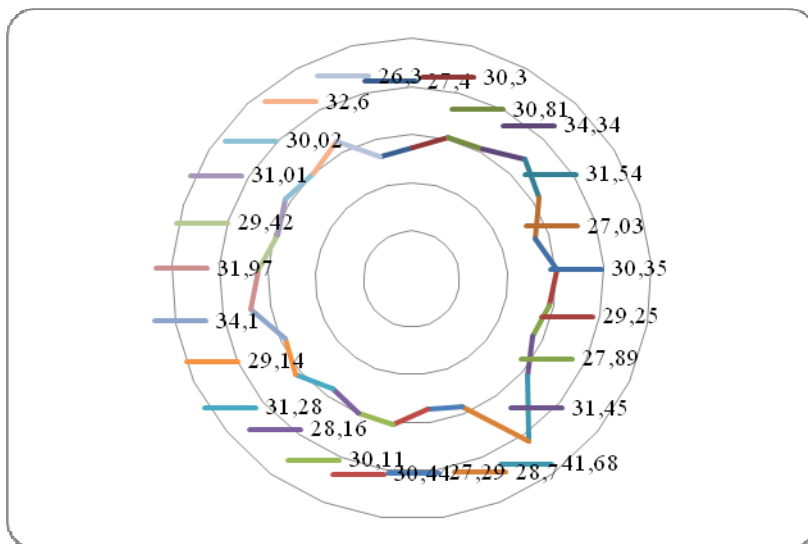

Рис. 1.2.2. Середній розмір призначеної місячної пенсії пенсіонерів (грн.)

Для прогнозування розвитку пенсійної системи коефіцієнт заміщення пенсією втраченого доходу є загальноприйнятим і цілком коректним показником ефективності функціонування пенсійної системи.

Індикатор – коефіцієнт заміщення пенсією втраченого доходу нині може розглядатися як найбільш комплексна характеристика ефективності пенсійної системи з позиції головного її учасника – застрахованої особи. Після набрання чинності Закону України – «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» [1] відбувалися значні коливання індексу – коефіцієнт заміщення, найнижчим цей показник був у 2004 році – 30,9%, найвищим – у 2009 році – 49%, після чого почалося з незначними коливаннями поступове зниження, в 2016 році він уже становив 32,8%, а у 2017-2018 роках – 28,2%, тобто не досягає рівня мінімальних норм соціального забезпечення згідно з Конвенцією МОП № 102 [4].

Результати розрахунків коефіцієнта заміщення пенсією до заробітної плати у розрізі областей України у 2020 році (рис. 1.2.3) свідчать про деяку територіальну неоднорідність [5].

Рис. 1.2.3. Коефіцієнт заміщення пенсією втраченого доходу у 2020 році

Найвищі значення показника спостерігаємо у Луганській області (41,68), Донецькій (34,34) та Харківській – 34,1; найнижчі – у м. Київ (26,3), Закарпатській (27,03), Миколаївській (27,29) та Вінницькій областях (27,38).

Отже, коефіцієнт заміщення (співвідношення розміру пенсії до розміру зарплати, яку працівник отримував до виходу на пенсію) в Україні становить близько 30%, хоча були часи, коли він сягав 60%. У найбільш розвинених країнах Європи коефіцієнт заміщення становить 95%, а іноді – навіть 100%.

На сучасний стан функціонування пенсійного забезпечення в Україні впливають загальнонаціональні тенденції, а саме: старіння населення (зменшення чисельності зайнятого населення призводять до все більшого наростаючого тиску на працююче населення, роботодавців, зокрема, та Державний бюджет України).

Доцільний аналіз особливостей формування та використання фінансових ресурсів бюджету ПФУ за останній період.

Доходна частина бюджету ПФУ за 2018-2020 роки представлена у табл. 1.2.1.

Таблиця 1.2.1

Доходи бюджету ПФУ за 2018-2020 роки

млн грн

№ з/п	Статті	2018	2019	2020
I	Власні доходи, в тому числі:	202 084,3	241 752,4	281 751,5
1.1	сума ЄСВ	196 854,7	236 262,0	276 051,2
1.2	кошти від підприємств на покриття фактичних витрат на виплату та доставку пенсій	4 975,6	5 208,9	5 436,4
1.3	кошти, сплачені банками за користування тимчасово вільними коштами ПФУ	131,4	153,5	115,5
1.4	кошти на виплату пенсій іноземним пенсіонерам, які проживають на території України	122,5	127,9	148,5
II	Кошти ДБУ	150 090,9	193 205,5	180 738,5
	Усього доходів	352 175,3	434 957,9	462 490,0

*[6-8]

За даними ПФУ, упродовж 2018-2020 років спостерігається позитивна динаміка зростання доходної частини бюджету. Проте, розглядаючи основну бюджетоутворюючу статтю (власні надходження), спостерігаємо невиконання планових показників. Тому фінансування видатків із власних надходжень ПФУ в необхідному обсязі вдалося досягнути за рахунок залучення коштів державного бюджету України та від перерозподілу з ПФУ.

У структурі доходів бюджету основним інструментом фінансового механізму функціонування ПФУ є власні доходи. Сума власних доходів, що акумульована Фондом за 2018 рік, становить 202084291,9 тис грн (57,38% від доходної частини), у 2019 році сума збільшується до 241752434,5 тис грн (55,78% від доходної частини), що на 39668142,6 тис грн більше, ніж у попередньому році, а у 2020 році спостерігаємо ще більш значимий приріст на 39999040,7 тис грн до 281751475,2 тис грн (60,92% від доходної частини). Отже, темп зростання в 2019 році становив 119,63%, а у 2020 році – 116,54%, а темп приросту -16,41% та 13,20% відповідно по роках.

Левову частку доходів ПФУ становлять кошти Державного бюджету України, відповідно 42,62% у 2018 році (150090990,1 тис грн), 44,22% у 2019 (193205546,4 тис грн) та 39,08% у 2020 (180738529,2 тис грн) роках.

Водночас сума коштів у 2019 році збільшується на 43114556,3 тис. грн порівняно з попереднім роком, а у 2020 році фінансування, навпаки, зменшується на – 12467017,2 тис грн.

Отже, темп зростання в 2019 році становив 128,73%, а у 2020 році – 93,54%, а темп приросту – 22,32% та – 6,89% відповідно по роках.

У структурі Власних надходжень провідна роль належить єдиному внеску та становить 97,42% – 97,98% і в абсолютних цифрах максимального значення досягає в 2020 році (276051162,3 тис грн). Так, у 2019 році сума єдиного внеску (196854722,0 тис грн) зростає на 39407299,8 тис грн проти 236262021,8 тис грн у 2018 році, а у 2020 році приріст в абсолютних цифрах склав 39789140,5 тис. грн.

Отже, темп зростання в 2019 році становив 120,01%, а у 2020 році – 116,84%, а темп приросту 16,68% та 14,41% відповідно по роках.

Стаття доходу «кошти від підприємств на покриття фактичних витрат на виплату та доставку пенсій, призначених особам, які працювали на роботах за списком № 1 № 2», у структурі займає 1,93 – 2,46% та коливається в межах 4975600,8-5436391,2 тис грн.

Незначну частку має стаття «кошти, сплачені банками за користування тимчасово вільними коштами ПФУ», та «кошти на виплату пенсій іноземним пенсіонерам, які проживають на території України» – 0,04 - 0,06%.

Попри зростання власних надходжень з року в рік, частка власних надходжень у структурі сукупних доходів бюджету за аналізований період складала 57,38-60,92%, що негативно впливає на його фінансову спроможність.

Територіальний розподіл власних надходжень ПФУ (у структурі власних надходжень найбільшу частку становить надходження ЄСВ, розподіленого на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування) наведено на рис. 1.2.4.

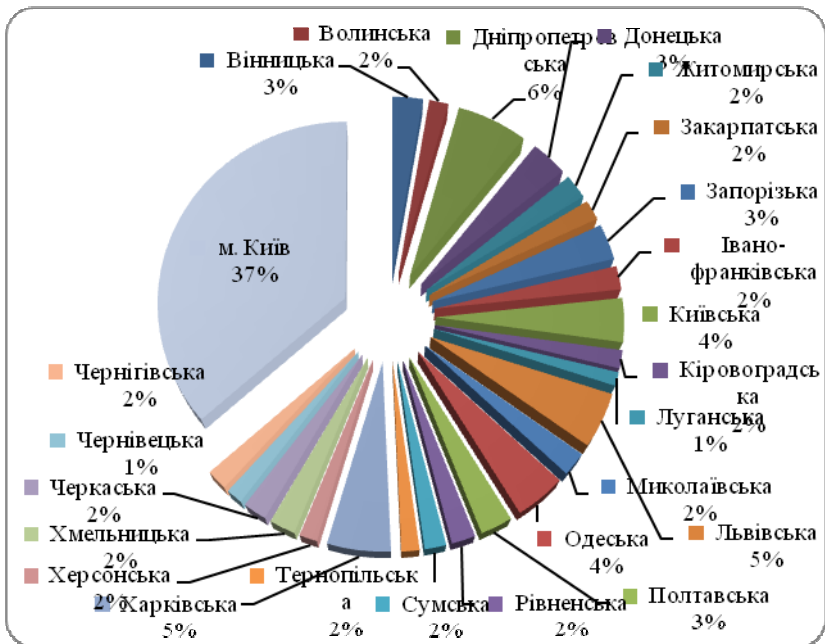

Рис. 1.2.4. Частка надходжень власних доходів ПФУ у 2020 році

За даними розрахунків, у 2020 році найбільше надходжень забезпечили м. Київ (102 795 372,0 тис. грн, що становить 37% від загального обсягу власних надходжень), Дніпропетровська

область – 17 822 396,5 тис. грн (6,3%), Харківська область – 14 991 369,1 тис. грн (5,3%) та Львівська область – 13 783 505,4 тис. грн (4,3%), при цьому найнижчий показник власних надходжень спостерігався у Чернівецькій області – 3 616 790,8 тис. грн. (1,4%), що повною мірою відповідає зосередженості в цих районах більшої чисельності платників ЄСВ і вищому рівню заробітної плати.

Отже, за досліджуваний період за джерелами надходжень власні доходи розподіляються так:

1. Частина ЄСВ, що спрямовується на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування:

- у 2018 році становила 196 854,7 млн. грн (55,9% суми доходів);

- у 2019 році – 236 262,0 млн. грн., що на 39 677,3 млн. грн більше ніж у 2018 році (54,31%);

- у 2020 році – 276 051,2 млн. грн, що на 39 789,2 млн. грн більше (59,7%).

2. Надходження власних коштів, які адмініструє ПФУ, в 2018 році складала 5 229,5 млн. грн (1,5% суми доходів); у 2019 році – 5 490,3 млн. грн (1,29%); у 2020 році – 5 700,4 млн. грн (1,23%).

3. Кошти з Державного бюджету України за деякі категорії застрахованих осіб і покриття недоотриманої суми коштів від застосування розміру єдиного внеску, передбаченого частинами тринадцятою і чотирнадцятою статті 8 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [9], у 2018 році складала 150 090,9 млн. грн (42,6%); у 2019 році – 193 205,5 млн. грн (44,4%); у 2020 році – 180 738,5 млн. грн (39,07%).

Видаткова частина бюджету ПФУ за 2018-2020 роки наведена в табл. 1.2.2.

Відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [1], кошти ПФУ використовуються на виплату пенсій, надання соціальних послуг, фінансування адміністративних витрат, оплату послуг з виплати та доставки пенсій, формування резерву коштів.

Фактичні загальні видатки ПФУ в 2020 році становили 479 343,3 млн. грн, що на 43 401 млн. грн, або на 9,05%, більше у порівнянні з 2019 роком.

Частка видатків на пенсійні виплати становила 97,4%; адміністративні витрати, пов'язані із виконанням функцій, покладених на органи ПФУ – 1,1%; видатки на виплату одноразової допомоги – 0,8%; оплата послуг з виплати та доставки пенсійних виплат – 0,5%; погашення позик, наданих з єдиного казначейського рахунка, у 2019 році – 0,2%.

Таблиця 1.2.2

Видатки бюджету ПФУ за 2018-2020 роки (млн грн)

№ з/п	Статті	2018	2019	2020
I	За рахунок власних доходів, усього	260 180,9	303 105,9	329 500,2
	у тому числі на:			
1.1	пенсійне забезпечення згідно із ЗУ “Про ЗДПС”	244 651,9	282 505,9	311 955,1
1.2	інше пенсійне забезпечення	3 789,5	3 275,3	2 651,8
1.3	пенсійне забезпечення військовослужбовців	4 916,8	5 807,3	6 471,5
1.4	щомісячна цільова допомоги на прожиття	67,5	68,4	69,3
1.5	пенсійне забезпечення осіб, які проживають за кордоном	193,6	209,9	248,5
1.6	розрахунково-касове обслуговування	81,7	53,5	52,9
1.7	адміністративні витрати	5 465,6	5 339,8	5 287,7
1.8	оплата доставки пенсійних виплат	1 014,2	1 090,3	1 614,9
1.9	погашення позик у 2019 році	-	4 755,5	1 148,4
II	За рахунок коштів ДБУ	99 437,9	121 500,9	146 240,2
III	Одноразова матеріальна допомога особам, які можуть втратити доходи у разі повної заборони сфери їх діяльності	-	-	3 602
	Усього видатків	359 618,8	435 942,3	479 343,3

*[6-8]

Лева частка видатків бюджету ПФУ здійснюється за рахунок власних доходів - 68,74-72,35%. Сума видатків за 2018 рік становить 260180895,10 тис грн, у 2019 році сума збільшується до 303105991,3 тис грн, що на 42925096,2 тис грн більше ніж у попередньому році, у 2020 році також спостерігаємо приріст на 26394206,1 тис грн до 329500197,4 тис. грн. Отже, темп зростання в 2019 році становив 16,5%, а у 2020 році – 108,7%, а темп приросту 14,16% та 8,01% відповідно по роках.

За рахунок коштів Державного бюджету України виплати здійснюються в межах 27,65- 30,5% з тенденцією до зростання. Так у 2018 році сплачено 99437904,2 тис грн, у 2019 році 121500927,4 тис грн, що на 22063023,2 тис грн більше. У 2020 році виплати зростають ще на 24739297,7 тис грн та складають 146240225,1 тис грн.

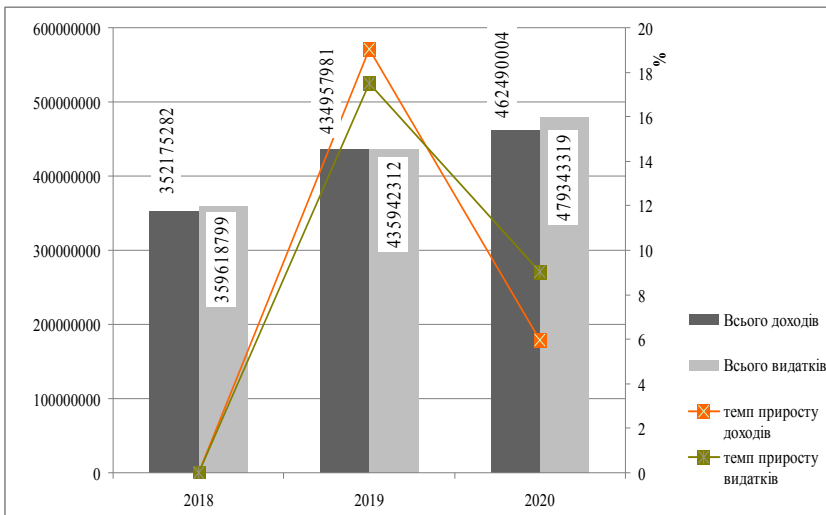
Отже, темп зростання в 2019 році становив 122,19%, а у 2020 році – 120,36%, а темп приросту 18,16% та 16,91% відповідно по роках.

Виплата одноразової матеріальної допомоги застрахованим особам, які можуть втратити доходи у разі повної заборони сфери їх діяльності внаслідок посилення обмежувальних заходів мали місце лише у 2020 році в сумі 3602896 тис. грн (0,75%).

Динаміка доходів і видатків бюджету ПФУ за 2018-2020 роки наведена на рис. 1.2.5.

Доходи бюджету ПФУ в 2018 році становили 352175282 тис грн, а в наступні роки спостерігається тенденція до зростання. Так, у 2019 році на 82782698,9 тис грн і становили 434957980,9 тис грн, а в 2020 році на 27532023,5 тис грн у порівнянні з попереднім роком.

Отже, в 2020 році доходна частина бюджету ПФУ мала максимальне значення (479343318,5 тис грн), а найменше – в 2018 році. Темп зростання (поточний рік/минулий рік*100%) у 2019 році становив 123,51%, а в 2020 році – 106,33%, а темп приросту ($\Delta TP = (Ппот - Пбаз) / Пбаз \times 100\%$): 19,03% та 5,95% відповідно по роках.

Рис. 1.2.5. Динаміка бюджету ПФУ за 2018-2020 роки

Водночас видатки ПФУ мають стійку тенденцію до зростання. Так, у 2018 році вони становили 359618799,3 тис грн, а у 2019 році зросли на 76323512,3 тис грн і становили 435942311,6 тис грн.

У 2020 року набули максимального значення – 479343318,5 тис грн, що на 43401006,9 тис грн більше у порівнянні з попереднім роком.

Отже, темп зростання в 2019 році становив 121,22%, а в 2020 році – 109,95%, а темп приросту: 17,51% та 9,05% відповідно по роках.

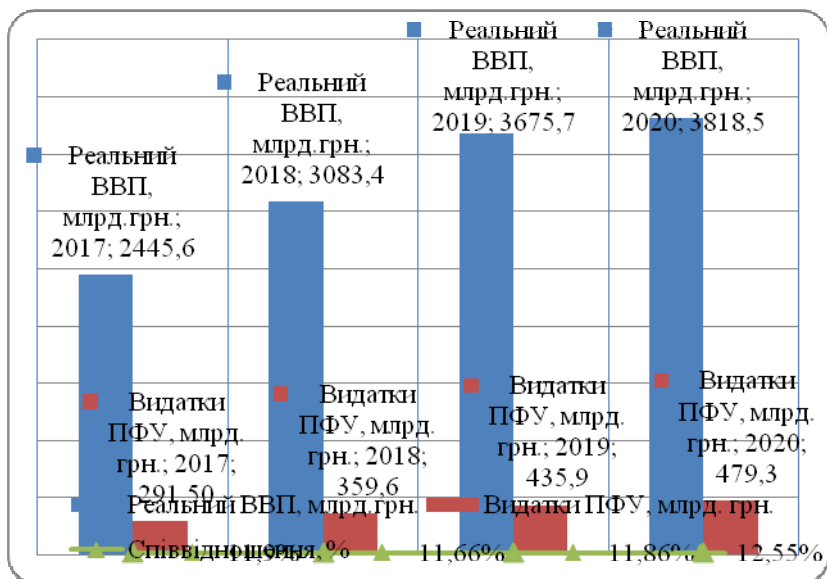
Дефіцит-профіцит у 2018 році становив: -7443517,3 тис грн, у 2019 році: -984330,7 тис грн, у 2020 році: -16853314,1 тис грн.

Питома вага дефіциту коштів ПФУ у 2020 році в загальному обсязі видатків становила 7,2%, при цьому у 2019 році – 9,2%.

Із загальної суми асигнувань з Державного бюджету України на 2020 рік на покриття дефіциту коштів ПФУ

спрямовано 34,4 млрд грн, що на 5,6 млрд грн менше ніж у 2019 році. Це пояснюється зростанням власних доходів ПФУ, порівнюючи з 2019 роком.

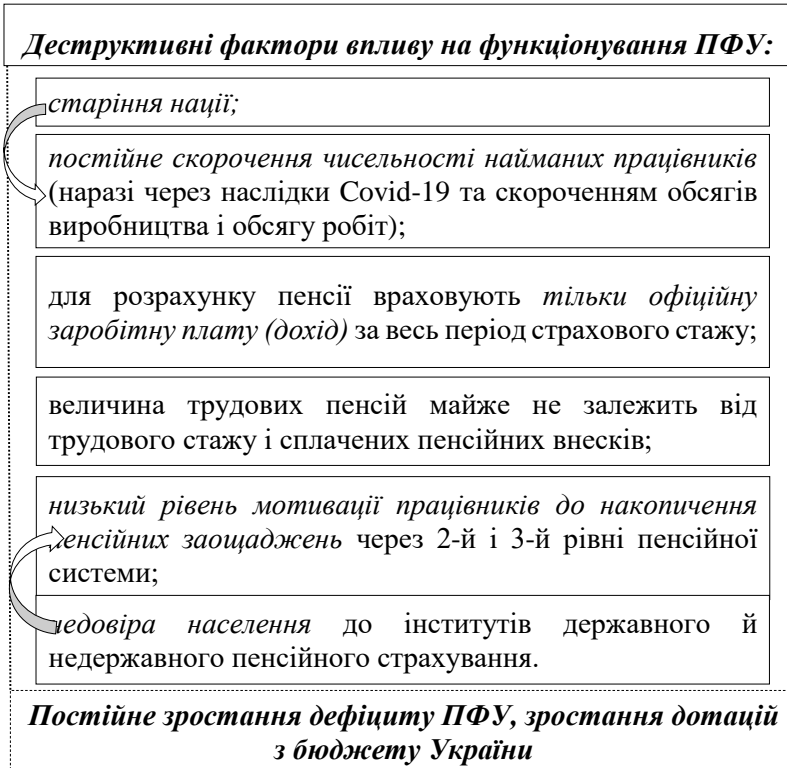
У 2020 р. видатки Пенсійного Фонду України на пенсійні та інші заплановані виплати становили 12,5% ВВП (рис. 1.2.6).

Рис. 1.2.6. Питома вага видатків ПФУ у ВВП протягом 2017 – 2020 років, млрд. грн.

Аналіз сучасного стану пенсійної системи України вкрай незадовільний, насамперед через недостатнє фінансування та низький рівень пенсійних виплат. Звичайно, необхідне виведення пенсійної системи України з кризового стану. Реформування солідарної системи, створення накопичувальної системи та сприяння розвитку системи добровільного пенсійного забезпечення є пріоритетними завдання уряду.

Грунтовний аналіз функціонування пенсійної системи України та ПФУ дає можливість виділити фактори впливу на досліджуваний об'єкт (рис. 1.2.7).

Рис. 1.2.7. Фактори впливу на функціонування ПФУ

Доцільне вирішення таких основних моментів:

- створення стабільного політичного, економічного та регуляторного середовища Урядом і Верховною Радою України;
- забезпечення макроекономічної стабільності (економічного зростання, контрольованої інфляції, стабільного курсу валюти, низького рівня безробіття);
- посилення наглядового та регулятивного контролю за діяльністю фінансового сектору та недержавних пенсійних фондів;
- забезпечення надійного управління інвестиціями, що враховує основні ризики, пов'язані з довгостроковими пенсійними заощадженнями;

- зосередження уваги на зменшенні впливу серйозних ринкових шоків на пенсійний дохід;
- заохочування якомога ширшої участі у системі та регулярній сплаті внесків;
- публічне розкриття інформації про оплату послуг фінансових посередників, які можуть суттєво впливати на розмір майбутніх пенсійних виплат;
- сприяння поширенню ефективних і недорогих інструментів для інвестування пенсійних заощаджень (з централізованим адмініструванням індивідуальних пенсійних рахунків і, за замовчуванням, віднесенням до установ з невисокими витратами);
- розробка відповідних інвестиційних стратегій пасивного інвестування за замовчуванням;
- забезпечення ефективної комунікації з учасниками, підвищення їхньої обізнаності, поширення фінансової грамотності та сприяння формуванню реалістичних очікувань [10].

Отже, як бачимо, дія принципу солідарності поколінь і солідарності пенсіонерів за категоріями вичерпала свої можливості, тому доцільне впровадження в дію накопичувальної пенсійної системи, подальше стимулювання розвитку та поширення недержавного пенсійного страхування.

Тому, впровадження надійного, а найголовніше, стабільного другого рівня пенсійної системи – обов'язкового накопичувального пенсійного страхування в Україні стало б правильним наступним кроком у реформуванні пенсійної системи держави.

Список використаних джерел

1. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 9 липня 2003 р. № 1058-IV. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>. (дата звернення : 23.05.2021).

2. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 09.07.2003 р. № 1057-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15#Text>. (дата звернення : 23.05.2021).

3. Європейський кодекс соціального забезпечення від 16.04.1964 р. № 994_329. Дата оновлення: 06.11.1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_329#Text. (дата звернення : 23.05.2021).

4. Конвенція Міжнародної організації праці № 81 1947 року про інспекцію праці у промисловості й торгівлі від 23.02.2006 р. № 993_036. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_036#Text. (дата звернення : 23.05.2021).

5. Сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. (дата звернення : 23.05.2021).

6. Звіт про виконання бюджету Пенсійного Фонду України за 2018 рік: Постанова правління Пенсійного Фонду України від 22 лютого 2019 року №1-1. URL: <https://www.pfu.gov.ua/1545965-zvit-pro-vykonannya-byudzhetu-pensijnogo-fondu-ukrayiny-za-2018-rik-2/>. (дата звернення : 23.05.2021).

7. Звіт про виконання бюджету Пенсійного Фонду України за 2019 рік: Постанова правління Пенсійного Фонду України від 24 лютого 2020 року №1-1. <https://www.pfu.gov.ua/2121043-zvit-pro-vykonannya-byudzhetu-pensijnogo-fondu-ukrayiny-za-2019-rik/>. (дата звернення : 23.05.2021).

8. Звіт про виконання бюджету Пенсійного Фонду України за 2020 рік: Постанова правління Пенсійного Фонду України від 18 лютого 2021 року №6-1. URL: <https://www.pfu.gov.ua/2129463-postanova-pravlinnya-pensijnogo-fondu-ukrayiny-pro-zatverdzhennya-zvitu-pro-vykonannya-byudzhetu-pensijnogo-fondu-ukrayiny-za-2020-rik/>. (дата звернення : 23.05.2021).

9. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 08.07.2010 р. № 2464-VI. Дата оновлення: 08.08.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17#Text>. (дата звернення : 12.05.2021).

10. Основні питання реформування пенсійної системи України. ПРОЕКТ USAID “ТРАНСФОРМАЦІЯ ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ”. Київ. 2018. 65 с.

Додаток А
Кількість пенсіонерів за регіонами (осіб)

Область	2018	2019	2020
Вінницька	477174	471920	460902
Волинська	271749	269247	265100
Дніпропетровська	984776	960973	944617
Донецька	853862	826362	826362
Житомирська	387405	382824	375384
Закарпатська	280070	275313	269730
Запорізька	568494	541382	532127
Івано-франківська	360140	356504	350354
Київська	562471	560008	554965
Кіровоградська	287346	281263	273560
Луганська	346844	335160	346305
Львівська	695247	691863	684341
Миколаївська	324854	319588	311637
Одеська	621590	612266	599773
Полтавська	444443	438216	430613
Рівненська	301091	297243	293824
Сумська	345430	339110	331318
Тернопільська	292593	288935	284098
Харківська	851220	801188	788664
Херсонська	297395	290524	283074
Хмельницька	407647	406674	402794
Черкаська	411837	410453	406835
Чернівецька	227424	224579	220116
Чернігівська	344398	336410	328245
м. Київ	779870	773652	769992

Додаток Б
Коефіцієнт заміщення

Область	Розмір пенсії (01.01.2020)	З/п	Коефіцієнт заміщення
Вінницька	2596,33	9481	27,38
Волинська	2604,23	8594	30,30
Дніпропетровська	3485,38	11310	30,81
Донецька	4003,06	11656	34,34
Житомирська	2701,12	8562	31,54
Закарпатська	2463,11	9112	27,03
Запорізька	3254,03	10720	30,35
Івано-Франківська	2645,20	9043	29,25
Київська	3142,60	11267	27,89
Кіровоградська	2729,57	8677	31,45
Луганська	3712,03	8904	41,68
Львівська	2808,27	9782	28,7
Миколаївська	2872,28	10525	27,29
Одеська	2938,58	9653	30,44
Полтавська	3016,31	10017	30,11
Рівненська	2584,98	9179	28,16
Сумська	2781,42	8891	31,28
Тернопільська	2384,03	8181	29,14
Харківська	3131,07	9182	34,10
Херсонська	2645,69	8275	31,97
Хмельницька	2603,26	8846	29,42
Черкаська	2749,88	8865	31,01
Чернівецька	2457,90	8185	30,02
Чернігівська	2764,28	8479	32,6
м. Київ	4151,86	15787	26,29

1.3. ФІСКАЛЬНІ ФУНКЦІ ПОДАТКУ НА ДОХОДИ ФІЗИЧНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

Податок на доходи фізичних осіб – один із основних бюджетоутворюючих податків для бюджетів як державного, так і місцевого рівня. Податок на доходи фізичних осіб відіграє особливу роль у перерозподілі доходів фізичних осіб, підприємців і забезпеченні фіскальної достатності бюджетів.

На сьогодні за допомогою податку на доходи фізичних осіб уряд має можливість:

- впливати та корегувати рівень доходів громадян;
- перерозподіляти доходи фізичних осіб на користь соціально важливих проєктів держави;
- впливати на політику та можливості заощаджень фізичних осіб;
- брати участь громадян України у формуванні державного бюджету і, особливо, бюджетів територіальних громад, де проживають платники податку і тим впливати на її розвиток.

Однак, у частині ефективності оподаткування доходів фізичних осіб та його ролі для забезпечення фіскальної достатності місцевих бюджетів завжди виникають дискусії. У процесі дослідження більше уваги буде приділено саме аналізу фіскальної функції податку на доходи фізичних осіб, де заслуговують на увагу праці таких науковців, як: Чижова Т.В., Соколовська А.М., Крисоватий А.І., Сидорович М.Я., Кізима Т., Швабій К.І. та інші.

Нестабільність чинного податкового законодавства потребує подальшого дослідження проблеми механізму нарахування та стягнення податку на доходи фізичних осіб, виявлення впливу змін податкового законодавства на суму надходжень від даного податку до відповідного бюджету.

Податок на доходи фізичних осіб (ПДФО) – одне з основних джерел доходів бюджету держави й органів місцевого самоврядування, яке використовується для регулювання доходів і заощаджень різних соціальних груп населення.

Тобто податок на доходи фізичних осіб є інструментом фінансового механізму держави та її фінансової політики. У результаті такого перерозподілу доходів громадян, з одного боку, реалізується соціальна функція ПДФО щодо забезпечення належного рівня добробуту різних верств населення, а з іншого – формується фінансова база для держави та місцевого самоврядування. В основу нарахування та стягнення податку на доходи фізичних осіб покладено принцип соціальної справедливості податкової систем, оскільки рівень оподаткування прямо залежить від обсягів доходу платника податку.

Податок на доходи фізичних осіб – один із найдієвіших і найстабільніших інструментів формуванням дохідної частини бюджетів різних рівнів бюджетної системи. Даний податок посідає важливе місце в доходах Зведеного бюджету України після внутрішніх податків на товари і послуги (податку на додану вартість і акцизного податку).

Протягом аналізованих років вона коливалась на рівні близько 20%, що свідчить про важливу роль податку на доходи фізичних осіб у наповненні доходної бази бюджетів усіх рівнів.

Для аналізу взаємозв'язку надходжень податку на доходи фізичних осіб з основними бюджетними та макропоказниками розраховуємо питому вагу ПДФО у доходах Зведеного бюджету України та питому вагу податку на доходи фізичних осіб у валовому внутрішньому продукті (табл. 1.3.1).

Що стосується надходження податку на доходи фізичних осіб до Зведеного бюджету України за 2018 – 2020 роки, то у 2020 році вони склали 295107,3 млн грн проти 229900,6 млн грн у 2018 році, темпи зростання відповідно становлять 128,4%.

Податкові надходження до Зведеного бюджету України за 2018 р. склали 986348,5 млн грн, за аналогічний період 2020 року – 1136687,2 млн грн, темп зростання становив 115,2%.

Перевищення темпів зростання надходжень податку на доходи фізичних осіб за 2018 – 2020 роки над темпами зростання податкових надходжень у цілому до Зведеного бюджету України свідчать про збільшення приросту доходів фізичних осіб як база оподаткування даним податком (і у першу чергу, мінімальної зарплати) над приростом баз інших податків.

Таблиця 1.3.1

**Співвідношення податку на доходи фізичних осіб у доходах
Зведеного бюджету України та ВВП у 2018 – 2020 роках**

Показник	2018, млн грн	2019, млн грн	2020, млн грн	Темп росту 2020 року до 2018 року, %
Податок на доходи фізичних осіб	229900,6	275458,5	295107,3	128,4
Податкові надходження	986348,5	1070321,8	1136687,2	115,2
Питома вага ПДФО, %	23,3	25,7	26,0	111,4
Доходи	1184290,8	1289849,2	1376673,8	116,2
Питома вага ПДФО, %	19,4	21,4	21,4	110,4
ВВП	3558706,0	3974564,0	4194102,0	117,9
Частка ПДФО у ВВП, %	6,5	6,9	7,0	108,9

*розроблено автором на основі даних [14; 15]

Питома вага ПДФО у загальній сумі податкових надходжень Зведеного бюджету України свідчить про надважливу його роль. Адже частка ПДФО становить близько чверті податкових надходжень, і вона зростає.

Як видно з таблиці 1.3.1, питома вага податку на доходи фізичних осіб у загальних доходах Зведеного бюджету України характеризується стійкою позицією (ПДФО займає 20% у доходах Зведеного бюджету України) у має тенденцію до зростання (21,4% у 2020 році проти 19,4% у 2018 році). Найбільшого значення частка ПДФО в доходах Зведеного бюджету досягла у 2019 – 2020 роках (21,4%), а найменшого – у 2018 році (19,4%).

За даними таблиці 1.3.1, частка податку на доходи фізичних осіб у валовому внутрішньому продукті України коливається на рівні близько 7%. Найвище значення даного показника було у 2020 році, що свідчить про зростаючий вплив держави на формування доходів населення та характеризує податок на доходи фізичних осіб як стабільне джерело доходів бюджету.

Зростання надходжень від ПДФО свідчить про зростання номінальних доходів населення України, в першу чергу завдяки зростанню номінальної заробітної плати громадян і підвищення фіскальної ефективності податку.

Тобто у 2020 році порівняно з 2018 роком фіскальна значимість податку на доходи фізичних осіб зросла, в тому числі і за рахунок зростання його абсолютної величини (рис. 1.3.1).

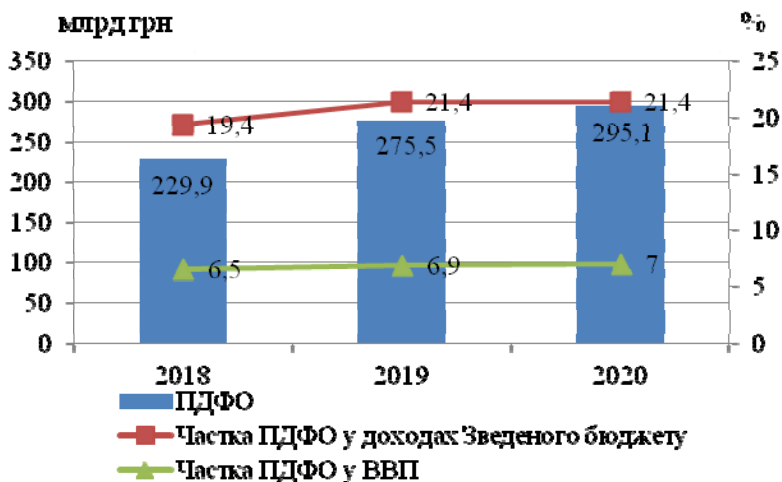

Рис. 1.3.1. Динаміка податку на доходи фізичних осіб та його фіскальна роль у доходах Зведеного бюджету України [14; 15]

Протягом 2018 – 2020 років спостерігалася стійка тенденція до зростання абсолютної суми надходжень податку на доходи фізичних осіб із 229,9 млрд грн до 295,1 млрд грн. Одним із факторів такого зростання стало підвищення мінімальної заробітної плати громадян.

Важливим показником ефективності оподаткування громадян є рівень податкового навантаження. Саме рівень податкового навантаження (або так званого «податкового тягаря») показує міру сплати податків.

В економічній літературі податкове навантаження розглядають як: «фінансове поняття, яке характеризує (у відносному вимірі) ту частину виробленого і розподіленого суспільного продукту (доданої вартості), котра розподіляється і перерозподіляється на користь держави за допомогою механізмів оподаткування» [6, с. 248].

Однак варто погодитися з авторами досліджень у сфері податкової системи України Масленниковим Є.І. та Гусєвим А.О., що «впровадження в Україні високих податкових ставок, а також прогресивної шкали оподаткування з ПДФО за зразком країн ЄС не є ефективним, адже, згідно з кривою Лаффера, це не забезпечить максимізацію доходів державного бюджету (за збільшення ставки ПДФО в Україні значно зростатиме рівень тіньової економіки, перш за все через низький рівень податкової культури в країні)» [8, с. 33].

Тобто в подальшому для збільшення надходжень цього податку до бюджетів варто розраховувати тільки на зростання бази нарахування ПДФО, а не збільшення податкових ставок.

Аналізуючи структуру податку на доходи фізичних осіб відзначимо, що найбільшою складовою частиною ПДФО є оподаткування заробітної плати, яка становить більше половини всіх надходжень ПДФО (табл. 1.3.2).

Найбільша питома вага в структурі надходжень ПДФО до Зведеного бюджету України у 2018 – 2020 роках належить податку на доходи фізичних осіб, що сплачується податковими агентами, із заробітної плати платника податків, яка у 2018 році становила 76,2%, а у 2020 році – 75,9%.

Вагома частина надходить до Зведеного бюджету України у вигляді військового збору (23929, 5 млн грн у 2020 році), який був введений у 2014 році як тимчасовий засіб для наповнення державного бюджету в надзвичайних умовах [3].

Надходження військового збору зараховуються до загального фонду Державного бюджету України, що фактично

свідчить про додаткове прибуткове оподаткування фізичних осіб (фактично стягуються одночасно два аналогічних податки, що збільшує податкове навантаження на громадян).

Таблиця 1.3.2

Склад і структура надходжень податку на доходи фізичних осіб за 2018 – 2020 роки до Зведеного бюджету України

Показники	Сума ПДФО, млн грн			Структура ПДФО, %		
	2018	2019	2020	2018	2019	2020
1	2	3	4	5	6	7
Загальна сума ПДФО	229900,6	275458,5	295107,3	100,0	100,0	100,0
ПДФО, що сплачується податковими агентами, із заробітної плати	175182,9	209010,1	223866,7	76,2	75,9	75,9
ПДФО з грошового забезпечення військово-службовців	11678	15397,1	18235,1	5,1	5,6	6,2
ПДФО, що сплачується податковими агентами, із доходів інших, ніж зарплата	14506,1	16794,5	18087,5	6,3	6,1	6,1
ПДФО, що сплачується фізичними особами за результатами річного декларування	4508,4	6342,2	5569,9	2,0	2,3	1,9
ПДФО із доходу у вигляді процентів	5280,5	5487,6	5415,6	2,3	2,0	1,8

Продовження табл. 1.3.2

1	2	3	4	5	6	7
ПДФО із суми пенсійних виплат	21,1	1,7	3,1	0,0	0,0	0,0
Фіксований податок на доходи фізичних осіб від зайняття підприємницькою діяльністю, нарахований до 1 січня 2012 року	0,1	0,2	0	0,0	0,0	0,0
Надходження сум реструктурованої заборгованості зі сплати ПДФО	0,1	-0,1	0	0,0	0,0	0,0
Військовий збір	18723,5	22425,5	23929,5	8,1	8,1	8,1

*розроблено автором на основі даних [14; 15]

Військовий збір введено з метою створення умов для збільшення надходжень до державного бюджету для забезпечення фінансування обороноздатності держави. З 2014 року військовий збір нараховувався лише на доходи у формі заробітної плати. Однак із січня 2015 року замість його скасування базу обчислення військового збору було розширено всіма доходами, які є базою нарахування ПДФО.

Дію військового збору продовжено до завершення реформування Збройних Сил України, останній етап якого мав бути завершений, згідно з Концепцією Міністерства оборони України щодо реформування і розвитку Збройних Сил України, у 2017 році [4].

Ставка військового збору складає 1,5% та надходить він винятково до Державного бюджету України. Враховуючи, що основним джерелом доходів фізичних осіб є заробітна плата, то введення військового збору збільшило податкове навантаження

на неї, що в умовах високої інфляції та падіння курсу гривні на ринку негативно позначилось на добробуті населення та його купівельній спроможності.

Але, у зв'язку з тим, що фіскальний ефект військового збору значний саме через широку базу оподаткування (заробітна плата, інші доходи громадян, відсотки за депозитами, доходи від продажу автомобіля чи квартири), це дало позитивний ефект для зменшення рівня дефіциту Державного бюджету України (наприклад, у 2016 році без існування військового збору дефіцит бюджету становив би 80,1 млрд грн, фактично ж він склав 68,6 млрд грн, що в межах 3% ВВП).

Надходження ПДФО, що сплачуються податковими агентами, із доходів платника податку інших, ніж заробітна плата зросли у 2020 році порівняно із 2018 – 2019 роками. Проте питома вага цієї складової податку на доходи фізичних осіб зменшилась із 6,3% у 2018 році до 6,1% у 2020 році.

Крім того, суттєву питому вагу займають надходження від оподаткування процентів (1,8% у 2020 році, хоча і простежується негативна тенденція до її зменшення).

Тобто порівняно з 2018 роком у структурі податку на доходи фізичних осіб практично помітне зменшення частки надходжень від оподаткування доходу у вигляді процентів і доходів платника податку інших, ніж заробітна плата.

Питома вага інших складових частин ПДФО, наведених у таблиці 1.3.2, незначне і коливається в межах від 0% до 2%.

Оцінити фіскальну функцію податку на доходи фізичних осіб можна на основі динаміки надходжень податку до бюджету України.

Перш ніж проводити аналіз, доцільно визначити порядок розподілу ПДФО до бюджету, який, відповідно до Бюджетного кодексу України на 2021 рік, передбачає стягнення:

1. До доходів Державного бюджету України (ст. 29 БКУ):
  - 25% податку на доходи фізичних осіб на відповідній території України (крім території міст Києва та Севастополя);
  - 60% податку на доходи фізичних осіб на території міста Києва.

2. До доходів бюджету місцевого самоврядування, крім бюджету міста Київ та Севастополь (ст. 64 БКУ), належить:

–60% ПДФО по всій території України (крім пасивних доходів фізичних осіб (проценти на поточний або депозитний (вкладний) банківський рахунок, проценти на вклад (депозит) у кредитній спілці).

3. До доходів бюджету міста Київ і Севастополь (ст. 64 БКУ) належить:

–40% ПДФО у місті Києві (крім пасивних доходів фізичних осіб (проценти на поточний або депозитний (вкладний) банківський рахунок, проценти на вклад (депозит) у кредитній спілці).

4. До обласних бюджетів належить:

–15% ПДФО на території відповідної області (крім пасивних доходів фізичних осіб) [1].

Державна політика в сфері розподілу податку на доходи фізичних осіб між Державним бюджетом України та місцевими бюджетами спрямована на те, щоб даний податок був джерелом наповнення всіх місцевих бюджетів і частково державного бюджету.

Останніми роками спостерігається тенденція до збільшення надходжень ПДФО до місцевих бюджетів України, причому питома вага даного податку у загальній сумі податкових надходжень місцевих бюджетів за останні три роки значно збільшилась. Це сприяло тому, що податок на доходи фізичних осіб займає вагому частку у загальних доходах усіх місцевих бюджетів, а його частка коливається у межах 59-62% (табл. 1.3.3).

Згідно з проведеним дослідженням динаміки податку на доходи фізичних осіб у складі зведеного, державного та місцевих бюджетів України та, зокрема, місцевого бюджету Чернівецької територіальної громади, можна стверджувати, що даний вид податку є основним джерелом наповнення місцевих бюджетів усіх рівнів і, в першу чергу, бюджетів місцевого рівня. Його переважання у загальній сумі податкових надходжень місцевих бюджетів є очевидним явищем, яке пояснюється специфікою мобілізації грошових ресурсів до бюджетів.

Таблиця 1.3.3

**Питома вага податку на доходи фізичних осіб у доходах
зведеного, державного та місцевих бюджетів України**

Показник	2018	2019	2020
ПДФО у Зведеному бюджеті України, млн грн	229900,6	275458,5	295107,3
Питома вага у податкових надходженнях зведеного бюджету,%	23,3	25,7	26,0
ПДФО у Державному бюджеті України, млн грн	91741,8	109954,0	117281,3
Питома вага у податкових надходженнях державного бюджету,%	12,1	13,8	13,7
ПДФО у місцевих бюджетах України, млн грн	138158,8	165504,4	177826,0
Питома вага у податкових надходженнях місцевих бюджетів,%	59,4	61,2	62,5
ПДФО у бюджеті територіальної громади м. Чернівці, млн грн	799,9	930,1	999,1
Питома вага у податкових надходженнях міського бюджету,%	61,3	61,3	63,6

*розроблено автором на основі даних [14; 15; 18]

Залежно від виду місцевого бюджету роль ПДФО у забезпеченні дохідної бази бюджету різна – частка надходжень може коливалась від 25% до 90%.

Що стосується бюджету Чернівецької територіальної громади, то сума податку на доходи фізичних осіб за 2018 – 2020 роки зростала, а частка ПДФО у зальній сумі податкових надходжень даного бюджету становить 63,6% у 2020 році. Дана величина корелюється із часткою ПДФО у доходах місцевих бюджетах України (62,5% у 2020 році).

Позитивна тенденція надходжень податку на доходи фізичних осіб не може абсолютно об'єктивно характеризувати політику держави у сфері справляння даного податку, оскільки він залежить від ряду інших факторів, таких як:

- легалізація доходів платників;
- збільшення кількості платників податку;

–рівень мінімальної заробітної плати в країні та можливість застосування податкової соціальної пільги;

–рівень зайнятості та зростання загального добробуту населення в країні;

–рівень заробітної плати в країні;

–налагодження податкової культури серед платників та інші фактори.

Оцінку динаміки податку на доходи фізичних осіб як фіскального показника варто здійснити за показниками, наведеними в таблиці 1.3.4.

Таблиця 1.3.4

Аналіз податку на доходи фізичних осіб Зведеного бюджету України як фіскального показника за 2018 – 2020 роки

Показник	2018	2019	2020	Приріст 2020 року до 2018 року, %
Податок на доходи фізичних осіб, млн грн	229900,6	275458,5	295107,3	128,4
Частка ПДФО в структурі податкових надходжень, %	23,3	25,7	26,0	111,4
ПДФО у % до ВВП	6,5	6,9	7,0	108,9
ПДФО на 1 людину, грн	5447,88	6574,19	7093,91	130,2
ПДФО на 1 працюючого, грн	14018,33	16593,86	18723,33	133,6

*розроблено автором на основі даних [14; 15; 16]

Важливими показниками, що характеризують особливості формування надходжень від податку є податок на доходи фізичних осіб на 1 людину і 1 працюючого.

З даних, наведених у таблиці 1.3.4, можна побачити, що податкове навантаження на 1-го працюючого суттєво збільшується порівняно з однією людиною. У 2020 році воно становить майже 3 до 1, що може свідчити про приховування частини доходів громадян, які офіційно вважаються незайнятими, але при цьому працюють у тіньовому секторі економіки.

Збільшення податку на доходи фізичних осіб залежить від зростання рівня мінімальної заробітної плати в країні. Тому подальша фіскальна політика у сфері справляння даного податку повинна бути спрямована на легалізацію доходів громадян, налагодження тісної співпраці між платниками і працівниками фіскальних органів, визначення джерел походження об'єкта оподаткування (за рахунок того, що більшість розрахунків переходить з готівкових на безготівкові), запровадження автоматичного стягнення ПДФО при отриманні доходів з громадян, з будь-яких, джерел, що, згідно з Податковим кодексом України, є об'єктом оподаткування.

Поширення податкової культури платників податків і налагодження їх співпраці з працівниками фіскальних органів потребує певного часу, протягом якого потрібно активно вести роз'яснювальні роботи зі сторони працівників фіскальних органів і впроваджувати систему превентивних заходів щодо несплати податків платниками чи приховуванням ними частини своїх доходів, а потім застосовувати діючу систему штрафних санкцій до платника, за якої громадянам стане не вигідно приховувати доходи, оскільки штрафні санкції можуть перевищувати розмір податків. Ці заходи забезпечать виконання регулятивної та фіскальної функції податку. Так як всі платники податків повинні бути рівними перед законом і не ухилятися від їх сплати.

Отже, реформування чинної моделі податку на доходи фізичних осіб складається з таких заходів:

1. Скасування військового збору – платежу, що за своїм характером є 1,5% додатком до податку на доходи фізичних осіб і не має самостійного значення в умовах проведення чинної фіскальної політики держави.

2. Заміна податку на доходи фізичних осіб і військового збору єдиним податком з фізичних осіб. Такий захід спрямований на використання платежів з фізичних осіб за цільовим призначенням (стягнення єдиного податку з фізичних осіб, на відміну від податку на доходи фізичних осіб і військового збору, передбачатиме внесок з умовою отримання платниками спеціальної вигоди замість справляння безумовного платежу) за ставкою 18%.

3. Застосування податкової соціальної пільги з податку на доходи фізичних осіб з огляду на мінімальну заробітну плату (замість прожиткового мінімуму для працездатних осіб).

4. Задля формування ефективної системи оподаткування доходів фізичних осіб, підвищення стимулюючої та регулюючої ролі податку на доходи фізичних осіб варто було б складний механізм нарахування податкової соціальної пільги з податку на доходи фізичних осіб замінити введенням неоподатковуваних доходів на рівні прожиткового мінімуму. Така практика існує в багатьох розвинених країнах і дозволяє послабити тиск на менш заможні верстви населення, а також спростити процедуру адміністрування податку на доходи фізичних осіб.

5. Посилити соціально-регулюючу роль податку на доходи фізичних осіб можна лише використовуючи прогресивну шкалу оподаткування, яка дозволить до певної міри зменшити нерівномірність розподілу доходів між різними верствами населення та в Україні зняти одну із основних соціальних проблем.

6. Важливим у забезпеченні ефективної системи оподаткування доходів фізичних осіб також є налагодження ефективної системи контролю та формування належної податкової культури населення, що можливо досягнути шляхом підвищення рівня довіри населення до уряду та якості роботи податкових органів.

7. У розвинених країнах Європи прибутковий податок на доходи з громадян стягується за більш високою процентною ставкою та має переважно прогресивний характер.

У структурі доходів Державного бюджету України податок на доходи фізичних осіб є найбільшим джерелом податкових надходжень серед прямих податків.

У структурі надходжень податку на доходи фізичних осіб переважають суми податку, перераховані до бюджету податковими агентами, у першу чергу із заробітної плати та доходів інших, ніж заробітна плата. Розширення ж бази оподаткування податком на доходи фізичних осіб у результаті податкових реформ знизило частку податку на доходи фізичних осіб із заробітної плати в сукупних надходженнях податку на доходи фізичних осіб Зведеного бюджету України (із 90% до 84%).

Уведення військового збору справило важливий фінансовий ефект, сприяло збалансуванню державного бюджету. За період свого існування військовий збір додатково забезпечив значні обсяги бюджетних надходжень. Згідно з Основними напрямками бюджетної політики на 2021 – 2023 роки, у найближчій перспективі його не планують скасовувати.

Отже, податкова політика 2018 – 2020 років фінансово орієнтована та не враховує соціального аспекту оподаткування доходів громадян. Податкове навантаження на офіційні заробітні плати щороку поступово зростають і з 2017 року незалежно від суми нарахованої заробітної плати воно становить 19,5% для всіх громадян.

Список використаних джерел

1. Бюджетний кодекс України: Закон України від 10 липня 2010 р. № 2456-VI. Дата оновлення: 1 січня 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>(дата звернення: 30.05.2021).
2. Податковий кодекс України : Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI. Дата оновлення: 15 травня 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 30.05.2021).
3. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України: Закон України від 31 липня 2014 р. № 1621-VII. Дата оновлення: 2 квітня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-19> (дата звернення: 30.05.2021).
4. Про Концепцію реформування і розвитку Збройних Сил України на період до 2017 року: Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2012 року. Дата оновлення: 4 березня 2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0006525-12#Text> (дата звернення: 30.05.2021).

5. Дутова Н.В., Лесік Є.С. Оподаткування доходів фізичних осіб в Україні: проблеми та вдосконалення на базі досвіду зарубіжних країн. *Економіка і організація управління*. 2019. № 1(33). С. 43–52.
6. Кізима Т. Податкове навантаження на домогосподарства : теоретичні підходи та методика визначення. *Вісник Донецького національного університету*. Серія В : Економіка і право. 2009. № 2. – С. 248–253.
7. Крисоватий А.І., Василевська Г.В. Новітня парадигма преференційного оподаткування: монографія. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – 260 с.
8. Масленніков Є.І., Гусев А.О. Оптимізація податкових платежів та її вплив на рівень доходів державного бюджету. *Економіка. Фінанси. Право*. 2019. № 5/2. – С. 31–35.
9. Соколовська А. М. Фіскальна політика в Україні та її макроекономічні наслідки. *Фінанси України*. 2014. № 11. – С. 17–32.
10. Чижова Т.В. Податок на доходи фізичних осіб: наукові постулати та практичні аспекти функціонування. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Економічні науки. 2014. Вип. 6. Ч. 5. – С. 103–106.
11. Швабій К. І. Регулятивна ефективність податку на доходи фізичних осіб в Україні. *Фінанси України*. 2013. № 4. – С. 27–44.
12. Юрчишена Л.В. Податок на доходи фізичних осіб: механізм стягнення та джерело доходу бюджету України. *Фінанси, учет, банки*. 2016. № 1(21). – С. 215–224.
13. European Commission. Taxation and Customs. Taxes in Europe Database v3. URL: https://ec.europa.eu/taxation_customs/tedb/splSearchForm.html (дата звернення: 30.05.2021).
14. Офіційний веб-сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk/previous-yearsbudgets> (дата звернення: 30.05.2021).
15. Офіційний веб-сайт Державної казначейської служби України. URL: <http://treasury.gov.ua/> (дата звернення: 30.05.2021).
16. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 30.05.2021).
17. Офіційний веб-сайт Державної фіскальної служби України. URL: sfs.gov.ua (дата звернення: 30.05.2021).
18. Офіційний веб-сайт Чернівецької міської ради. URL: <http://chernivtsy.eu/portal/> (дата звернення: 30.05.2021).

1.4. ОСОБЛИВОСТІ МОНІТОРИНГУ У СФЕРІ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ

Ринок публічних закупівель відіграє важливу роль у сучасній економіці країни. Значну частину видатків державного бюджету займають публічні закупівлі, розмір яких залежить від запланованих обов'язкових закупівель відповідно до тендерних процедур. Функціонування системи публічних закупівель визначає необхідність ефективного використання державних коштів для розвитку конкуренції, відкритості та прозорості процесу закупівель. Оскільки існування будь-якої системи неможливе без створення відповідних умов контролю за її функціонуванням, питання моніторингу за здійсненням процедур публічних закупівель досить актуальні. Моніторинг має бути передбачений замовником на етапі планування бюджету та проведення безпосередньо самої закупівлі.

Дослідженню питань особливостей моніторингу у сфері публічних закупівель присвятили свої праці такі вчені: М.С. Письменна, Н.Б. Ткаченко, К.В. Кічік, В.М. Новаковець, О.О. Критенко, В.Ю. Квач, Т.В. Ратушняк, М.Т. Теловата, С.В. Горбунов, Г.П. Хатрі, Г.Г. Фетісов, А.Г. Загородній, М.О. Лендєл, Ю.В. Табенська та інші. Водночас окремі питання щодо моніторингу публічних закупівель потребують удосконалення та подальшого розвитку.

Публічні закупівлі - досить нове поняття у нашій державі. Відповідно до Закону України «Про публічні закупівлі», «...публічні закупівлі – це придбання замовником товарів, робіт і послуг у порядку, встановленому цим законом» [1]. Даний закон формує правові та економічні засади проведення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для забезпечення наявних потреб держави, територіальних громад і об'єднаних територіальних громад.

Складовою змісту публічної закупівлі є процедура проведення закупівлі, яка визначається законодавством України і є об'єктом державного фінансового контролю та моніторингу громадян. Реформування системи публічних закупівель в Україні зосереджене на впровадженні європейських норм, що

дозволяє створювати інвестиційні стимули для учасників торгів. Це зумовлює перетворення контрольних функцій державного управління та загострює проблематику оцінки ефективності публічних закупівель за новими інформаційними запитами суспільства стосовно економного використання бюджетних коштів та якості товарів, робіт і послуг для державних потреб [2, с.11]. В економічній літературі спостерігається велика кількість тлумачень публічних закупівель. Більш детально різні підходи до розкриття цього поняття наведено у табл. 1.4.1.

Таблиця 1.4.1

Визначення публічних закупівель в літературних джерелах

Автори	Визначення публічних закупівель
Н.Б. Ткаченко, Ю.М. Уманців	«...Державні закупівлі – це сукупність практичних методів і прийомів, які допомагають максимально забезпечити інтереси замовника при проведенні закупівельної кампанії за допомогою конкурсних торгів» [3, с.84].
К.В. Кічік	«...Публічні закупівлі – це закупівлі, в які входять державні та муніципальні закупівлі, закупівлі державних корпорацій, суб'єктів природних монополій» [4, с.29].
В.М. Новаковець	«...Публічні закупівлі – це своєрідний інструмент фінансово-правового регулювання правовідносин щодо формування, раціонального розподілу та ефективного використання публічних фондів коштів, що застосовуються у процесі реалізації публічного інтересу при придбанні товарів, робіт і послуг за публічні кошти» [5, с.112].
О.О. Кристенко	«...Державні закупівлі – це певна, регламентована законодавством діяльність держави з придбання товарів, робіт і послуг з найбільшою ефективністю й найменшими витратами для забезпечення діяльності держави та впливу на розвиток галузей національної економіки й зміцнення соціальної політики» [6, с.25].
В.Ю. Квач, Р.В. Афанасієв	«...Публічні закупівлі – це процес придбання замовником товарів, робіт і послуг, необхідних для його повного та ефективного функціонування, який відбувається у визначеному законодавством про публічні закупівлі порядку, у межах добросовісної конкуренції з метою забезпечення ефективності та максимальної економії державних коштів» [7, с.886].

Узагальнюючи визначення, наведені вище, під публічними закупівлями належить розуміти поняття, що характеризує взаємовідносини між учасниками та замовниками з приводу прозорого придбання останніми товарів, робіт і послуг у відповідності до державних замовлень з дотриманням принципів максимальної економії та ефективності при умові рівності та добросовісної конкуренції.

Публічні закупівлі здійснюють вплив на економіку країни через реалізацію таких основних функцій:

- закупівля товарів, робіт і послуг для забезпечення здійснення діяльності державних або муніципальних структур задля задоволення суспільних потреб (оборона, медицина, освіта, культура, наука, інфраструктура тощо);

- виконання певних державних завдань у соціально-економічній сфері, в тому числі й створення нових робочих місць через придбання державою окремих видів товарів, робіт і послуг, й заохочення застосування електронних технологій, інноваційних практик, екологічних чинників тощо;

- регулювання кон'юнктури на ринках окремих видів продукції економічними методами: як вагомий покупець на ринок виходить держава, збільшуючи попит, або реалізує товарну інтервенцію, продаючи раніше закуплену продукцію, підвищуючи пропозицію, тобто держава у такий спосіб відновлює рівновагу попиту і пропозиції на ринку [8, с.163].

На сучасному етапі розвитку ринкової економіки виконання функцій публічних закупівель базується на створенні конкурентного середовища, запобіганні проявам корупції і забезпеченні ефективності та прозорості використання коштів. Як свідчить міжнародна практика, досягнення даних цілей можливе тільки в разі створення Єдиної системи закупівель, яка діятиме для всієї країни та включатиме в себе:

1. Законодавче забезпечення – регулюється Законом України «Про публічні закупівлі», а також нормативно-правовими актами: постановами Кабінету Міністрів України та наказами Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, розробленими для виконання Закону.

2. Інституційне забезпечення – здійснюється завдяки наявності уповноваженого регулюючого органу з координації закупівель (Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України), функціонуванню незалежного органу оскарження (Антимонопольний комітет України), діяльності органів контролю (Державна аудиторська служба України, Державна казначейська служба України, Рахункова палата України).

3. Інформаційне забезпечення – виконується через веб-портал Уповноваженого органу (єдине джерело для отримання необхідної інформації щодо публічних закупівель – ProZorro).

Зазначимо, що боротьба з корупцією, прозорість і ефективність є основними принципами публічних закупівель, що детальніше зображено на рисунку 1.4.1 [9, с. 204].

Процес проведення публічних закупівель включає в себе такі основні етапи:

- 1) прогнозування і планування;
- 2) здійснення та порядок проведення закупівель і виконання контракту;
- 3) моніторинг і контроль за виконанням контрактів [9, с. 203].

Вплив кожного етапу проведення публічних закупівель на кінцевий результат дозволяє встановити доцільність моніторингу процесу закупівель і віднести їх до підконтрольного об'єкта під час проходження етапів виконання процедур закупівель усіма учасниками. Даний підхід реалізації пріоритетів державної політики під час планування закупівель і створення конкурентного середовища сприяє проведенню оцінки механізмів закупівель.

Перед розглядом сутності поняття «моніторинг у сфері публічних закупівель», необхідно детальніше дослідити саме поняття моніторингу. Складність формулювання визначення моніторингу пов'язана з віднесенням його як до галузі науки, так і до галузі практики. Його можна розглядати як спосіб аналізу реальності (використовується в різних науках) і спосіб забезпечення галузі управління відмінними видами діяльності через подання якісної та своєчасної інформації.

Рис. 1.4.1. Основні принципи публічних закупівель

На даний момент не існує єдиного загально визнаного тлумачення моніторингу, проте в економічній літературі існує низка визначень цього поняття, які наведено в табл. 1.4.2.

Таблиця 1.4.2

Визначення моніторингу в літературних джерелах

Автори	Визначення моніторингу
С.В. Горбунов	«...Моніторинг – це система повторних спостережень одного або більше елементів навколишнього середовища в просторі й у часі з певними цілями й відповідно до заздалегідь розробленої програми» [10, с.87].
Г.П. Хатрі	«...Моніторинг – оперативний збір даних про складні явища й процеси, описуваних досить невеликою кількістю ключових, особливо важливих показників, з метою оперативної діагностики стану об'єкта дослідження в динаміку» [11, с.53].
Г.Г. Фетісов, В.П. Орешкін	«...Моніторинг – це спеціально організоване, систематичне спостереження за станом об'єктів, явищ, процесів з метою їх оцінки, контролю, прогнозу» [12, с.18].
А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк	«...Моніторинг – система постійного спостереження за ситуацією та ринком, за виробничою і фінансовою діяльністю підприємства, банку, біржі тощо, а також за реалізацією окремих проєктів, зокрема інвестиційних» [13, с.538].
М.О. Лендзел, Б.В. Винницький, Ю. Ратейчак, І.М. Санжаровський	«...Моніторинг – це управлінська функція, яка передбачає безперервне забезпечення керівництва програми, бенефіціарів і зацікавлених сторін даними, що підтверджують чи спростовують наявність поступу в досягненні очікуваних результатів. Принципи здійснення моніторингу: комплексність, регулярність і системність» [14, с.59].

Узагальнюючи визначення, наведені вище, під моніторингом належить розуміти поняття, що характеризує процес спостереження за відповідним об'єктом шляхом збору, систематизації, обробки та накопичення отриманої інформації. Моніторинг визначає певну кількість цілей: діагностика та оцінювання поточного стану об'єкта відповідно до наперед

розробленої програми; аналіз і оцінка очікуваного стану об'єкта в разі порушення тенденцій розвитку на обрану дату; створення інформаційно-аналітичної бази задля досягнення цілей розвитку об'єкта шляхом прийняття відповідних управлінських рішень.

Моніторинг у сфері публічних закупівель дещо відрізняється від звичайного моніторингу, адже охоплює ознаки, функції й принципи, притаманні публічним закупівлям. Відповідно до Закону України «Про публічні закупівлі», «...моніторинг (перевірка) закупівлі – це аналіз дотримання замовником законодавства у сфері публічних закупівель на всіх стадіях закупівлі з метою запобігання порушенням цього законодавства» [1]. Даний закон визначає, що моніторинг публічних закупівель здійснюється протягом проведення процедури закупівель, укладання відповідного договору та його виконання.

Публічні закупівлі контролюють протягом усього закупівельного процесу: від планування до повного виконання договору. Залежно від питань, які підлягають контролю, законодавством передбачено відповідні повноваження для різних державних органів.

Контроль у сфері публічних закупівель здійснюють такі державні органи:

- Рахункова палата України;
- Антимонопольний комітет України;
- Державна аудиторська служба України (ДАСУ) [1].

Усі перелічені вище органи, які здійснюють контроль у сфері публічних закупівель, також реалізують державну політику у сфері державного фінансового контролю в межах своїх повноважень, визначених у Конституції та законодавчо-нормативних актах України.

Моніторинг публічних закупівель здійснюється центральним органом виконавчої влади, який у сфері державного фінансового контролю реалізує державну політику (ДАСУ), та його міжрегіональними територіальними органами (органами державного фінансового контролю).

Відповідно до покладених на неї завдань, Державна аудиторська служба України реалізує державний фінансовий контроль шляхом виконання перевірки публічних закупівель;

моніторингу закупівель; здійснення контролю за дотриманням законодавства про публічні закупівлі. Отже, з метою виконання відповідних завдань ДАСУ має право здійснювати перевірку грошових та бухгалтерських документів, звітів, кошторисів та інших документів, що підтверджують надходження і витрачання коштів і матеріальних цінностей, документів щодо процедур державних закупівель, дані на електронних носіях, перевіряти фактичну наявність цінностей (грошових коштів, цінних паперів, сировини, матеріалів, готової продукції, устаткування тощо).

Головними завданнями проведення моніторингу у сфері публічних закупівель є:

- 1) забезпечення моніторингу поточної ситуації на ринку публічних закупівель;
- 2) оцінка змін, які вносяться до системи публічних закупівель;
- 3) можливість оцінювати досягнуті цілі внутрішньої політики та політики закупівель на європейському рівні.

Термін проведення моніторингу публічних закупівель не може перевищувати 15 робочих днів з дня оприлюднення рішення про початок моніторингу закупівель в електронній системі публічних закупівель – ProZorro [15].

За результатами моніторингу процедури публічних закупівель посадова особа органу державного фінансового контролю складає та підписує висновок про результати моніторингу публічних закупівель, що затверджується керівником даного органу або його заступником. Центральним органом виконавчої влади визначаються форма висновку та порядок його заповнення. Такий висновок підлягає оприлюдненню в електронній системі публічних закупівель протягом трьох робочих днів з дня його складання.

Державна аудиторська служба України протягом 2018-2020 років продовжувала реалізовувати власні повноваження в частині комплексного контролю за ефективністю та законністю використання публічних фінансів. Загалом за зазначений період завершено понад 28,9 тисяч заходів державного фінансового контролю, у тому числі:

- моніторинг закупівель – 23,7 тис заходів (82,0%);
- ревізії та перевірки – 4,1 тис заходів (14,2%);
- державні фінансові аудити – 1,1 тис заходів (3,8%).

Такими заходами охоплено контролем і дослідженням понад 3716,8 млрд грн фінансових та матеріальних ресурсів, зокрема: моніторингами закупівель – 327,9 млрд грн (8,8%); ревізіями та перевітками – 2116,6 млрд грн (57,0%; державними фінансовими аудитами – 1272,3 млрд грн (34,2%) [16].

Відповідно до даних, наведених вище, можна зробити висновок, що хоч і моніторинг закупівель займає найбільшу частку серед заходів фінансового контролю, а саме 82,0% від загальної кількості, фінансові та матеріальні ресурси охоплені цим контролем займають найменшу частку в загальній кількості, а саме – 8,8%.

Щоб детальніше дослідити діяльність Державної аудиторської служби України стосовно моніторингу закупівель, необхідно проаналізувати окремо кожну складову цього контролю. Дані, що характеризують діяльність ДАСУ щодо моніторингу закупівель протягом 2018-2020 років, наведено в табл. 1.4.3 [16].

Таблиця 1.4.3

**Аналіз діяльності Державної аудиторської служби України
щодо моніторингу закупівель протягом 2018-2020 років**

Складові	2018 рік	2019 рік	2020 рік
1	2	3	4
Охоплено моніторингом	Понад 5,3 тис. процедур закупівель загалом на суму 67,3 млрд грн.	Понад 8,7 тис. процедур закупівель загалом на суму 82,5 млрд грн.	Понад 9,7 тис. процедур закупівель загалом на суму 178,1 млрд грн.
Встановлено порушень	Щодо 4,8 тис закупівель (близько 90,6% від загальної кількості процедур), загальною вартістю 52,7 млрд грн.	Щодо 8,2 тис закупівель (близько 94,3% від загальної кількості процедур), загальною вартістю 71,8 млрд грн.	Щодо 8,7 тис закупівель (близько 89,7% від загальної кількості процедур), загальною вартістю 148,7 млрд грн.

Продовження табл. 1.4.3

1	2	3	4
Ефективність контролю	<p>Попереджено порушень за процедурами закупівель загальною вартістю майже 21,3 млрд грн (або 40,4% від вартості закупівель, проведених з порушенням законодавства), з них:</p> <p>- скасовано 1,1 тис закупівель вартістю 20,1 млрд грн;</p> <p>- розірвано 0,8 тис договорів на суму 1,2 млрд грн</p>	<p>Попереджено порушень за процедурами закупівель загальною вартістю майже 16,8 млрд грн (або 23,4% від вартості закупівель, проведених з порушенням законодавства), з них:</p> <p>- скасовано 2,6 тис закупівель вартістю 14,6 млрд грн;</p> <p>- розірвано 0,9 тис договорів на суму 2,2 млрд грн</p>	<p>Попереджено порушень за процедурами закупівель загальною вартістю майже 13,4 млрд грн (або 9,0% від вартості закупівель, проведених з порушенням законодавства), з них:</p> <p>- скасовано 1,6 тис закупівель вартістю 10,5 млрд грн;</p> <p>- розірвано 1,4 тис договорів на суму 2,9 млрд грн</p>

Відповідно до даних, наведених у табл. 1.4.3, можна зробити такі висновки щодо діяльності Державної аудиторської служби України стосовно моніторингу у сфері публічних закупівель протягом 2018-2020 років:

- протягом зазначеного періоду кількість процедур закупівель, охоплених моніторингом, зростає, що в цілому вказує на підвищення значення даної складової. У 2020 році всього було проведено 9,7 тис процедур закупівель, що на 4,4 тис більше, ніж у 2018 році, а їх загальна сума зросла на 110,8 млрд грн. Це свідчить про розвиток системи публічних закупівель у країні та, водночас, і про розвиток моніторингу у сфері публічних закупівель;

- загалом кількість установлених порушень також показують зростання за останні три роки, що вказує на негативне значення даної складової. Однак у питомій вазі загальної кількості процедур закупівель по кожному окремому році присутнє зниження порушень у динаміці. Так, у 2020 році встановлені порушення займають 89,7% від загальної вартості закупівель, що на 0,9% менше, ніж у 2018 році. Це вказує на зменшення порушень процедур публічних закупівель, що свідчить про можливий позитивний вплив моніторингу закупівель і про його ефективність протягом зазначеного періоду;

- за досліджуваний період кількість попереджених порушень за процедурами закупівель вказує на їх доволі різке зниження. Так, у 2020 році вони сягають 13,4 млрд грн, що на 7,9 млрд грн менше, ніж у 2018 році, а їх питома вага у вартості закупівель, проведених з порушенням законодавства, загалом зменшилась на 31,4%. Дані зміни свідчать про збільшення ефективності контролю за здійсненням процедур публічних закупівель, який здійснює Державна аудиторська служба України.

У ході проведення контрольних процедур, для об'єктивної оцінки результативності контрольних дій, що проводяться органами державного фінансового контролю, не може вимірюватися тільки кількістю проведених перевірок, охоплених контролем об'єктів, кількістю ухвалених за матеріалами перевірок рішень. Оцінка результативності контрольних дій пов'язана з виявленням і обліком показників, що характеризують витрати, пов'язані із здійсненням контролю публічних закупівель. Отже, відсоток за результатами опрацювання інформації в електронній системі публічних закупівель склав 98,4%, що наведено на рисунку 2 [16].

Зважаючи на ряд розбіжностей, виявлених під час проведення процедур перевірок і моніторингу закупівель, Державною аудиторською службою України надана частина пропозицій, зокрема: розширення повноважень органів державного фінансового контролю, що дозволить усунути порушення законодавства у сфері публічних закупівель, а саме:

- види порушень процесу публічних закупівель, за які накладається адміністративна відповідальність, збільшено до 16;
- визначено диференційовану відповідальність, що передбачена у формі штрафу від 100 до 10000 неоподаткованих мінімумів доходів громадян;
- термін накладення адміністративного стягнення продовжено до шести місяців з дня розкриття порушень;
- орган, що здійснює державний фінансовий контроль, наділено правом розглядати справи про адміністративні порушення, до таких законодавець відносить ті, що не становлять значної суспільної загрози та передбачають штраф у розмірі від 100 до 200 неоподаткованих мінімумів доходів громадян;
- згідно з нормами законодавства у сфері публічних закупівель, уповноважена особа вводить персональні дані в систему електронних закупівель, дає дозвіл на їх обробку та здійснює оновлення таких дані у разі їх зміни, що має усунути проблемне питання щодо доступу працівників ДАСУ до персональних даних, необхідних для складання протоколів. За внесення недостовірних даних та їх неоновлення передбачається накладення штрафу від 1500 до 3000 неоподаткованих мінімумів [17, с.235].

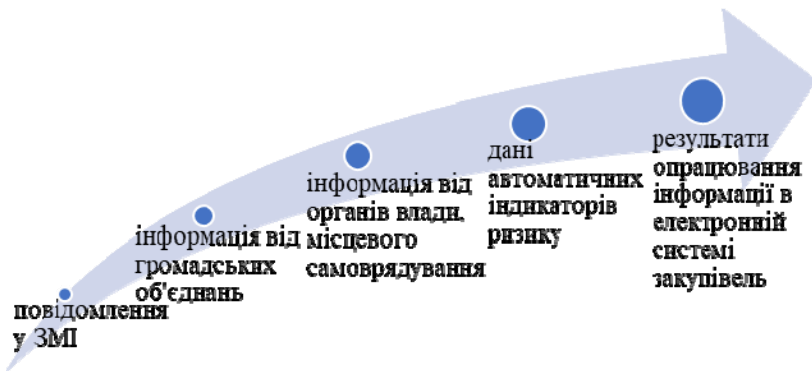

Рис. 1.4.2. Результативність моніторингу в розрізі підстав

Суттєвим нововведенням у 2019 році стало утворення Офісу фінансового контролю як інспекції, що є центральним органом виконавчої влади, який реалізовуватиме в сфері державного фінансового контролю державну політику, через здійснення реорганізації Державної аудиторської служби України. Його діяльність координуватиметься Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів [17, с.236].

Зазначимо, що всі порушення, зафіксовані Рахунковою палатою за 2018-2020 роки у сфері публічних закупівель, можна класифікувати за 10 типами (рис. 3) [18].

Рис. 1.4.3. Структура недоліків і порушень, зафіксованих Рахунковою палатою в середньому за 2018-2020 роки у сфері публічних закупівель

Моніторинг даних звіту Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України щодо здійснення контролю у сфері публічних закупівель свідчить, зокрема, що:

- при здійсненні закупівель, вартість яких менша від порогових меж, замовники мали можливість уникати використання

електронної системи закупівель, а проведення закупівель поза електронною системою призводить до відсутності можливостей для здійснення громадського контролю за витрачанням коштів платників податків;

- існує проблема зі зловживанням правом оскарження процедури закупівлі низкою учасників, які чинять тиск на замовників, штучно затягуючи проведення процедури закупівлі.

При цьому за наявності даної інформації у звіті Мінекономіки не аналізується вплив на ефективність використання бюджетного ресурсу ризиків, пов'язаних із порушенням строків проведення закупівель через зловживання процедурою оскарження. Недоліки в організації контролю у сфері публічних закупівель використовуються як організаторами, так і недобросовісними учасниками закупівель, що викликає порушення принципів законодавства, неправомірне й неефективне витрачання публічних коштів.

Отже, на сучасному етапі розвитку економіки країни важливу роль відіграє ринок публічних закупівель, у зв'язку з чим виникає необхідність здійснення моніторингу публічних закупівель, що полягає в забезпеченні дотримання замовниками законодавства на всіх стадіях закупівлі. Моніторинг ототожнює поняття аналізу, відстеження та дослідження на основі відкритих електронних даних і автоматичних індикаторів ризиків дотримання замовником принципів та норм законодавства при проведенні процедури закупівлі з подальшим інформуванням замовника про виявлені порушення та рекомендації щодо їх усунення в електронному форматі, що забезпечить побудову регламентів проведення моніторингу з урахуванням його суті та електронного формату виконання.

Список використаних джерел

1. Про публічні закупівлі : Закон України від 20.12.2019 р. №808-ІХ. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. №45. – С. 289.

2. Письменна М.С. Методологія та організація аналізу і контролю закупівель за державні кошти: автореф. дис. ...канд. екон. наук : 08.00.09. Одеса, 2018. – 43 с.

3. Ткаченко Н.Б., Уманців Ю.М. Макроекономічні аспекти державних закупівель. *Фінанси України*. 2009. №8. – С. 82-88.

4. Кічік К.В. Державне (муніципальне) замовлення як засіб державного регулювання економіки: автореф. дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.03. Москва, 2011. – 31 с.
5. Новаковець В.М. Фінансово-правовий механізм регулювання державних закупівель: дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2012. – 252 с.
6. Критенко О.О. Теоретичні підходи до визначення поняття «державні закупівлі». *Вісник Академії митної служби України*. 2014. №1. – С. 19-26.
7. Квач В.Ю., Афанасієв Р.В. Загальнотеоретичні положення про публічні закупівлі: поняття та призначення. *Молодий вчений*. 2017. № 11. – С. 884-887.
8. Ратушняк Т.В. Моніторинг публічних закупівель засобами платформи DoZoggo. *Економічний вісник*. 2018. Вип. 2. – С. 162-168.
9. Теловата М.Т., Пісоченко Т.С., Кулаковська А.В., Ткаченко Т.А. Особливості проведення моніторингу публічних закупівель в Україні. *Modern Economics*. 2019. №18. – С. 202-207.
10. Горбунов С.В. Політичний моніторинг в управлінні міським соціумом: дис. ...канд. політ. наук : 23.00.02. Ростов-на-Дону, 2003. – 165 с.
11. Хатрі Г.П. Моніторинг результативності в громадському секторі / пер. з англ. І.Л. Толстою. Москва : Фонд «Інститут економіки міста», 2005. – 276 с.
12. Фетісов Г.Г., Орешин В.П. Регіональна економіка та управління : навч. посіб. Москва : ІНФА-М, 2006. – 416 с.
13. Загородній А.Г., Вознюк Г.Л. Фінансово-економічний словник : навч. посіб. Київ : Знання, 2007. – 1072 с.
14. Лендъел М.О., Винницький Б.В., Ратейчак Ю., Санжаровський І.М. Посібник з моніторингу та оцінювання програм регіонального розвитку / за заг. ред. І.М. Санжаровського, Ю.Д. Полянського. Київ : К.І.С., 2007. – 80 с.
15. Електронна система публічних закупівель – ProZoggo. URL: <https://prozoggo.gov.ua/>.
16. Офіційний сайт Державної аудиторської служби України. URL: <http://www.dkrs.gov.ua>.
17. Табенська Ю.В. Повноваження Державної аудиторської служби України в сфері публічних закупівель. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту*. 2019. Вип. 3-4. – С. 229-237.
18. Офіційний сайт Рахункової палати України. URL: <https://rp.gov.ua/>.

1.5. СУЧАСНІ ДЖЕРЕЛА ФІНАНСУВАННЯ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ

З початком адміністративно-територіальної реформи в Україні активізовано процес фінансової децентралізації, що має за мету оптимізувати перерозподіл бюджетних ресурсів задля формування фінансової самодостатності населених пунктів. Це істотно збільшує фінансовий потенціал для самоорганізації та саморозвитку об'єднаної територіальної громади, що визначає необхідність застосування методів управління цінностями для підвищення інвестиційної привабливості території.

Метою дослідження є визначення особливостей управління об'єднаними територіальними громадами (ОТГ) в умовах фінансової децентралізації з урахуванням необхідності застосування сучасних методів управління.

У сучасний період розвитку української державності питання бюджетної децентралізації актуалізується, оскільки саме вона є однією з ключових умов ефективної діяльності органів місцевої влади. Надмірна централізація повноважень органів виконавчої влади та відповідних фінансово-матеріальних ресурсів для їхнього здійснення, що мала місце в Україні до 2015 р., зумовила необхідність проведення реформ за принципом децентралізації з наданням значних повноважень територіальним громадам, наділенням їх більшими ресурсами задля місцевого розвитку. Важливою складовою розвитку у процесі фінансової децентралізації є процес виокремлення територіальної громади як головного базового суб'єкта місцевого самоврядування, що дозволяє забезпечити її становлення як дієвої та ефективної ланки місцевого управління.

Актуальність цієї тематики визначається насамперед тим, що фінансова децентралізація – одна з найгостріших проблем загального процесу децентралізації, розв'язання якої дасть можливість одночасно і пришвидшити її реалізацію, і забезпечити належний соціально-економічний розвиток територіальних громад.

Сьогодні в Україні повноцінне та самодостатнє регіональне самоврядування на районному та обласному територіальних рівнях тільки починає формуватися. Відсутні інструменти, що мають підтримати цю самодостатність, серед яких: регіональна власність, регіональні видаткові повноваження та регіональні податки. Тому одним із результатів фіскальної децентралізації очікується зменшення корупційних ризиків і вільний доступ до інформації про просторово-ресурсні умови ведення бізнесу в об'єднаних територіальних громадах внаслідок змін адміністративно-територіального устрою України. Зміна адміністративно-територіального устрою в Україні розширює можливості для залучення інвестицій та збільшення потенціалу території.

На початковому етапі реформи фінансові преференції не є визначальним чинником формування громад. Провідну роль відіграють адміністративні рішення, у т.ч. адміністративний тиск, спротив реформі з боку керівників районної ланки й органів місцевого самоврядування, активність мешканців сільських громад тощо.

Аналогічна ситуація мала місце в багатьох європейських країнах, як зазначають Данилишин Б.М. і Пилипів В.В., оскільки фінансова децентралізація лише створює можливості для формування більш відповідальної та ефективної системи управління, використання ресурсів територіальних громад. Утім отримані результати не спростовують твердження про те, що фінансова децентралізація є вагомим важелем пришвидшення реформи загалом, адже об'єднані територіальні громади справді істотно збільшили свої доходи, які можна використати для розв'язання багатьох соціально-економічних проблем [2].

Завдяки низці заходів, зокрема внесеним змінам до Бюджетного кодексу та Податкового кодексу України, упродовж 2015-2020 рр. значно збільшився загальний фонд і власні доходи об'єднаних територіальних громад. Основу останніх складають різні податкові надходження, проте визначальна роль належить податку на доходи фізичних осіб, частка якого у власних доходах громад становить близько 50%. Попри допомогу держави, більшість новостворених територіальних громад залишаються дотаційними. Фінансово автономними є лише близько 20% територіальних громад.

Українські та зарубіжні вчені займалися питанням дослідження розвитку територіальних громад як окремих суб'єктів управління соціально-економічним розвитком громади. Поряд з цим, в українській науковій літературі недостатньо досліджені питання, пов'язані з формуванням фінансово-економічного потенціалу територіальних громад в умовах системних трансформацій в економіці та державному управлінні з урахуванням положень і завдань реформи місцевого самоврядування, серед яких: створення життєздатних територіальних громад, використання інструментарію фінансового аналізу (метод коефіцієнтів, вертикальний аналіз тощо) для оцінки інвестиційної спроможності громади.

З економічної точки зору позитивно процеси фіскальної децентралізації оцінюють Б. Вейнгаєст, Дж. Родден і С. Роуз-Акерман, зазначаючи, що процеси децентралізації дають більше можливостей органам місцевого самоврядування щодо залучення інвесторів, створюючи сприятливі умови для міграції факторів виробництва. При цьому Дж. Родден і С. Роуз-Акерман застерігають, що величина позитивних ефектів від процесів фіскальної децентралізації залежить від розвитку інституціонального середовища, у т.ч. забезпечення умов конкуренції [29].

Італійські вчені Бартоліні Д., Сачі А., Салотті С., Сантоліні Р. обґрунтували позитивний вплив фінансової децентралізації не тільки на фінанси місцевої влади, а й на державні фінанси в цілому. Вони довели, що податкова автономія зміцнить бюджет усіх рівнів влади, що свідчить про те, що більш «ефективна» податкова децентралізація збільшить бюджетну дисципліну і в періоди фінансової кризи [11].

Дослідниками Бісогно М., Кітро Ф. також досліджено показники фінансової автономії місцевих органів влади, які надають достовірну інформацію для прийняття управлінських рішень місцевим політикам та владі. Зокрема, було визначено, що стійкість, гнучкість і вразливість позитивно пов'язані з фінансовою автономією та поточним рівновагою і негативно пов'язані з рівнем заборгованості та інвестицій [12].

На думку японських учених Акаї Н., Саката М., фіскальна децентралізація сприяє економічному зростанню, оскільки дозволяє більш об'єктивно оцінити вплив її реалізації на місцевому рівні [13].

Турецькі дослідники Ероглу Е., Сербес, Х. обґрунтували систему показників фінансової автономії, що вплине на ефективність фінансової децентралізації. Доведено, що місцева влада, яка найближча до громадян, повинна бути фінансово міцною, щоб мати можливість надавати ефективні та якісні послуги. Обґрунтовано, що муніципалітети Туреччини мають достатньо власних доходів і автономії у плановому та бюджетному процесі, тому якість їх послуг зростає, і вони можуть більш ефективно управляти своїми ресурсами [14].

Українськими вченими Кириленко О., Малиняк Б. та іншими також доведено, що фінансові ресурси спроможних територіальних громад є найбільш визначальним критерієм, який здатен забезпечити сталий економічний розвиток громади, регіону та держави загалом згідно з даними КМУ [4].

Важливе загальне розуміння словосполучення «територіальна громада». Територіальна громада – це природно сформована людська спільнота, членами якої є фізичні особи, які живуть, працюють або володіють нерухомим майном на території одного або декількох населених пунктів з єдиним адміністративним центром і характеризуються сукупністю стабільних зв'язків і здатністю до реалізації спільних інтересів у питанні власного життєзабезпечення та соціально-економічного розвитку, виступає як представник місцевої громади і володіє комунальною власністю на відповідній території. І. Бутко зазначає, що територіальна громада – «...це люди, які мешкають у певних територіальних межах та об'єднані спільними інтересами», І. Кравченко, визначає територіальну громаду як сукупність громадян, що спільно проживають у міському або сільському поселенні, мають колективні інтереси і визначений законом правовий статус. М. Баймуратов зазначає, що територіальна громада – це «...сукупність фізичних осіб, які постійно мешкають на певній території та пов'язані територіально-особистісними зв'язками системного характеру» [8].

Разом з тим, з урахуванням українських реалій і світового досвіду, не існує ефективних інструментів оцінки інвестиційної привабливості конкретної об'єднаної територіальної громади; інформаційна система збору, обробки та захисту інформації в

житті громади та її фінансової підтримки, а також виникають труднощі з використанням розвинених іноземних методів в українських реаліях.

Мета дослідження даного підрозділу – визначення особливостей управління в об'єднаних територіальних громадах в умовах фінансової децентралізації з урахуванням необхідності застосування сучасних методів управління.

В управлінні об'єднаною територіальною громадою в умовах фінансової децентралізації пропонуємо використовувати методологічні підходи, які охоплюють як відомі методи фінансового аналізу, так і конкретні інструменти фінансового контролінгу (метод EVA, SWOT-аналіз тощо).

Дієва реалізація самого процесу об'єднання територіальних громад в Україні бере початок з середини 2015 року: саме у цей час утворено 159 ОТГ, котрі забезпечили об'єднання 795 місцевих рад. У цих ОТГ було обрано нові ОМС, які з 1 січня 2016 року перейшли на прямі бюджетні відносини з Державним бюджетом України і за підсумками 2016 року показали значну позитивну динаміку свого поступального розвитку. Крім того, у 2016 році розпочався вагомий прогрес у самому формуванні ОТГ – їхня кількість зросла у 2,3 рази (тобто було створено ще додатково 207 ОТГ). Так, станом на початок 2021 року в Україні діють 1469 ОТГ, до складу яких уходять більше 10977 колишніх місцевих рад (табл. 1.5.1).

Таблиця 1.5.1

**Динаміка утворення об'єднаних територіальних громад
в Україні**

Показники	Роки					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020
1	2	3	4	5	6	7
Кількість ОТГ, од.	159	366	665	806	1029	1469
Кількість територіальних громад, щоб'єдналися та приєдналися	814	1782	3178	3740	4698	10977
Кількість жителів ОТГ, млн осіб	1,4	3,1	5,6	8,3	11,7	38,1

Продовження табл. 1.5.1

1	2	3	4	5	6	7
Площа ОТГ, тис. кв. км	36,8	89,6	167,5	193,5	246,8	555,5
Середня кількість територіальних громад, які об'єдналися в одній ОТГ, од.	5,1	4,7	4,7	4,0	4,3	5,3
Середня чисельність населення 1 ОТГ, осіб	8711	8395	8417	18964	15269	25951

Дані таблиці 1 підтверджують позитивну динаміку кількості ОТГ в Україні (за 2015–2020 роки їх кількість збільшилася в 9,2 рази (з 159 ОТГ у 2015 році до 1469 ОТГ у 2020 році)).

Фінансова децентралізація бюджетних ресурсів передбачає: поступальну зміну бюджетної трансфертної політики, яка не повинна будуватись на радянському принципі: «від кожного по можливості – кожному по необхідності»; а передбачає надання органами місцевого самоврядування ширших повноважень у процесі розробки та реалізації різноманітних програм, спрямованих на соціально-економічний розвиток, а також зміну самої системи оподаткування, що передбачає зміну у структурі надходження на користь місцевих бюджетів (табл.1.5.2).

Таблиця 1.5.2

**Дохідна база бюджетів ОТГ до реформи
фінансової децентралізації та після**

Фінансові ресурси	До реформи	Після реформи
ПДФО	25 %	60 %
Податок на прибуток приватних підприємств	0 %	10 %
Акцизний податок	0 %	100 %
Освітня субвенція	0 %	За формулою
Медична субвенція	0 %	За формулою
Податок на нерухоме майно	1 %	0-3 %

Зазначимо, що у 2015 році затверджено законодавчі основи для підтримки та стимулювання територіальних громад до об'єднання та переходу на прямі міжбюджетні відносини з ресурсним забезпеченням і повноваженнями, як для міст обласного значення. Крім того, держава фінансово підтримала об'єднані територіальні громади та передбачила в Державному бюджеті України цільову субвенцію на формування бажаної інфраструктури їх територій.

Основною метою проведення реформи органів місцевого самоврядування в Україні є дієва та видима активізація економічного зростання на місцях за принципом «знизу – вгору», який передбачений за рахунок ефективного використання власних як соціальних, так і економічних ресурсів ОТГ.

Щоб забезпечити ефективне наповнення доходної частини бюджету, додатковими фінансовими ресурсами в громадах має дієво працювати власна модель залучення додаткових і альтернативних фінансових ресурсів, впливових інвестицій для реалізації проєктів розвитку.

Як свідчить проведений аналіз складових доходів місцевих бюджетів, характер змін їхньої видаткової частини та їх принципова узгодженість із головними завданнями децентралізації дозволить органам місцевого самоврядування дозволяє нам зробити висновки і спрямувати наші зусилля на зміцнення фінансової спроможності. Ці всі заходи дозволять більш ефективно приймати певні управлінські рішення щодо мобілізації власних і додаткових і залучених ресурсів із метою нарощування власного фінансового потенціалу, раціонально й економно використовувати бюджетні кошти для дієвої реалізації своїх функцій та повноважень, щоб мати змогу забезпечити власний особливий розвиток громад.

Проведений додатковий фінансовий аналіз окремих показників місцевих бюджетів України дає можливість зробити висновки, що протягом 2018–2020 рр. майже 7,1% ВВП перерозподіляється через місцеві бюджети, а сама частка власних місцевих доходів у доходах зведеного бюджету складає приблизно 21,5 відсотка. При цьому не спостерігається певне стабільного та дуже інтенсивне збільшення цих показників

протягом 2015-2020 років, яке б дозволило припустити думку про суттєве підвищення рівня бюджетної децентралізації у нашій державі

Це все вимагає від влади створення спроможних територіальних громад, що зможуть нести всю відповідальність за економічний та соціальний розвиток територій, формування дієвого комфортного середовища для мешканців. «Йдеться насамперед про зміну ментальної моделі як представників органів місцевого самоврядування базового рівня, так і кожного мешканця громади – відмови від патерналістських очікувань і розуміння власної відповідальності за громаду. Водночас, процеси реформування адміністративно-територіального устрою, зокрема в частині створення ОТГ на основі укрупнення громад, супроводжуються низкою складних проблем, що, з одного боку, стримує зазначені процеси, розтягуючи їх в часі, з іншого – знижує соціально-економічну результативність їх функціонування» [5].

Чим більша чисельність населення об'єднаної територіальної громади, тим вищі показники надходжень власних доходів на 1-го мешканця громади. А громади з низькою чисельністю населення мають обмежений потенціал для сталого розвитку та надання всіх необхідних послуг її мешканцям.

В Україні, спроможність громади визначається за 4 основними критеріями: власні доходи на 1-го мешканця; рівень дотаційності бюджетів (питома вага базової/реверсної дотації у доходах); питому вагу видатків на утримання апарату управління у власних ресурсах ОТГ (без трансфертів з державного бюджету); капітальні видатки на 1-го мешканця. На підставі зазначених показників сформовано загальний рейтинг ОТГ.

Аналіз моніторингу, проведеного Міністерством регіонального розвитку, будівництва та ЖКГ України свідчить про те, що найнижчі показники фінансової спроможності характерні для більшості невеликих громад. Виняток становлять окремі невеликі громади, на території яких розміщені бюджетоутворюючі підприємства та потужні підприємства реального сектору економіки (таблиця 1.5.3).

Наявність закономірності між фінансовою спроможністю та чисельністю населення громади можна пояснити тим, що у великих громадах більш вигідно розвивати малий та середній бізнес, оскільки там є достатній трудовий ресурс, більш ємний місцевий ринок збуту товарів і послуг, ліпші перспективи для сталого розвитку громади.

Таблиця 1.5.3

Розподіл ОТГ за чисельністю населення у 2019 році

Групи	Чисельність населення, тис. осіб	Кількість ОТГ	Загальна чисельність населення в групі, тис. осіб	% від усього населення досліджуваного ОТГ
Група 1	понад 15 тис. осіб	54	1165,2	37,3
Група 2	від 10 до 15 тис. осіб	45	549,2	17,6
Група 3	від 5 до 10 тис. осіб	135	940,5	30,1
Група 4	до 5 тис. осіб	132	468,8	15,0
Всього		366	3123,7	100

Великі громади мають більший потенціал і більше можливостей для забезпечення належного утримання об'єктів інфраструктури, функціонування закладів та установ комунальної власності, а органи місцевого самоврядування можуть забезпечити надання якісних публічних і комунальних послуг. Так, у розрізі 4-х груп ОТГ за демографічними ознаками: найбільш чисельними є 3 і 2 групи (таблиця 1.5.3).

Наведені дані дозволяють констатувати доволі динамічний процес формування об'єднаних територіальних громад в Україні, зроблені у 2015-2020рр. суттєві кроки щодо удосконалення законодавчо-нормативного забезпечення створення

та розвитку ОТГ. Водночас існує низка нерозв'язаних проблем, як стратегічного, так і оперативного характеру, що формують ризики для успішної подальшої реалізації реформи.

Зокрема відзначимо, що створення значної частини ОТГ відбулося без урахування вимог Методики їх формування. Окремі ОТГ утворилися з метою отримання додаткових повноважень і ресурсів, проте за своїм потенціалом об'єктивно не зможуть забезпечити своїм мешканцям надання належної якості послуг, підвищити ефективність економічних процесів, оскільки не мають необхідної інфраструктури та достатніх ресурсів, і в майбутньому забезпечити сталий розвиток громад. Це все несе загрозу нівелювання суті реформи, оскільки замість спроможних територіальних громад утворюються малочисельні, з нерозвиненою інфраструктурою, недостатніми кадровими ресурсами.

«Укрупнення територіальних громад дають можливість місцевим органам влади забезпечити належне функціонування закладів бюджетної сфери та самостійно вирішувати питання розвитку громад без звернення до центральних органів влади стосовно виділення додаткових коштів з державного бюджету».

[7].

Важливим зі сторони фахової оцінки рівня фінансового забезпечення розвитку територіальних громад є фінансовий аналіз структури витрат, спрямованих на розвиток громад. Більшість видатків місцевих бюджетів традиційно спрямовується на соціально-культурні потреби (освіта, охорона здоров'я, соціальний захист, соціальне забезпечення, культура та мистецтво, фізична культура і спорт), які за своїм змістом є делегованими, тобто переданими з вищих рівнів управління, видатками.

Аналіз видатків місцевих бюджетів у розрізі регіонів дозволяє зробити висновок про суттєве скорочення приросту витрат у розрахунку на одну особу. Ці тенденції підтверджують значне скорочення фіскального простору особливого та унікального розвитку регіонів за окремими параметрами видатків місцевих бюджетів і власних та делегованих видаткових повноважень органів місцевого самоврядування та суперечать завданням фінансової децентралізації.

Так, по Україні в 2019 році загальний обсяг витрат зріс на 42,14 %, тоді як у 2020 р. відповідний показник витрат становив близько 13,3 тис грн, а сам темп приросту склав лише 15,5 % у порівнянні з попереднім роком (табл. 1.5.4).

Таблиця 1.5.4

**Витатки місцевих бюджетів на особу
(без трансфертів до державного бюджету)**

Регіони	Обсяг витатків, грн			Темпи приросту, %	
	2018	2019	2020	2019 до 2018	2020 до 2019
Вінницька	8590,68	12581,53	14468,26	146,46	115,00
Волинська	9030,52	12596,27	14458,58	139,49	114,78
Дніпропетровська	9548,79	12806,31	15480,48	134,11	120,88
Донецька	3707,26	5842,42	6575,74	157,59	112,55
Житомирська	8874,68	12289,58	14343,45	138,48	116,71
Закарпатська	7928,75	10683,96	12523,40	134,75	117,22
Запорізька	8884,17	12544,24	14690,96	141,20	117,11
Івано-Франківська	8766,06	12004,45	13648,80	136,94	113,70
Київська	9233,37	13716,06	16379,25	148,55	119,42
Кіровоградська	8734,30	12312,76	14270,07	140,97	115,90
Луганська	2762,17	3995,61	4219,75	144,65	105,61
Львівська	8908,09	12199,85	13956,01	136,95	114,39
Миколаївська	8225,87	11351,33	12836,71	138,00	113,09
Одеська	8244,98	12268,68	13549,41	148,80	110,44
Полтавська	9728,45	14038,65	16065,92	144,31	114,44
Рівненська	8700,77	12302,09	14400,67	141,39	117,06
Сумська	8964,47	12404,78	14374,58	138,38	115,88
Тернопільська	8682,51	11637,30	13251,98	134,03	113,88
Харківська	8141,78	11516,02	13270,81	141,44	115,24
Херсонська	7839,66	10792,48	12815,19	137,67	118,74
Хмельницька	8712,13	12357,50	14085,94	141,84	113,99
Черкаська	9042,92	12872,40	14269,91	142,35	110,86
Чернівецька	8082,51	11230,30	12630,72	138,95	112,47
Чернігівська	8395,11	12591,93	14724,28	149,99	116,93
м. Київ	11470,82	16810,49	19697,89	146,55	117,18

Зазначимо, що найбільший обсяг видатків у розрахунку на одну особу у м. Києві, а найменше, окрім Луганської та Донецької областей було здійснено видатків у Закарпатській та Чернівецькій областях. Тому можна зробити висновки, що саме у цих областях особливий фіскальний простір на рівні місцевого бюджету має обмежений вплив досягнення перспектив особливого розвитку.

Сьогодні створення та формування фінансово-економічного потенціалу територіальних громад в Україні відбувається в умовах реформи. Країни Європи уже пройшли цей етап реформування адміністративно-територіального устрою. Тому характеристика реформи в країнах ЄС як передумови формування фінансово-економічного потенціалу територій актуальна для України.

«У першому глобальному звіті Світового Банку «Decentralization and local democracy in the world» зазначено: держави ЄС мають дві ключові ознаки, які відрізняють їх від усіх інших геополітичних регіонів світу. По-перше, кожна частина території країн ЄС управляється органом місцевого самоврядування. По-друге, усі держави ЄС визнають дискретний набір фундаментальних принципів, на основі яких формується та розвивається місцеве самоврядування. Ці принципи відображені та закріплені в Європейській Хартії місцевого самоврядування, Європейській конвенції про участь іноземців у громадському житті на місцевому рівні, Європейській рамковій конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або владою, Європейській Хартії міст, Європейській Хартії регіональних мов та мов меншин, Рамковій конвенції про захист національних меншин тощо» [10].

Реформи місцевого самоврядування в країнах ЄС здійснювалися з різною інтенсивністю та швидкістю з притаманними особливостями, починаючи з 19 століття. Але у країнах Центральної та Східної Європи процес децентралізації розпочався пізніше через історичні особливості розвитку і збігся з обранням ними євроінтеграційного напрямку розвитку. «Реформування місцевого самоврядування в країнах ЄС охоплювало такі напрямки: зміна адміністративно-територіального устрою, організаційні реформи, функціональні та процедурні

зміни, а також фінансові реформи» [8]. Результатом реформування стало скорочення кількості адміністративних одиниць на рівні муніципалітетів, і визначення територіальної основи місцевого самоврядування стало умовою ефективності проведення реформ.

Основним джерелом залучення фінансових ресурсів в країнах ЄС є формування спеціальних податкових округів. Це застосовується в основному органами місцевого самоврядування у містах. Найчастіше залучені кошти спрямовуються на розвиток інфраструктури в рамках підтримки великого приватного інвестиційного проекту.

В Україні створено Державний фонд регіонального розвитку, що відкрило можливості для мінімізації корупційної складової при розподілі коштів з державного бюджету до бюджетів регіонів, а також запровадило конкурсний відбір проектів регіонального розвитку. Створено Інтернет-портал при Міністерстві регіонального розвитку, за допомогою якого можна прямо реєструвати проекти, які подаються на фінансування з Державного фонду регіонального розвитку (ДФРР).

Протягом 2016-2020 років в Україну надійшло досить багато коштів у вигляді МТД, які призначені для підтримки децентралізації та ОТГ: Проект ЄС «ULIED» – загальна сума 97 млн євро; Проект США «DOBRE» – загальна сума 50 млн дол.; Проекти Ради Європи, Шведського королівства, Данського королівства, Королівства Нідерландів, Швейцарської конфедерації, Фінляндії, Канади – загалом понад 20 млн євро.

Використовуючи кошти ДФРР, субвенції на розвиток інфраструктури ОТГ варто дотримуватись певних підходів, які б забезпечували: ефективність – кошти мають бути використані там, де це буде найбільш ефективно; швидкі перемоги – перші кошти мають бути використані там, де буде відразу видно результат (наприклад світло); довготривалі позитивні наслідки – зростання капіталізації комунального майна та землі; відкритість – люди мають знати куди і чому ідуть ці кошти; конкурентність – кошти витрачаються на основі відкритих тендерів (правильний тендер економить до 30% коштів).

Отже, сьогодні органи місцевого самоврядування в ЄС мають у своїх руках інструменти для забезпечення економічного розвитку. На жаль, сьогодні в Україні концепція VBM пов'язана тільки з корпоративним сектором, і це дослідження передбачає висвітлення методів оцінки інвестиційної привабливості самої адміністративної одиниці як суб'єкта господарювання, а не юридичної особи.

Є ряд проблем, які потрібно розв'язати, а саме: забезпечення сталого економічного розвитку територіальних громад потребує створення адміністративно-територіальних одиниць, які були б дієвими та самодостатніми; по-друге, передача на місцевий рівень делегованих повноважень має супроводжуватися і окремою передачею відповідних фінансових ресурсів; а також, ефективне місцеве самоврядування має функціонувати для забезпечення сталого економічного розвитку території, постійного залучення інвестиційних ресурсів і забезпечення збереження та розвитку функціонуючих на території ОТГ підприємницьких структур.

«Важливу роль при цьому має відігравати держава, яка є дієвим інститутом, що регулює суспільні відносини через видання актів застосування права, обов'язкових для виконання всіма суб'єктами. Саме синергія взаємодії держави і громади дає можливість забезпечити реальну спроможність територіальних громад» [5].

У зв'язку з цим подальшого дослідження потребує вдосконалення механізмів взаємодії держави і громади в самій площині забезпечення спроможності територіальних громад щодо вирішення питань місцевого значення.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в розробці конкретної методології оцінки інвестиційної привабливості за допомогою індикатора EVA для окремої ОТГ. Розвиток досліджень пов'язаний з вивченням ефективних інструментів оцінки привабливості конкретної спільноти, оскільки виникають труднощі у використанні розвинених іноземних методів у вітчизняних реаліях.

Список використаних джерел

1. Бутко І. (1992). Деякі проблеми становлення і розвитку територіального самоврядування в Україні / І. Бутко // *Місцеве та регіональне самоврядування України*. 3. 8-15. Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Pubupr_2014_4_30.pdf.
2. Данилишин Б.М., Пилипів В.В. Децентралізація у Європейських країнах: уроки для України. *Регіональна економіка*. 1. – С. 5-11.
3. Кабінет Міністрів України, Міністерство регіонального розвитку, будівництва та ЖКГ України. Децентралізація. Місцеві бюджети 159 об'єднаних територіальних громад. Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/53-rezultati-finansovogo-monitoringu-159-otg-za-2016-rik-stvorenikh-u-2015-rotsi.pdf>
4. Кириленко О., Малиняк Б., Письменний В., Русін В. Планування та управління фінансовими ресурсами територіальної громади. К.: ТОВ «Підприємство «Ві ен ей».
5. Міністерство регіонального розвитку, будівництва та ЖКГ України. Оцінка фінансової спроможності 366 ОТГ. Режим доступу: https://storage.decentralization.gov.ua/uploads/attachment/document/69/%D0%A0%D0%B5%D0%B9%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B3_366_%D0%9E%D0%A2%D0%93_9_%D0%BC%D1%81.pdf.
6. Сембер С. В., Чубарь О. Г., Машіко К. С. Теоретичні підходи до визначення сутності фінансової спроможності та фінансових ресурсів територіальної громади. *Регіональна економіка*. 2015. №3 (77). – С. 81-90.
7. Спасів Н. Я. Сучасна парадигма фінансів об'єднаних територіальних громад : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : спец. 08.00.08. Тернопіль, 2020. – 40 с.
8. Теоретичні підходи до визначення сутності фінансової спроможності та фінансових ресурсів територіальної громади. *Регіональна економіка*. 2015. №3 (77). – С. 81-90.
9. Ткачук А. «Хотелки» здолали здоровий глузд. Післямова до прийнятого бюджету. *Главком*. URL : <https://goo.gl/acoSgg>.
10. The World Bank. Decentralization and local democracy in the world: 2008 first global report by united cities and local governments. Retrieved from: <http://documents.worldbank.org/curated/en/728181468331905029/Decentralization-and-local-democracy-in-the-world-2008-first-global-report-by-united-cities-and-local-governments>.

11. Bartolini, D., Sacchi, A., Salotti, S., Santolini R. Fiscal Decentralization in Times of Financial Crises, *CESifo Economic Studies*, 64, 3. <https://doi.org/10.1093/cesifo/ifx008>.

12. Bisogno, M., Cuadrado-Ballesteros, B., Santis, S., Citro, F. Budgetary solvency of Italian local governments: an assessment. *International Journal of Public Sector Management*. <https://doi.org/10.1108/IJPSM-11-2017-0328>.

13. Akai, N., Sakata, M. Fiscal decentralization contributes to economic growth: Evidence from state-level cross-section data for the United States. *Journal of Urban Economics*. 52, (Article) [https://DOI.org/10.1016/S0094-1190\(02\)00018-9](https://DOI.org/10.1016/S0094-1190(02)00018-9).

14. Eroglu, E., Serbes, H. Fiscal autonomy of sub- central in Turkey: IGI Global. <https://DOI.org/10.4018/978-1-5225-3713-7.ch004>.

15. Koller, T., Goedhart, M., Wessels, D. Valuation: Measuring and Managing The Value of Companies. McKinsey & Company: Published by John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey.

РОЗДІЛ 2

ВПЛИВ ФІНАНСОВО-ІНВЕСТИЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР НА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНИЙ РОЗВИТОК ДЕРЖАВИ

2.1. ПЕРЕДУМОВИ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ

В умовах тотальної нестабільності, коли на стан і розвиток вітчизняної економіки впливає політична нестабільність та воєнна агресія, питання національної безпеки в цілому та фінансово-економічної безпеки, зокрема, стоїть надзвичайно гостро. Проблеми у сфері забезпечення економічної безпеки держави, створюють підґрунтя для дестабілізації функціонування вітчизняних суб'єктів господарювання і цим не дозволяють створити умови для головного – стабілізації економічного розвитку країни в такий складний час. Саме тому забезпечення фінансово-економічної безпеки держави в цілому та підприємства, зокрема, – одна з актуальних проблем сьогодення. Загальновідомо, що вказані індикатори на рівні держави безпосередньо стосуються і діяльності суб'єктів господарювання, адже неможливо визначити, наприклад, ВВП держави, не маючи уявлення про обсяг виготовленої підприємством промислової продукції.

Проблеми фінансово-економічної безпеки підприємств останнім часом набули широкого розповсюдження, що зумовлено високою ймовірністю банкрутства останніх унаслідок незадовільного їх фінансового стану. Однак наголосимо, що методика оцінювання фінансово-економічної безпеки повинна охоплювати вже існуючі надбання сучасної економічної науки та здійснюватися постійно і вдосконалюватися, а не реалізовуватися постфактум, тобто у випадку настання фінансової кризи.

Передумовою ефективної та стабільної роботи будь-якого підприємства є збереження ним належного рівня фінансово-економічної безпеки, тобто ідентифікація загроз та перспектив діяльності, оцінка чинників, які справляють вплив на фінансовий стан підприємства та стабільність його господарювання, життя

заходів, спрямованих на підвищення ефективності господарювання, формування достатнього обсягу фінансових ресурсів і швидке реагування на суспільні зміни. Особливо актуально питання фінансово-економічної безпеки вітчизняних підприємств постає в сучасних умовах господарювання, коли набирають інтенсивності рейдерські захоплення та поглинання, корпоративні конфлікти, конкурентна боротьба, фіктивне підприємництво та інші правопорушення у сфері підприємницької діяльності, нестабільною є політична та економічна ситуація. Якщо протягом 2016-2020 років спостерігалась позитивна динаміка питомої ваги збиткових підприємств у загальній їх сумі (показник зменшився із 37% до 34,5%), то тільки за 6 місяців 2019 року частка збиткових підприємств в Україні становила 42,7%. Наведені дані свідчать про необхідність дослідження питання фінансово-економічної безпеки підприємств України, а саме визначення основних передумов її досягнення.

Визначення фінансово-економічної безпеки, дослідження факторів, що на неї впливають, розгляд критеріїв оцінки фінансової стабільності та ефективності функціонування підприємств знайшли своє відображення у працях значної кількості науковців, зокрема у дослідженнях О.Я. Базилінської, І.М. Ваховича, С.Я. Єлецьких, Г.Г. Кірейцева, Є.П. Картузова, К.В. Самсонової та багатьох інших [1-13].

Однак визначення фінансово-економічної безпеки та критеріїв її оцінки, специфіки впливу різних груп факторів, що впливають на стабільність і ефективність господарювання вітчизняних суб'єктів господарювання, вимагає глибшого дослідження, аналізу та ідентифікації змісту, передумов і наслідків такого впливу.

На сьогодні одним із основних завдань фінансового менеджменту підприємств України є забезпечення належного рівня їх фінансово-економічної безпеки.

З огляду на це основними завданнями дослідження даного підрозділу є: визначення суті фінансово-економічної безпеки, оцінка рівня фінансової стійкості підприємств України, обґрунтування передумов формування належного рівня фінансово-економічної безпеки вітчизняних підприємств.

Поняття фінансово-економічної безпеки підприємства трактується по-різному в науковій літературі. Автори [9; 10] вважають, що «...під фінансово-економічною безпекою підприємства слід розуміти такий стан його економічної системи, який характеризується внутрішньою збалансованістю, стійкістю до негативного впливу будь-яких загроз, високим рівнем адаптованості до мінливих умов зовнішнього середовища та її здатністю забезпечувати фінансово-господарську діяльність на основі реалізації інтересів власників корпоративних прав, інвесторів шляхом оптимального поєднання наявного інструментарію діагностичного та контролюючого фінансового характеру» [9, с.90].

Мойсеєнко І.П., Марченко О.М. загрозою фінансово-економічній безпеці підприємства вважають стан того чи іншого фактора зовнішнього або внутрішнього середовища (або їх сукупності), який прямо, або трансформуючись, може негативно вплинути на фінансовий стан та (або) фінансові інтереси підприємства, призвести до зниження його фінансової стійкості, або перешкодити його фінансовому розвитку [11, с.26].

Тобто першочерговою передумовою фінансово-економічної безпеки підприємства є ідентифікація факторів, які впливають на рівень його стабільності та економічний розвиток. При цьому один із показників фінансової стабільності підприємства – співвідношення між власним та позиковим капіталом, тобто показники фінансової стійкості.

Проаналізуємо рівень фінансової стійкості підприємств України (табл. 2.1.1).

Таблиця 2.1.1

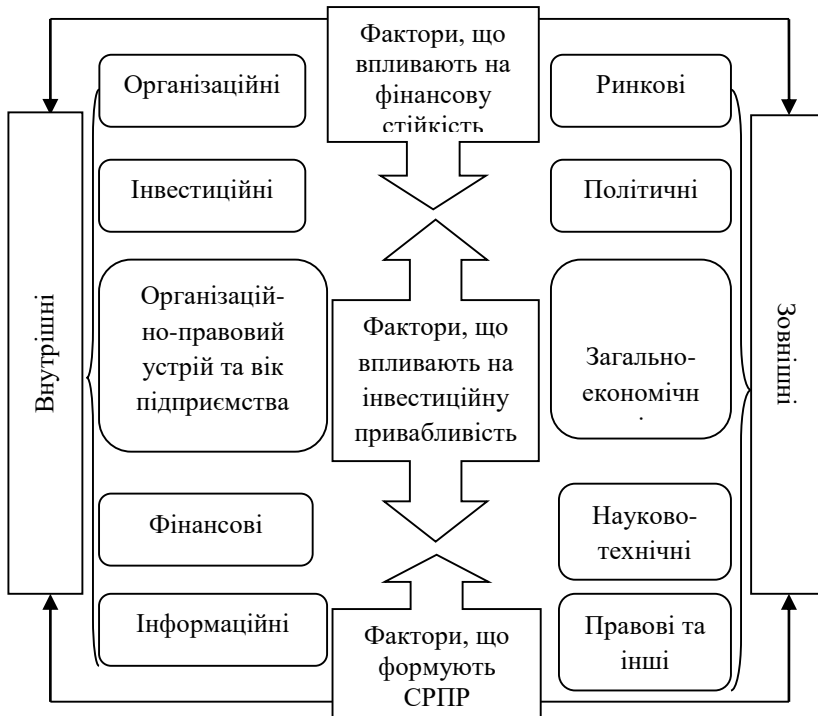
Структура капіталу підприємств України, %

Показник	2016 рік	2017 рік	2018 рік	2019 рік	2020 рік
Власний капітал	34,5	35,5	33,9	35,7	34,1
Позиковий капітал	65,5	64,5	66,1	64,3	65,9
Загальна сума капіталу	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Складено автором за даними джерела: [12]

При нормативному значенні показників фінансової стійкості на рівні, який засвідчує частку власного капіталу в загальній сумі фінансових ресурсів 50% і більше, на підприємствах України питома вага власного капіталу становить у 2020 році 34,1%, що менше від рівня 2016 року на 0,4%. Тобто залежність від зовнішніх джерел фінансування висока, а динаміка показника – негативна. Це черговий раз підтверджує необхідність урахування дії факторів, що впливають на фінансову стабільність, у діяльності вітчизняних підприємств.

Проте на фінансово-економічну безпеку підприємства також значний вплив справляють інвестиційна привабливість і рівень антикризового управління. З огляду на це доцільно виокремити такі основні групи факторів (рис. 2.1.1).

Рис. 2.1.1. Факторіальні групи, що впливають на фінансово-економічну безпеку підприємства

Складено автором за даними [2, 7-9]

Отже, рис. 2.1.1 наглядно ілюструє взаємозв'язок усіх факторіальних груп, які прямо чи опосередковано впливають на фінансово-економічну безпеку підприємств:

I група – внутрішні фактори, які безпосередньо залежать від дій підприємства, охоплюють такі проблеми:

- організаційні: якість кадрового забезпечення та менеджменту підприємства, його здатність до адаптацій та нововведень; уміння знайти власну нішу на ринку тощо;

- інвестиційні: рівень інвестиційного та інноваційного менеджменту на підприємстві, рівень ефективності використання інвестиційних ресурсів, очікувана прибутковість запланованих проектів тощо;

- організаційно-правовий устрій та вік підприємства: організаційно-правова форма господарювання, галузь і обсяг діяльності тощо;

- фінансові: обґрунтованість і економічна спрямованість фінансової стратегії, рівень фінансового менеджменту, вартість капіталу, рівень фінансових ризиків і всіх показників, що характеризують стійкий фінансовий стан підприємства;

- інформаційні: своєчасність і достовірність інформації, якою володіють менеджери, інвестори й акціонери підприємства, що впливає на його вартість на ринку тощо.

II група – зовнішні фактори, що безпосередньо впливають на фінансову стійкість та інвестиційну привабливість підприємства:

- ринкові: рівень монополізму на ринку, попиту та пропозиції, активності фондового та валютного ринків тощо;

- політичні: рівень політичних амбіцій керівництва країни, рівень корупції та бюрократизму, стан політичних та економічних відносин з іншими країнами тощо;

- загальноекономічні: темпи росту ВВП, інфляції, реальних доходів населення, безробіття тощо;

- науково-технічні: інвестиційна та інноваційна політика держави, темпи розвитку науки та техніки в країні тощо;

- правові та інші фактори: норми та мінливість чинного законодавства; соціальні фактори, що зумовлені вподобаннями, звичками та очікуванням споживачів; природні, які пов'язані із зміною кліматичних умов; демографічні; криміногенні тощо.

Безперечно, окрім ідентифікації факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, передумовою фінансово-економічної безпеки підприємств є ідентифікація загроз через формування системи оціночних показників фінансового стану та результатів діяльності підприємства, зокрема аналіз рівня фінансової стійкості, ліквідності, платоспроможності, ділової активності, рентабельності.

Важливим організаційним аспектом забезпечення належного рівня фінансово-економічної безпеки вітчизняних підприємств є формування системи безпеки і насамперед створення її органів (суб'єктів). Служба безпеки підприємства залежатиме від його розмірів, економічних, виробничих, технічних, фінансових, інтелектуальних, інформаційних, організаційних, професійних та інших можливостей. Як показує досвід, невеликі за розміром підприємства найчастіше користуються послугами зовнішніх спеціалізованих організацій: консалтингових, охоронних, інформаційних тощо. Середні за розміром підприємства можуть використовувати комбіновану систему безпеки, з одного боку, в разі потреби одержувати послуги від спеціалізованих зовнішніх організацій, з іншого – активно спиратися на можливості своїх внутрішніх служб і підрозділів. Для великих за розмірами підприємств доцільно створювати власну службу безпеки [3, с. 115].

Вважаємо, що ключовим аспектом у процесі управління фінансово-економічною безпекою підприємств України є своєчасне виявлення та запобігання всіх можливих загроз для забезпечення їх фінансової стійкості та економічного розвитку.

Нестабільність зовнішнього середовища та окремі аспекти внутрішнього управління вітчизняних підприємств ставлять під загрозу рівень їх фінансово-економічної безпеки, що, в кінцевому підсумку, позначається рівні розвитку економіки України, на суспільному добробуті громадян. Передумовами фінансово-економічної безпеки підприємств є оцінка ключових факторів, від яких залежить фінансова стабільність, інвестиційна привабливість і ймовірність банкрутства у розрізі внутрішніх і зовнішніх. Діагностику фінансового стану розглядають як етап управління фінансово-економічною безпекою підприємства та здійснюють у розрізі основних груп оціночних показників

(показники ліквідності, платоспроможності, фінансової стійкості, ділової активності, рентабельності).

Недоліком організації управління на вітчизняних підприємствах є відсутність на переважній більшості з них спеціального підрозділу управління фінансово-економічною безпекою – служби безпеки. Саме вищезазначені ключові аспекти і є запорукою належного рівня стабільності та ефективності функціонування підприємств України.

Проведений аналіз у сучасній науковій літературі [6-10; 13-15] методів оцінки рівня фінансово-економічної безпеки підприємства, дозволив виділити такі основні підходи.

Індикаторний підхід, який полягає у порівнянні фактичних значень показників фінансово-економічної безпеки підприємства з пороговими значеннями її індикаторів. За такого сучасного підходу найвищий рівень фінансово-економічної безпеки суб'єкта досягається за умови, якщо вся сукупність індикаторів знаходиться в межах порогових значень, причому порогове значення кожного індикатора досягається не в ущерб іншим.

Відповідно до методичного підходу, запропонованого Івашенко О.В. [6], для оцінки стану фінансово-економічної безпеки вітчизняного підприємства доцільніше використовувати такі показники: ліквідності, платоспроможності, ділової активності, фінансової стійкості, ефективності, рентабельності, оцінки прогнозу банкрутства. При цьому, розпорошеність показників, якими оцінюється економічна надійність підприємства, значно ускладнює процес прийняття рішення керівництвом підприємства щодо оцінки стану його фінансово-економічної безпеки. Це зумовлює бажання більшості вітчизняних підприємств для оцінки стану фінансово-економічної безпеки використовувати один критерій. В якості такого критерію доцільно було б обрати один із одиничних показників, вказаних вище, або узагальнюючий показник, який складається із декількох одиничних показників. Вітчизняний науковець Н.А. Гринюк пропонує використовувати в якості такого індикатора показник запасу фінансової міцності суб'єкта господарювання.

Ресурсно-функціональний підхід, що запропонований [6] полягає у визначенні часткового функціонального критерію в розрізі окремих функціональних складових фінансово-економічної безпеки. Його розраховують як відношення сукупного прибутку (або упередженого збитку) за окремою складовою фінансово-економічної безпеки вітчизняного підприємства до суми витрат, пов'язаних з реалізацією заходів щодо упередження збитків від впливу негативних факторів та вартості понесеного збитку, який не вдалося попередити. Чим вище значення такого показника, тим більше вигоди від здійснених заходів щодо забезпечення фінансово-економічної безпеки окремої складової (функціональної) підприємства.

Сукупний критерій фінансово-економічної безпеки відповідно до методики, запропонованої авторами [9-10] розраховують «...як середньозважену величину часткового функціонального критерію фінансово-економічної безпеки на питому вагу значимості впливу цієї функціональної складової на стан фінансово-економічної безпеки підприємства в цілому» [9, с. 92].

Останнім часом поширення набув третій підхід до оцінки рівня фінансово-економічної безпеки. Він передбачає реалізацію наступних етапів [14]:

Етап 1. На цьому етапі формується перелік показників підприємства за кожною функціональною складовою фінансово-економічної безпеки.

Етап 2. Установлюються вагові значення впливу окремих показників експертним шляхом на результат уживаних заходів підприємства щодо безпеки в розрізі окремих функціональних складових фінансово-економічної безпеки.

Етап 3. Здійснюється визначення часткового інтегрального показника підприємства за кожною функціональною складовою його фінансово-економічної безпеки.

Єрмошенко М.М., Горячева К.С. [5] пропонують знаходити частковий інтегральний показник як середньозважену суму добутків значення окремого індикатора на питому вагу його впливу у складі відповідної групи індикаторів.

Гнилицька Л.В. розраховує частковий інтегральний показник як середньозважену суму добутків значення окремого індикатора, визначеного у балах, що характеризує його відповідність граничному значенню, на питому вагу його впливу у складі відповідної групи індикаторів.

Етап 4. На даному, завершальному, етапі визначається узагальнений критерій оцінювання рівня фінансово-економічної безпеки суб'єкта господарювання як сума добутків часткових інтегральних показників за кожною складовою (функціональною) фінансово-економічної безпеки на питому вагу значимості цієї складової.

Ми погоджуємось із лівовою часткою авторів, які рекомендують комплекс показників оцінки фінансового стану конкретного вітчизняного підприємства – одного з найбільших вітчизняних виробників товарів легкої промисловості – ТДВ «Трембіта», – на основі фінансової звітності для визначення рівня його фінансової безпеки, і відобразимо їх у динаміці за допомогою рис. 2.1.2 – 2.1.5.

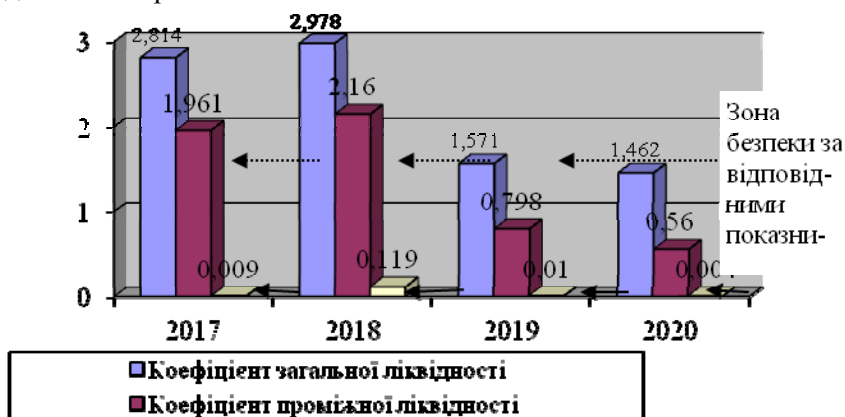

Рис. 2.1.2. Динаміка показників ліквідності ТДВ «Трембіта» за 2017-2020 роки

Дані рисунки вказують на конкретно визначені для вітчизняного підприємства індикатори та межу, вище (нижче) якої товариство «Трембіта» загрожуватиме фінансова криза.

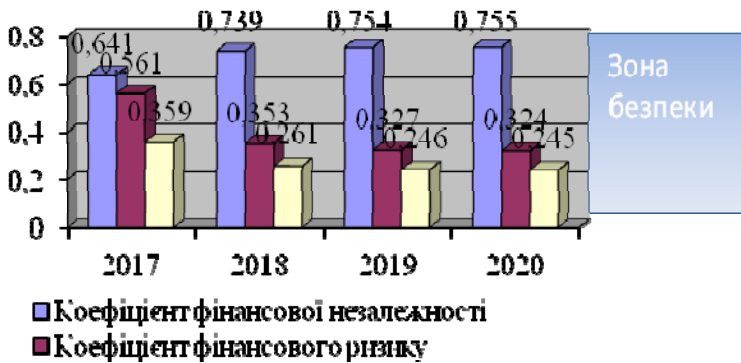

Рис. 2.1.3. Динаміка основних показників фінансової стійкості ТДВ «Трембіта» за 2017-2020 роки

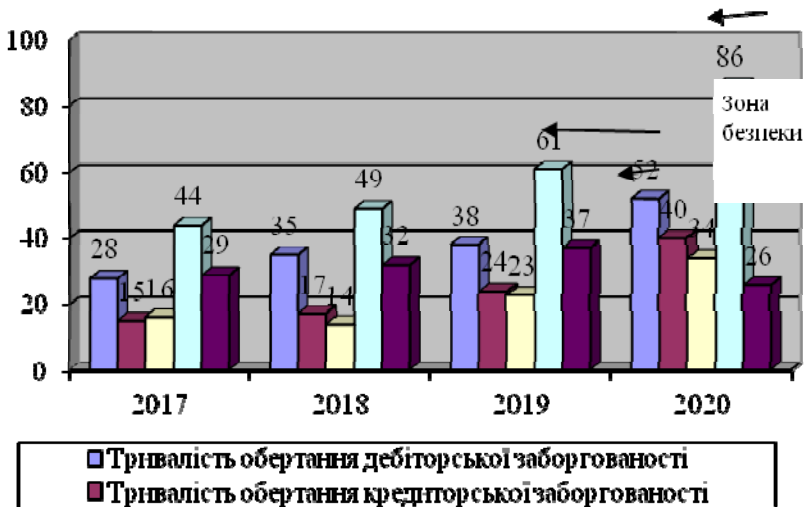
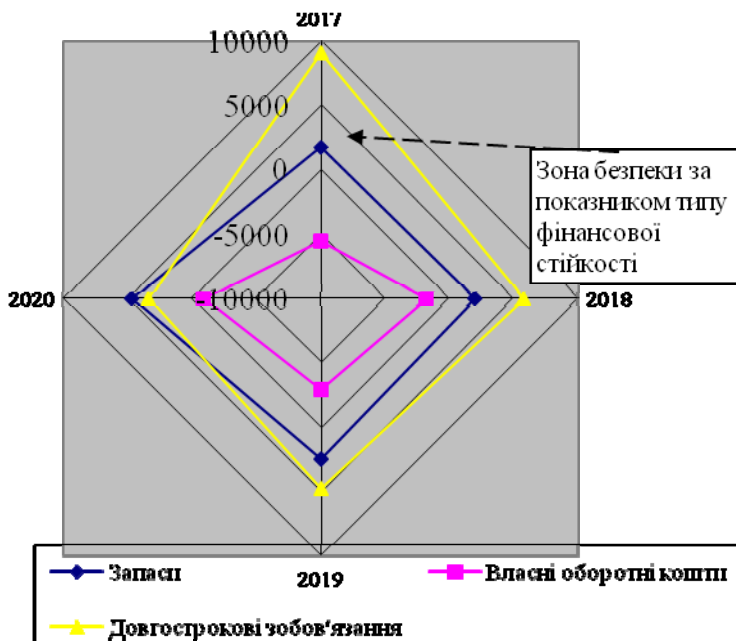

Рис. 2.1.4. Динаміка основних показників ділової активності ТДВ «Трембіта» за 2010-2013 роки

Рис. 2.1.5. Динаміка типу фінансової стійкості ТДВ «Трембіта» за 2017-2020 роки

Отже, графічно даний аналіз може допомогти сформуванню точкової діагностики в системі оцінювання фінансово-економічної безпеки вітчизняних суб'єктів господарювання і нівелювати ризики, зумовлені неадекватною організацією системи контролю за індикаторами фінансового стану суб'єктів господарювання.

Ураховуючи особливості сучасних умов господарювання, вітчизняні суб'єкти господарювання не просто повинні, а зобов'язані прогнозувати розвиток таких ймовірних кризових явищ, забезпечувати, якщо не ефективну, то хоча б стабільну власну фінансово-економічну діяльність. Це завдання комплексне й охоплює такі функціональні складові:

- формування системи відповідних індикаторів з метою виявлення певних шансів розвитку конкретного підприємства як основи формування його безпеки;

- створення постійно діючої системи моніторингу на вітчизняному підприємстві (так званої системи раннього попередження та реагування – СРПР) з метою своєчасного виявлення внутрішніх і зовнішніх факторів, які зумовлюють фінансову кризу;

- розробка і реалізація конкретних заходів для запобігання різного роду кризам і банкрутству підприємства;

- контроль за виконанням на підприємстві розроблених заходів із формування його фінансово-економічної безпеки;

- оцінювання отриманих результатів керівництвом з метою внесення необхідних коректив з використанням чіткого й обґрунтованого фінансового інструментарію.

Також огляд існуючих підходів і методик до оцінювання фінансово-економічної безпеки підприємства вказав на такі недоліки (прогалини), що мають місце при їх формуванні в умовах сьогодення:

- використання нормативних значень показників для порівняння слід віднести до негативної сторони оцінювання, оскільки, по-перше, вони для різних сфер вітчизняної економіки неоднакові, на галузевому рівні потребують постійного перерахунку (уточнення), а по-друге, галузева специфіка діяльності конкретного підприємства вимагає для кожного з них диференційованого підходу до визначення нормативів ліквідності, платоспроможності, рентабельності тощо;

- відсутнє врахування впливу різного роду факторів зовнішнього середовища, що з огляду на ієрархічність системи фінансово-економічної безпеки, вкрай важливо;

- є нагальна потреба у детальній розробці та впровадженні інтегрованих рейтингових підходів до оцінки рівня фінансово-економічної безпеки вітчизняних підприємств, що нівелює недоліки існуючих методичних підходів і підвищить їх адекватність сучасним ринковим умовам господарювання.

Аналіз методичних підходів до оцінки рівня фінансово-економічної безпеки підприємства показав, що питання вибору

критеріїв (індикаторів) оцінки фінансово-економічної безпеки підприємства, системи показників, що її характеризують, і самих методичних підходів до визначення рівня фінансово-економічної безпеки дискусійне і потребує подальшого дослідження.

Невирішеними і дискусійними залишаються питання найбільш комплексного визначення фінансово-економічної безпеки підприємства, формування механізму управління нею, враховуючи плинність і нестабільність дії факторів внутрішнього і зовнішнього середовища, дослідження критеріїв ідентифікації рівня оціночних показників з урахуванням особливостей галузевої та територіальної приналежності підприємств, що зумовлює необхідність систематичного дослідження, удосконалення методичних і практичних аспектів вирішення вищезазначених проблемних питань.

Список використаних джерел

1. Базилінська О.Я. Фінансовий аналіз: теорія та практика: навч. посіб. / 2-ге вид. К.: ЦУЛ, 2018. – 328 с.
2. Вахович І. М., Олександренко І. В., Забудюк М. С. Методика оцінювання інвестиційної привабливості підприємства // *Актуальні проблеми економіки*. 2014. №11. – С. 154-160.
3. Донець Л.І., Ващенко Н.В. Економічна безпека підприємства: навч. посіб. / К.: Центр учбової літератури, 2016. – 240 с.
4. Єлецьких С.Я. Дослідження сутності та складових фінансового механізму стійкого розвитку промислового підприємства // *Економіка промисловості*. № 3(23). 2020. – С. 106-112.
5. Єрмошенко М.М., Горячева К.С. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / К.: Київський національний торговельно-економічний університет, 2019. – 309 с.
6. Іващенко О.В., Четверіков П.М. Система фінансово-економічної безпеки підприємства / URL: <http://www.sworld.com.ua/konfer28/51.pdf>
7. Кірейцев Г. Г. Фінансовий менеджмент: навч. посіб. / К: ЦУЛ, 2010. – 496 с.
8. Картузов Є. П. Вплив ризиків і загроз на стан фінансової безпеки підприємств // *Актуальні проблеми економіки*. 2019. № 9. – С. 115-124.

9. Ковальчук Н.О., Корбутяк А.Г. Підходи щодо оцінювання фінансово-економічної безпеки вітчизняних підприємств, // *Науково-практичний журнал «Бізнес-інформ»*. Харків, 2014. №2. – С. 89-99.

10. Корбутяк А.Г., Данилевська М.І. Теоретичні аспекти формування фінансово-економічного механізму підприємства // *Збірник наукових праць „Вісник Волинського інституту економіки та менеджменту”*. 2015. № 5. – С. 210-217.

11. Мойсеєнко І.П., Марченко О.М. Управління фінансово-економічною безпекою підприємства: навч. посібник. / Львів, 2018. – 380 с.

12. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

13. Самсонова К.В. Фактори впливу на фінансову стійкість підприємства // *Збірник наукових праць Кіровоградського національного технічного університету*. 2020. № 4. – С. 125-134.

2.2. ПРОБЛЕМИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

Сучасний розвиток вітчизняних підприємств характеризується вкрай нестабільними та мінливими умовами господарювання, що впливає на всі сфери їх діяльності.

Придбання нового обладнання, розширення виробництва, впровадження нових технологій та інновацій потребує залучення довгострокових інвестицій. Особливо гостро перед сучасними управлінцями та керівниками підприємств постає питання пошуку джерел фінансового забезпечення інвестиційної діяльності. Зауважимо, що дана проблема впливає не лише на стан функціонування окремих господарюючих суб'єктів, але і на економіку держави в цілому, адже ефективний розвиток підприємств сьогодні, який можливий через реалізацію інвестиційної діяльності, забезпечить можливість інтеграції економіки України в європейський соціально-економічний простір, наслідком чого у майбутньому буде конкурентоспроможність тих самих підприємств.

Особливо актуальні питання фінансового забезпечення інвестиційної діяльності для аграрних підприємств, діяльність яких супроводжується рядом проблем економічного, екологічного, соціального характеру, розв'язання яких сприймається через призму реалізації ефективної інвестиційної політики.

Важко не погодитись із Кустріч Л.О., яка підкреслює роль інвестиційної діяльності аграрних підприємств для розвитку держави в цілому: «для організації залучення та освоєння інвестиційних ресурсів необхідно застосовувати методи регулювання, що спрямовані на підвищення ефективності інвестиційної діяльності, яка повинна відповідати відповідному рівню розвитку (циклу) національної економіки. Питання регулювання інвестиційної діяльності в сільському господарстві є ключовими в реалізації національних цілей та інтересів України. Вони переслідують виконання таких завдань. Для держави: забезпечення сталого економічного зростання, підвищення добробуту та рівня життя населення за рахунок

модернізації економіки і, відповідно, розширення інвестиційної діяльності, здійснення ефективного перетворення економічної системи країни з метою підвищення результативності та гнучкості її інститутів, захист національних інтересів у зовнішньоекономічних відносинах» [1, с. 38].

Кожне аграрне підприємство з часом приймає рішення про масштабування, розширення діяльності або її диверсифікації, збільшення експортного потенціалу. Усі ці процеси передбачають визначення суми фінансових ресурсів, необхідної для задоволення даної цілі. Якщо з прогнозуванням суми коштів, необхідних для реалізації інвестиційної політики, як правило, труднощів не виникає, то зовсім по-іншому виглядає ситуація із визначенням конкретних джерел залучення таких коштів.

При цьому з огляду на значні потреби аграрних підприємств у фінансуванні виникає проблема у залученні фінансових ресурсів через низьку інвестиційну привабливість АПК.

При значних можливостях нарощення обсягів виробництва та наявному потенціалі підприємства України не можуть розвиватись з огляду на неможливість застосування сучасної матеріально-технічної бази та технологій. Наявність в Україні значної кількості перспективних наукових інноваційних досліджень стає неможливою у практичному застосуванні через відсутність фінансування. Реалізація наявних інноваційних технологій стає нереальною через несприятливий інвестиційний клімат, інвестори відмовляються реалізовувати такого роду інвестиційні проекти навіть при їх високій ефективності.

За даними Державної служби статистики [2], можна простежити динаміку капітальних інвестицій у сільське господарство протягом 2015-2019 років (табл. 2.2.1).

Варто відмітити, що динаміка капітального інвестування аграрних підприємств є позитивною, адже характеризує збільшення суми інвестиційних надходжень.

Якщо загальна сума капітальних інвестицій у сільське, лісове та рибне господарство становила у 2016 році 30155 млн грн, то у 2019 році вже 59130 млн грн. Абсолютний приріст становив 28975 млн грн, а відносний – 96,1%. Разом з тим, необхідно відмітити негативні зміни пов'язані із зменшенням

суми капітальних інвестицій у сільське господарство у 2019 році порівняно з 2017 роком та 2018 роком. Така ситуація спричинена цілою низкою чинників, серед яких варто ключовими визнати проблеми з джерелами фінансування інвестиційної діяльності.

Таблиця 2.2.1

Динаміка залучення капітальних інвестицій у сільське господарство України, млн грн.

Показник	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік	2019 рік
Усього сільське, лісове та рибне господарство	30155	50484	64243	66104	59130
Сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг	29310	49660	63401	65059	58555
Лісове господарство та лісозаготівлі	789	777	767	980	549
Рибне господарство	56	47	73	65	26

Ученими Інституту аграрної економіки проведено дослідження, згідно з яким: «у 2020 році обсяги капітальних інвестицій в агропромислові сектори економіки України склали 36 млрд. грн., капіталовкладення в агропромислові сектори економіки минулого року суттєво скоротилися і склали лише 53,3 % відповідного показника 2019 року. Індеси обсягів цих капітальних інвестицій за січень – грудень 2020 року до відповідного періоду попереднього року становлять по сільському господарству 54,7 %, лісовому господарству – 65,5%, рибному господарству – 53,6 %, а також харчовій промисловості – 51,5 %. Ці показники свідчать, що у 2020 році в агропродовольчих секторах економіки відбулася інвестиційна криза, глибина якої зрівняна з 2009 роком, коли в умовах світової фінансової кризи капітальні інвестиції у сільське господарство України скоротилися більш ніж наполовину. Інвестиційний спад по сільському господарству і харчовій промисловості в 2020 році був глибшим, ніж в інших секторах економіки, по яких індекс капітальних інвестицій склав 62,8 %.

Це означає, що відносини між видами економічної діяльності в економіці України торік змінювалися не на користь її агропродовольчих секторів. Інвестиційна криза у сільському господарстві у 2020 році супроводжувалася скороченням обсягів виробництва сільськогосподарської продукції (мінус 11,5 %) і цін на неї (мінус 11,6 %). Тому в 2021 році можна очікувати на посилення у сільськогосподарських товаровиробників дефіциту власних коштів на фінансування капітальних інвестицій. У зв'язку з цим їм будуть потрібні додаткові позикові й залучені кошти» [3].

Сільськогосподарські підприємства перебувають під впливом ряду негативних чинників, серед яких варто виокремити:

- зменшення обсягів державної фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників;
- несприятливі природно-кліматичні умови в сільському господарстві;
- відмова агробізнесу від реалізації інвестиційних проєктів і планів у зв'язку з їх очікуваннями на купівлю земельних ділянок сільськогосподарського призначення;
- пандемія COVID-19;
- недостатньо обґрунтовані зміни в макроекономічному управлінні агропродовольчими секторами економіки;
- посилення ризиків інвестування і збереження капіталу [4, с. 68].

Досліджуючи інвестиційну діяльність аграрних підприємств і джерела її забезпечення, важливо розуміти, що серед безлічі підходів до джерел фінансування та їх співвідношення неможливо визначити найбільш ефективні для окремої території чи галузі. Ключове правило, яке потрібно враховувати, – кожне джерело має свої переваги та недоліки й у різних економічних ситуаціях може бути по-своєму ефективне або навпаки. З огляду на це, на кожному, без винятку, підприємстві впроваджуються конкретні актуальні завдання інвестиційної політики, що враховують специфіку діяльності конкретного суб'єкта економіки.

Саме тому проблеми вибору джерел фінансування інвестиційної діяльності аграрних підприємств полягають не лише у дії зовнішніх чинників середовища, основним серед яких є нестабільні умови господарювання, але й у відсутності раціональних управлінських рішень щодо грамотного підбору інвестиційних ресурсів. Інвестиційна привабливість підприємств характеризується рядом фінансових показників, ключове місце серед яких займають такі (табл. 2.2.2).

Таблиця 2.2.2

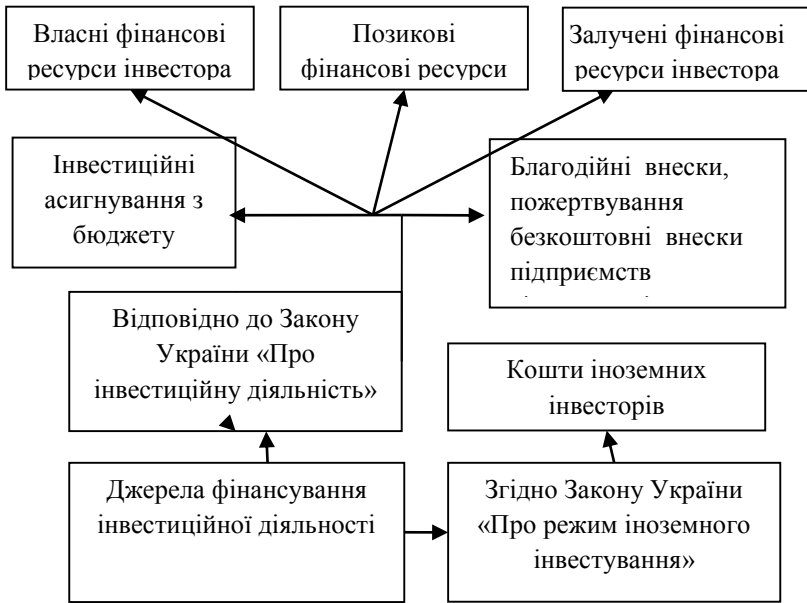
**Показники ефективності діяльності аграрних підприємств
України**

Показник	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік	2019 рік
Питома вага підприємств сільського, лісового та рибного господарства у загальному обсязі реалізованої продукції,%	6,5	6,0	5,5	5,3	5,3
Рентабельність валового прибутку, в т.ч. на підприємствах сільського, лісового та рибного господарства,%	27,7	21,9	14,7	13,1	16,3
Питома вага капітальних інвестицій у підприємства сільського, лісового та рибного господарства,%	11,1	13,8	14,0	12,5	9,5
Питома вага прямих (іноземних) інвестицій у підприємства сільського, лісового та рибного господарства,%	xx	10,2	8,5	xx	0,7
Питома вага підприємств сільського, лісового та рибного господарства у загальному обсязі реалізованої продукції,%	6,5	6,0	5,5	5,3	5,3

Отже, одним з основних показників привабливості для прямих інвестицій є показник рентабельності валового прибутку (який у сільському господарстві тримається приблизно одного рівня), але через пандемію ця привабливість знижується.

Незважаючи на значну кількість джерел фінансування, менеджери часто не замислюються над наслідками використання певного джерела та кінцевим результатом для фінансово-господарської діяльності підприємства.

Розглядаючи конкретні джерела інвестиційної діяльності, відзначимо, що Законом України «Про інвестиційну діяльність» [5] та Законом України «Про режим іноземного інвестування» [6] визначено джерела інвестиційної діяльності (рис. 2.2.1).

Рис. 2.2.1. Джерела фінансового забезпечення інвестиційної діяльності аграрних підприємств України [складено за даними джерела 2]

Перераховані джерела фінансового забезпечення інвестиційної діяльності характерні і для аграрних підприємств і охоплюють:

– власні фінансові ресурси інвестора (амортизаційні відрахування, чистий прибуток, відшкодування збитків від

стихійного лиха, аварій, грошові заощадження населення, грошові нагромадження юридичних осіб);

- позикові фінансові ресурси (банківські та бюджетні кредити, позики шляхом емісії облігацій);

- залучені фінансові ресурси (пайові внески юридичних осіб і населення, кошти, залучені від продажу акцій);

- інвестиційні асигнування з бюджету;

- благодійні та безоплатні внески, пожертвування організацій, підприємств і громадян;

- кошти іноземних інвесторів.

Сьогодні матеріальною базою процесу розширеного відтворення на переважній більшості підприємств незалежно від території, галузевої належності тощо виступає самофінансування підприємств, усіх видів їх діяльності, у тому числі й інвестиційної.

Фінансування інвестицій економічного суб'єкта реалізується, як правило, за рахунок власних джерел: амортизації основних засобів, прибутку та резервних фондів.

Цю думку підтверджує і Лупенко Ю.О.: «основним джерелом інвестицій у сільськогосподарському виробництві залишаються власні кошти товаровиробників. Їхня частка, за оцінками науковців Інституту аграрної економіки, становить близько 70-80%» [7].

Варто мати на увазі, що можливість застосування прибутку у процесі фінансового забезпечення аграрних підприємств як одного з основних джерел нагромадження ускладнюється через збільшення кількості збиткових підприємств, величезного обсягу неплатежів, а також прагнення бізнесменів максимально знизити прибуток або зовсім не розкривати його, щоб не сплачувати податкові платежі або мінімізувати їх суми. Проте основними джерелами фінансування інвестиційних проєктів виступають саме власні кошти. Прибуток вважається ключовим внутрішнім інструментом для реалізації інвестиційних проєктів та програм. Він забезпечує існуючі напрямки стратегічного розвитку сільськогосподарських підприємств.

Саме за рахунок прибутку існує можливість сплачувати податки, формувати споживчі та резервні фонди, а також накопичувати інвестиційні ресурси для того, щоб повноцінно розвиватися в економічному плані. Зауважимо, що частина прибутку після сплати податків виступає головним джерелом

фінансування інвестиційних проектів за. Обсяг ресурсів для інвестицій, який створюється за рахунок прибутку підприємства, виявляється у процесі його розподілу на різні цілі.

Фінансування підприємства за рахунок власних коштів у вигляді прибутку має переваги та недоліки.

Можна виокремити такі переваги самофінансування:

- кошти, які залучаються, є безкоштовним джерелом фінансування та не підлягають поверненню;

- дане джерело фінансування не передбачає мобілізаційних витрат, пов'язаних із залученням коштів;

- залучення коштів не потребує матеріального забезпечення;

- дане джерело збільшує суму власного капіталу, що позитивно впливає на кредитоспроможність підприємства.

До недоліків самофінансування, тобто залучення прибутку, можна віднести такі:

- вартість даного джерела фінансування інвестицій дорожча за рахунок оподаткування прибутку;

- зменшуються вимоги до ефективного використання інвестиційних ресурсів, оскільки можливості контролю за внутрішнім фінансуванням досить обмежені;

- ризик неправильно прийнятого рішення, що може бути у випадку, коли середньоринкова процентна ставка вища за рентабельність реінвестицій.

Отже, доцільно обирати самофінансування у тому випадку, коли рентабельність реінвестованих у підприємство коштів буде більшою, ніж рівень рентабельності вкладених коштів у можливі зовнішні альтернативні варіанти.

Досить часто недооцінюють таке джерело фінансування інвестиційних проектів як амортизаційні відрахування, хоча на практиці їх роль достатньо вагома.

Це пояснюється тим, що незалежно від рівня прибутковості та фінансового стану підприємства дане джерело фінансування має місце завжди. І це беззаперечна перевага амортизації перед іншими джерелами фінансування. Проблемою залишається нецільове використання амортизації на значній кількості підприємств України. Амортизація має строго цільове використання і власне виникає через використання такої складової майна як необоротні активи, тому використовувати дане джерело на

фінансування оборотних активів неправильне. Амортизаційні відрахування повинні бути джерелом модернізації основних засобів, реалізації високоефективних інвестиційних проєктів, розширення виробництва, модернізації обладнання. Тому важливу роль відіграє реалізація амортизаційної політики, яка адекватна саме реаліям і становищу конкретного підприємства, зокрема застосування правильного методу амортизації.

Джерелами фінансування також виступають внутрішньогосподарські резерви – кошти від реалізації оборотних і необоротних активів, страхові відшкодування внаслідок стихійних лих.

Пошук інвесторів часто завершується невдачами, суми власних фінансових ресурсів обмежені, що зумовлює необхідність залучення позикових коштів, дорожнеча яких теж може бути чинником відмови від такого джерела фінансування..

Величина інвестиційних ресурсів, яку не вдалось залучити за рахунок власних коштів залучається на умовах позики. З огляду на це, інвестиційний процес сільськогосподарських підприємств пов'язаний із розвитком кредитного ринку.

Основні позитивні особливості кредиту як засобу залучення інвестицій:

- можливість залучити фінансові ресурси згідно з графіком, що зручний для конкретного підприємства, залежно від термінів реалізації інвестиційного проєкту та необхідної суми грошових коштів;

- велика кількість кредитних установ, надають позики;

- мінімальні одноразові витрати, пов'язані з отриманням кредитних ресурсів;

- можливість отримати великий обсяг фінансових ресурсів для реалізації інвестиційного проєкту;

- відсутність емісійних витрат і витрат на послуги фінансових посередників;

- відносно короткі строки одержання коштів, принаймні порівняно із надходженням коштів від емісії цінних паперів;

- конфіденційність інформації про співпрацю позичальника та кредитних установ;

- по кожній кредитній угоді можуть визначатись специфічні та особливі умови надання кредиту.

Основні негативні особливості кредиту як засобу залучення інвестицій:

- зобов'язання щодо повернення «тіла» кредиту;
- оскільки забезпеченням виконання зобов'язань перед банком часто є необоротні активи підприємства, сума яких має бути значно більшою, ніж сума позикового капіталу, даний вид фінансування неможливий для підприємств, що характеризуються високою мобільністю активів;
- ризик «втручання» кредитора у діяльність підприємства, зумовлений додатковими умовами кредитної угоди (наприклад, установлення заборони щодо виплати дивідендів, наполягання на проведенні підприємством всіх розрахунків тільки через банк, що виступає кредитором);
- необхідність розголошення усіх аспектів інвестиційного проєкту банку-кредитору;
- можливий тривалий термін прийняття банком рішення щодо можливості надання кредиту, який триває інколи більше місяця.

Незважаючи на всі переваги кредиту як джерела фінансування інвестицій, досить актуальною проблемою для аграрних підприємств є одержання банківського кредиту. Така ситуація зумовлена достатньо високими вимогами банківських установ щодо рівня кредитоспроможності підприємств. Також банки часто потребують застави як способу гарантування повернення позикових ресурсів. Складнощі додає і те, що сільськогосподарські підприємства потребують переважно довгострокового кредитування, адже такого роду ресурси спрямовуються на розширене виробництва й оновлення устаткування.

Однією із важливих і значимих проблем реформування економік України є залучення іноземних інвестицій. Саме іноземний капітал міг би принести в народне господарство нашої держави сучасні методи управління та технології, сприяти реалізації вагомих та ефективних інвестиційних проєктів. У багатьох країнах саме з приходом іноземного капіталу розвивалась економіка, втілювались у життя нові інвестиційні ідеї. Рівень зношеності основних засобів на вітчизняних підприємствах указує на необхідність їх модернізації, оновлення, що

можливе лише шляхом фінансування інвестиційних проєктів за рахунок іноземного капіталу.

Використання такого зовнішнього (залученого) джерела інноваційного фінансування як іноземні інвестиції в Україні здійснюється недостатньо ефективно. До причин, які обмежують зростання прямих іноземних інвестицій в економіку, можна віднести:

- 1) нестабільну політичну ситуацію;
- 2) сировинну залежність економіки;
- 3) корумпованість політичної системи;
- 4) неефективну грошово-кредитну політику;
- 5) невизначеність правової системи.

Низький рівень інвестиційної привабливості української економіки є суттєвою проблемою фінансування інноваційної діяльності вітчизняних підприємств. Зазначимо, що сьогодні українським підприємствам дуже важливо застосовувати комплексний підхід до формування джерел фінансування інноваційної діяльності.

Комплексний підхід передбачає можливість використання всіх форм і видів фінансування інноваційної діяльності: самофінансування (фінансування за рахунок прибутку і амортизації компаній), державного фінансування (пряма фінансова підтримка і непряме фінансування у формі пільгового оподаткування), акціонерного фінансування (фінансування за рахунок емісії акцій), облігаційної фінансування (фінансування за рахунок випуску облігацій), венчурного фінансування (фінансування на основі залучення високий про ризикового капіталу венчурних інвесторів), проектного фінансування (фінансування на основі залучення боргових фінансових коштів для фінансування інноваційного проєкту).

Аграрним підприємствам необхідно виходити з дефіциту державних капітальних вкладень. Державне інвестування має чітко окреслену функцію – виступати «каталізатором» процесу інвестування у приватний сектор. Капітальні інвестиції з боку держави повинні стимулювати та полегшувати приватні інвестиції. Це підтверджує зарубіжний досвід усіх прогресивних країн з розвинутою економікою.

В умовах посилення інтернаціоналізації господарського життя найбільш пріоритетними напрямками розвитку економіки нашої країни являються налагодження та розвиток взаємовигідних партнерських відносин з зарубіжними партнерами, що орієнтуються на підвищення рівня експортного потенціалу. Зовнішньоекономічна політика держави направлена на євроінтеграцію та просування продукції українських виробників на європейський аграрний ринок, де вітчизняні сільськогосподарські підприємства поступово стають активними гравцями. Вони виробляють достатню кількість продукції для забезпечення продовольчої безпеки в країні та активного розвитку торговельних зв'язків на міжнародному рівні.

Відзначимо, що, окрім переваг, пряме іноземне інвестування може мати такі негативні наслідки для отримуючої країни:

- імовірність, що країна-донор розв'язує екологічні проблеми шляхом перенесення небезпечних і неекологічних виробництв у країну-реципієнт, що є вкрай негативним для екології приймаючої країни;

- штучне подовження життєвого циклу товарів і технологій на ринку, які морально застаріли. Така ситуація можлива у тому випадку, коли країна-донор потерпає від проблем утилізації або затовареності ринку; адже, якщо говорити про обмін технологіями, то, як правило, він відбувається між країнами, що добре розвиваються;

- бажання монополізувати ринок, усунути конкурентів шляхом участі у контролі підприємств та прийнятті рішень щодо їх ліквідації; виникнення структурного безробіття як результату конкуренції підприємств з іноземним капіталом і національними фінансовими ресурсами;

- можливий відтік капіталу до країни інвестора через репатріацію прибутків;

- загроза встановлення контролю над сировинними ресурсами з боку іноземних інвесторів для їх подальшої експлуатації та збереження власної сировинної бази [8, с. 18].

Порушення макростабільності на зовнішніх ринках має вплив на інвестиційне середовище в Україні. Наша держава

досить інтегрована у світове господарство та не може знаходитись осторонь економічних процесів у світі, хоч і залишається не досить привабливою для іноземних інвестицій. Європейська Бізнес Асоціація проводить дослідження «Індекс інвестиційної привабливості України» з 2008 року. За весь указаний період часу Індекс жодного разу не сягнув позитивної зони – вище 4 балів.

Європейська Бізнес Асоціація двічі на рік вимірює Показник індексу інвестиційної привабливості України. На основі результатів опитування можна зробити висновок, що за першу половину 2019 року, індекс склав 2,85 балів з 5-ти можливих та опинився у негативній площині. Для порівняння, показник попереднього періоду становив 3,07 та демонстрував нейтральне ставлення інвесторів до бізнес-клімату країни.

Про відчутне погіршення настроїв свідчать результати опитування. Кількість незадоволених інвестиційним кліматом під час минулої хвили опитування складала 40%, тепер їх кількість зросла до 57%. Тепер тільки 19% топ-менеджерів вважають бізнес-середовище сприятливим, а наприкінці 2018 року таких було 25%, тобто відсоток задоволених поточним станом також зменшився [9].

Внутрішня політична нестабільність, складна геополітична ситуація, кризові явища в економіці України, військові дії на сході країни мали значні негативні наслідки для інвестиційного клімату в Україні, що значно позначилось на здатності аграрних підприємств залучати інвестиційні ресурси, як за рахунок внутрішніх, так і зовнішніх джерел у тих розмірах, які забезпечують їх активний розвиток.

Така ситуація призвела до того, що навіть великі підприємства, особливо ті, що зіткнулися з втратою ринків збуту в Російській Федерації, на які були багато років зорієнтовані, були змушені переглянути свої поточні інвестиційні плани і відмовитися від великих витрат.

Україна поліпшила свої позиції в щорічному рейтингу інвестиційної привабливості Doing Business – 2020. Серед 190 країн вона зайняла 64 місце, тобто піднялась візразу на 7 пунктів: «Прогрес явний, бо ще в 2012 році ми знаходилися на 152 місці. Відповідно до звіту Всесвітнього банку, Україна

поліпшила свої показники по 6 із 10 індикаторів. Найбільший прогрес наша країна показала по компонентах «Захист міноритарних акціонерів» (+27 пунктів), «Отримання дозволів на будівництво» (+10 пунктів), «Підключення до електромереж», «Міжнародна торгівля», «Рєєстрація майна», і «Доступ до кредитів». «Рейтинговий» прогрес України досить значний. З початку розрахунку Doing Business в 2006 році наша країна була позаду. Наприклад, у 2012 році ми були лише на 152 місці, а вже у 2015 році Україна попала у першу сотню. У 2019 році зайняла 71 місце і ось уже тепер – 64 позиція. А за показником «Отримання дозволів на будівництво» за два роки Україна зі 140 місця піднялася на 30 місце» [10].

Отже, одним із ключових чинників розвитку аграрних підприємств України є ефективна та зважена інвестиційна політика, основне завдання якої – формування фінансового забезпечення інвестиційної діяльності з різних джерел на основі комплексного підходу та використання інвестиційних ресурсів за цільовими та пріоритетними напрямками.

Сучасні умови господарювання досить мінливі, що значно ускладнює здійснення інвестиційної діяльності. З огляду на це, особливої уваги потребують питання розробки й обґрунтування інвестиційних проєктів для аграрних підприємств.

Інвестиційне забезпечення аграрного сектору економіки можливо прискорити за умов точного підходу відносно визначення перспективних шляхів застосування коштів інвестиційного призначення. Проблема обмеженості інвестиційних ресурсів стоїть дуже гостро, тому важливо залучені кошти насамперед спрямовувати на розвиток тих напрямів виробництва, які при заданих умовах господарювання дозволять одержати найбільший ефект у вигляді прибутку та мінімізації термінів окупності, а також тих, завданням яких є розв'язання гострих проблем аграрних підприємств.

Також не менш важливим аспектом інвестиційного забезпечення аграрних підприємств виступає інформація. Доцільно розповсюджувати інформацію, котра є в межах інтересів для інвесторів. Лідуючі позиції займає інформація про загальний характер, територію, а також її інвестиційні

можливості: показники загальноекономічні, становище певних галузей, конкретні дані стосовно господарюючих суб'єктів – імовірних партнерів тощо. Обов'язкове надання інвесторам потенційним точної, достовірної інформації про можливості інвестування.

Список використаних джерел

1. Кустріч Л.О. Особливості залучення інвестицій у сільське господарство: сучасний стан і тенденції розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 24. – С. 37–42.

2. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 29.05.2021)

3. У 2020 році в агропродовольчих секторах економіки відбулася інвестиційна криза, глибина якої співставна з 2009 роком. ННЦ «ІАЕ»: вебсайт. URL: <http://www.iae.org.ua/presscentre/archnews/3056&u&2020&rotsi&v&ahropro&dovolchikh&sektorakh&ekonomiky&vidbulasya&investytsiyna&kryza&hlybyna&yakoyi&spivstavna&z&2009&rokom&mykola&kisil.html> (дата звернення: 13.04.2021)

4. Масюк Ю.В. Ключові аспекти інвестиційного забезпечення аграрних підприємств. *Агросвіт*. №7-8. – С.67-71

5. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18 вересня 1991 року №1560-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12> (дата звернення: 13.04.2021)

6. Про режим іноземного інвестування: Закон України від 19 березня 1996 року № 93/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 13.04.2021)

7. Лупенко Ю.О. Пожвавлення інвестиційної активності в АПК є інфляційним. URL: <http://milkua.info/uk/post/pozvavlenna-investicijnoi-aktivnosti-v-ark-e-inflacijnim> (дата звернення: 12.04.2021)

8. Василиця О.Б. Іноземне інвестування: загрози економічній безпеці України. *Економіко-правовий часопис*. 2016. Вип. 1. – С. 12-22.

9. Топ-менеджери погіршили оцінку інвестпривабливості України. URL: <https://eba.com.ua/top-menedzhery-pogirshyly-otsinku-investpryvablyvosti-ukrayiny> (дата звернення 28.05.2021).

10. Україна поднялась в рейтинге Doing business-2020. URL: <https://biz.liga.net/ekonomika/all/novosti/ukraina-podnyalas-v-reytinge-doing-business-2020> (дата звернення 28.05.2021).

2.3. РОЗВИТОК ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНСЬКОГО АПК ЯК УМОВА ДОСТУПУ ДО КЛЮЧОВИХ СВІТОВИХ РИНКІВ

Важливим аспектом сталого розвитку національної економіки є динамічне зростання інвестиційного потенціалу та інвестиційної привабливості. Структура інвестицій та ефективність їх використання визначають результати господарської діяльності та конкурентоспроможність компаній у реальному секторі економіки. Реальні інвестиції реалізуються за допомогою інвестиційних проєктів на практиці.

Аграрна галузь важлива для української економіки, що пояснюється високим рівнем зайнятості населення в даній галузі, значною часткою ВВП і великим впливом на розвиток сільських місцевостей.

У зв'язку з цим актуальна оцінка інвестиційної привабливості аграрного сектору України для вироблення ключових пропозицій, які сприятимуть інтенсивному економічному розвитку національного господарства. На процес залучення інвестицій впливають ряд факторів, які доцільно узагальнити у вигляді таблиці 2.3.1.

Таблиця 2.3.1

Внутрішні та зовнішні фактори, які визначають інвестиційну привабливість підприємств аграрного виробництва*

	Позитивні	Негативні
Зовнішні	Сприятливий клімат	Нестабільність вітчизняного законодавства
	Наявність ресурсно-сировинної бази	Значне податкове навантаження підприємств
	Наявність науково-промислового потенціалу	Недоотримання доходів у зв'язку з високою часткою імпортних складових на українському внутрішньому ринку
	Вигідне географічне розташування	Низька частка залучених коштів вітчизняних інвесторів

	Різноманітність форм власності	Низький рівень організаційного регулювання інвестиційної діяльності
	Руйнування монополізації виробництв	Загальний спад виробництва
	Створення сучасних програмних продуктів та інформаційних технологій	Високі ставки за кредити
		Необхідність завершення земельної реформи та інституційних перетворень в АПК
Стійкі позиції на зовнішніх ринках	Зменшення доходів від реалізації продукції через зниження платоспроможності населення	
Внутрішні	Достатня матеріально-технічна база	Збитковість підприємств аграрного виробництва
		Низький рівень ліквідності
	Висока частка власного капіталу в загальному обсязі капіталу	Низький рівень інформаційного забезпечення
	Упровадження ресурсозберігаючих ефективних технологій	Коливання темпів виробництва
	Достатній рівень інвестиційної привабливості	Зменшення наукомістких виробництв

* Джерело: [6]

Важливим стоїть питання методів впливу на інвестиційну активність в АПК. Зобразимо їх у вигляді рисунка 2.3.1.

Щодо рейтингів легкості ведення бізнесу, то варто звернути увагу на те, що Україна у 2020 році піднялася на сім сходинок вгору (на 64 місце) в одному з найважливіших міжнародних рейтингів. Так, у 2012 році країна займала 152 місце, у 2019 – 71 місце, а в першу сотню рейтингу ми потрапили тільки у 2015 році [13].

Сільське господарство займає важливе місце, і його підтримують у всіх світових економіках, оскільки аграрна галузь сприяє розв'язанню важливих проблем, таких як продовольча безпека держави і стабільність роботи харчової промисловості [10].

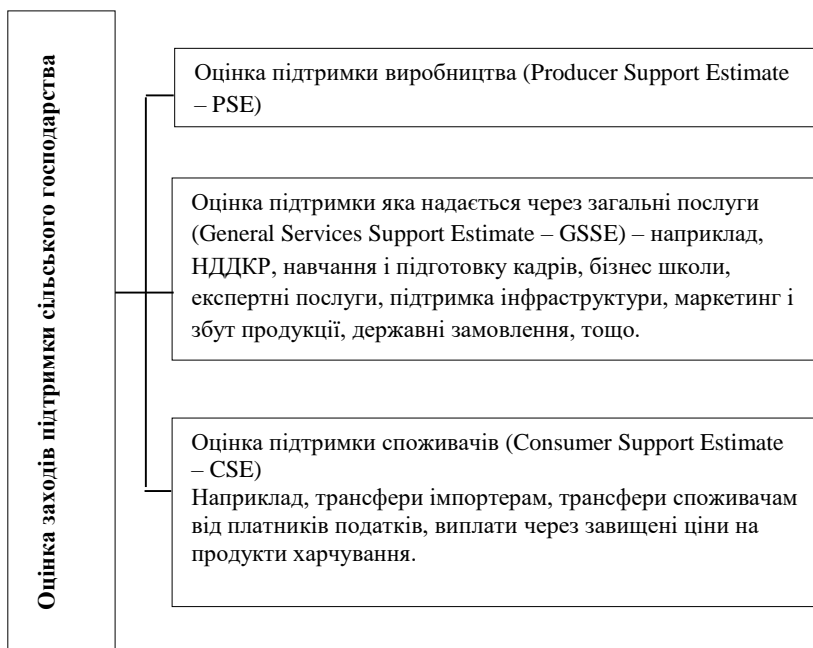
Рис. 2.3.1. Методи впливу на інвестиційну активність в АПК на рівні регіонів України*

* Джерело: [8]

Досить ефективним, на нашу думку, є аналіз і порівняння обсягу і форм підтримки вітчизняної галузі сільського господарства з аналогічною в інших країнах світу на основі використання доступної оцінки за відомою методикою Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСД) [4].

Основним показником, який дає можливість простежити й оцінити аграрну політику окремої країни, є рівень сукупної

підтримки сільського господарства (Total support estimate – TSE), або загальна сума дотацій, які надходять від платників податків і споживачів для проведення державою політики підтримки сільського господарства. Він охоплює суму показників PSE (Producer Support Estimate), GSSE (General Services Support Estimate) і трансфертів від платників податків споживачам (Consumer Support Estimate – CSE), що відображено на рисунку 2.3.2.

Рис. 2.3.2. Система показників для оцінки сукупної підтримки сільського господарства за методикою OECD *

* За результатами роботи [4]

Динаміку зміни показників сукупної підтримки TSE та її рівня для окремих країн світу і України наведено у таблиці 2.3.3, з якої можна зробити висновок, що найбільша підтримка у 2016 році надавалася для сільського господарства США та країн ЄС, відповідно на суму 82 і 101 млрд. дол. США [12].

Таблиця 2.3.3

Динаміка зміни показника TSE, млн дол. США*

Роки	Україна	Казахстан	ЄС	США	Канада	Австралія
2010	1986	1035	93082	61705	7110	1600
2011	-50	1619	93151	60261	7165	1932
2012	1019	2002	100875	69428	7621	1702
2013	-1162	2042	105802	66143	5825	1712
2014	-2116	1718	97037	74044	5020	1641
2015	-1716	1903	96808	68743	5194	1488
2016	-2194	378	100910	82153	5784	1585

* За результатами праці [7]

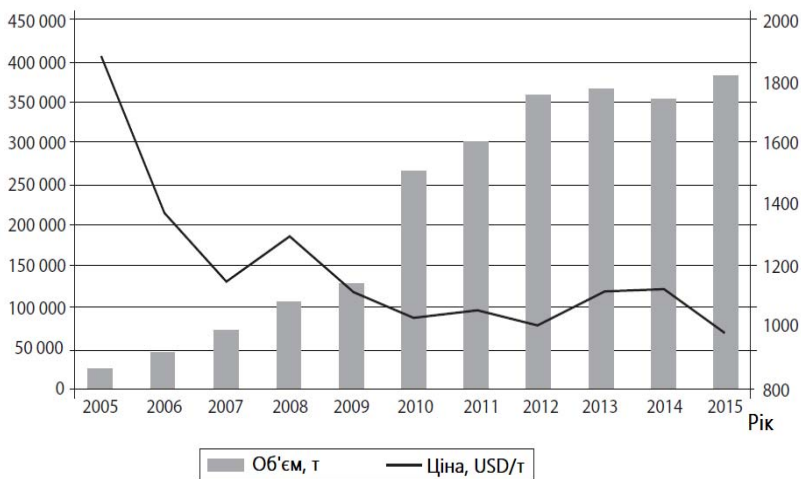
Аналізуючи дані таблиці 2.3.3, зазначимо, що в цілому номінальним показникам рівня сукупної підтримки сільського господарства досліджуваних країн за період 2000–2016 роки властива тенденція до зниження та суттєве коливання. Винятком є США та ЄС, де спостерігається позитивна динаміка.

Зокрема, в країнах ЄС і США сума сукупної підтримки зросла за вказаний період відповідно в 1,1 та в 1,3 рази, тоді як у Канаді та Австралії спостерігається незначне зниження відповідно на 18,6% та 1%. Серед розглянутих країн СНД присутнє значне скорочення сукупної підтримки сільського господарства Казахстану – приблизно у 3 рази, причому зауважимо, що динаміка відповідної підтримки мала позитивну тенденцію до зростання з 2010 по 2013 рік.

Значне скорочення державної підтримки сільського господарства в Україні підтверджене від’ємним значенням показника TSE [12].

Окремим кейсом для визначення шляхів інвестиційного розвитку української переробної промисловості пропонуємо розглянути інвестиційний проєкт з глибокої переробки сої на концентрат соєвого білка (*англ. SPC – soy protein concentrate*). Даний продукт є ключовим елементом у виробництві корму для аквакультур у Норвегії щорічним споживанням близько 500 тис. тонн у рік (рис. 2.3.3).

Рис. 2.3.3. Обсяг і динаміка цін на SPC у 2005–2015 роках*

*Джерело: [11]

Україна є найбільшим виробником сої в Європі. Протягом останніх 10 років в Україні соєвий бізнес розвивався дуже позитивно в усіх аспектах, і урожай досяг 4 млн. т. рік. Ніхто не міг передбачити таку ситуацію 10 років тому, коли Україна виробляла майже нульові обсяги бобових та імпортувала соєвий шрот з Бразилії. На сьогодні загальна потужність з переробки становить близько 1,8 млн. т. Враховуючи недавні зусилля уряду звести до мінімуму експорт сої, але збільшити експорт продуктів переробки сої, можна очікувати, що переробні потужності сягнуть 3,5 млн. т. у найближчому майбутньому.

Кореляційно-регресійний аналіз ринку сої в Україні за 2012-2016 роки (табл. 2.3.4) показав дуже високий рівень залежності обсягу виробництва сої (залежна змінна, тис. тон) від посівної площі (незалежна змінна, тис. га), адже факторна ознака на 78,5 % визначає дисперсію залежного показника [11].

Таблиця 2.3.4

Обсяги вирощування сої в Україні, 2012–2016*

Рік	Господарства всіх категорій				В т.ч. агропідприємства			
	Площа посівна, тис. га	Площа зібрана, тис. га	Обсяг виробництва, тис. т	Урожайність, ц з га	Площа посівна, тис. га	Площа зібрана, тис. га	Обсяг виробництва, тис. т	Урожайність, ц з га
2012	1476,4	1412,4	2410,2	17,1	1382,2	1318,2	2269,4	17,2
2013	1369,9	1351,0	2774,3	20,5	1277,6	1258,8	2606,0	20,7
2014	1805,8	1792,9	3881,9	21,6	1691,1	1677,8	3674,6	21,9
2015	2158,1	2135,6	3930,6	18,4	2002,5	1980,0	3675,0	18,6
2016	1868,2	1853,4	4279,1	23,1	1716,2	1701,4	4001,6	23,5

* Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя; за 2014-2016 – також без урахування частини зони проведення антитерористичної операції [3].

Рівняння парної лінійної регресії для даних показників має вигляд:

$$Y = 180,18396 + 1,81670 * X$$

Підтвердженням указаного високого рівня залежності також є такі отримані значення кореляційно-регресійного дослідження:

- коефіцієнт кореляції (r) становить 0,886;
- зв'язок між елементами, що досліджуються – прямий;
- щільність (сила) зв'язку за шкалою Чеддока – висока;
- число ступенів свободи (f) складає 3;
- t-критерій Стьюдента становить 3,305;
- критичне значення t-критерію Стьюдента при даному числі ступенів свободи - 3.182;
- $t_{\text{набл}} > t_{\text{крит}}$, залежність ознак статистично значна ($p < 0,05$).

Важливим аргументом підтвердження перспективної потужності України з виробництва сої, беззаперечно, є факт позиціонування її як аграрної держави з вагомими сировинними ресурсами та сприятливими кліматичними умовами. При цьому аграрний характер розвитку та діяльності України

підтверджується результатом кореляційно-регресійного аналізу обсягу експорту (тис. дол. США) та, що особливо необхідно для виробництва сої, площі посіву в усій країні за 2012-2016 роки. Так, коефіцієнт кореляції (r) становить 0,967; зв'язок між елементами, що досліджуються – прямий; щільність (сила) зв'язку за шкалою Чеддока – досить висока; число ступенів свободи (f) складає 2; t -критерій Стьюдента – 5,335; критичне значення t -критерію Стьюдента при даному числі ступенів свободи – 4,303; залежність ознак статистично значима ($p < 0,05$); рівняння парної лінійної регресії таке:

$$Y = -8282176,55210 + 363,59268 * X$$

При цьому коефіцієнт детермінації r^2 становить 0,934 (факторна ознака X визначає 93,4% дисперсії залежного показника Y); середня похибка апроксимації (характеризує адекватність регресійної моделі) складає 2,8%.

Щоб бути більш конкурентоспроможними на світовому ринку, для українських підприємств дедалі актуальнішим стає питання модернізації виробничих потужностей для забезпечення глибокого ступеня переробки соєвих бобів, зокрема для виробництва SPC.

Дана ідея не нова й активно досліджується лідерами аграрної галузі України. Зокрема, корпорація «Сварог Вест Груп» планує побудувати завод з переробки сої потужністю 100-110 тонн на добу по сировині. Терміни запуску заводу поки не озвучуються [1].

Крім виробництва соєвого шроту і олії, планується здійснювати глибоку переробку сої з отриманням високобілкових продуктів.

З огляду на те, що одним з напрямків діяльності корпорації є рослинництво, головною перевагою для нового заводу буде забезпеченість власною сировиною і можливість контролю її якості.

При цьому зазначають, що агропідприємства «Сварог Вест Груп» вирощують не – ГМО сою, попит на продукти переробки якої досить високий як на внутрішньому, так і на зарубіжному ринку.

У Хмельницькій області компанія «AdamPolSoja» ініціювала будівництво заводу з глибокої переробки сої, який, згідно із заявою керівництва проєкту, має стати найсучаснішим у Європі [2].

Він розповів, що на першому етапі завод перероблятиме негенно-модифіковану сою на шрот, соєву олію, ліцетин і «білу пелюстку» (різновид харчового соєвого шроту). У подальшому планується виробництво соєвих концентратів та ізолятів, які наразі в Україні не виробляються.

Переговори щодо можливості запуску виробничих потужностей з глибокої переробки сої також ведуться у ТОВ «Інтерстарч Україна», проте найбільший прогрес у цьому питанні, на сьогодні, має завод «Протеїн-Продакшн», Кіровоградська обл.

Реалізація зазначених проєктів потребує як значного фінансування, так і передових технологій та досвіду. Все це тільки підкреслює актуальність пошуку іноземного партнера для розвитку в Україні подібних проєктів у агросфері галузі.

Розподіл ролей між українською та іноземною стороною може бути різним: фінансові інвестиції, портфельні інвестиції, закупівля передових світових технологій, консультування тощо, проте, на нашу думку, переважною роллю іноземного партнера має бути намір «відкрити» свій ринок для готової української продукції з високою доданою вартістю. «Гарантований ринок», напевне, найвагоміший аргумент для потенційного інвестора при відповіді на запитання інвестувати чи не інвестувати в той чи інший проєкт.

Проведений аналіз норвезького та українського ринку свідчить про велику можливість і значний потенціал інвестиційного розвитку української аграрної сфери, а саме для інтенсивного розвитку підприємств з переробки бобових, зокрема сої.

Україна може бути достатньо конкурентною на норвезькому ринку високопротеїнових продуктів за умови, що зможе запропонувати продукт високої якості з високою доданою вартістю.

Водночас варто мати на увазі, що для виходу на норвезький ринок українським підприємствам потрібно розв'язати поступово або одночасно дві ключові проблеми:

– ужити комплекс заходів для відновлення інвестиційної привабливості України;

– знайти компроміс для взаємного задоволення ключових ментальних і культурних розбіжностей.

Разом з відомим Агрохолдингом ми провели приблизні розрахунки показників інвестиційної привабливості проєкту з будівництва виробничої лінії для SPC і отримали відповідні результати (табл. 2.3.5). Аналіз грошових потоків за проєктом розрахований, виходячи з початкових інвестицій у 25 млн. дол.

Таблиця 2.3.5

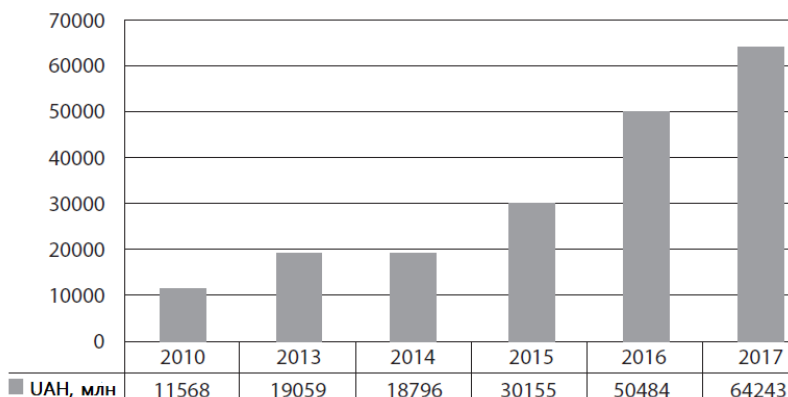
Показники інвестиційної привабливості проєкту з виробництва концентрату соєвого білка (SPC) в Україні*

Назва показника	Значення
NPV (Чиста приведена вартість), USD	23 338 616,03
IRR (Внутрішня норма прибутковості), %	17
ROI (Рентабельність інвестицій), %	9,2
PP (Період окупності), роки	5,75
DPP (Дисконтований період окупності), роки	6,40
Crash Margin (Маржа переробки), USD	211,86
CM-VC (Маржа переробки за мінусом змінних витрат), USD	186,86

* Джерело: власні розрахунки

Очікувані показники інвестиційної привабливості разом з активним прилученням України до Європейського економічного простору дадуть можливість підприємствам переробної галузі України бути надійним партнером при формуванні ланцюгів створення доданої вартості у харчовій промисловості.

Оцінка динаміки капітальних інвестицій у сільське господарство (рис. 2.3.4) позитивна, а земельна реформа та відкриття ринку землі сформуєть основу для інтенсивного та сталого розвитку переробної галузі вітчизняного АПК.

Рис. 2.3.4. Капітальні інвестиції в сільське господарство України у 2010-2017 роках, млн. грн. *

* Джерело: сформовано автором на основі [3]

Загалом основними недоліками існуючої системи управління інвестиціями аграрних підприємств в Україні фахівці називають такі [2]:

1) недостатня розробленість теоретико-методологічних початків інвестування в умовах ринкової трансформації;

2) обмеженість важелів сприяння активізації інвестиційної діяльності, насамперед у напрямку ширшого притягнення фінансових ресурсів;

3) недостатнє використання в управлінні інвестиційною діяльністю організаційно-планових регуляторів, що повинні стати одним із найважливіших аспектів активізації інвестування.

Агроринки розвинених країн характеризуються не лише великою ємністю та стабільністю, але й високими вимогами до якості та ступеня переробки сільськогосподарської продукції. Просто вирощене зерно, навіть GMO-free, стає все менш актуальним для таких ринків. Саме тому подальший розвиток українського агропромисловості має таку важливість.

Україна серед лідерів по об'ємах вирощування агропродукції, зокрема сої. Норвегія – ринок, який значно залежить від постачальників продукції глибокої переробки сої.

Здійснивши аналіз поточного стану інвестиційної привабливості українського АПК, доцільно запропонувати відповідні заходи, що сприятимуть поліпшенню інвестиційної привабливості України та її інвестиційного клімату. Такими заходами, на нашу думку, можуть стати:

- сприяння прозорості процесу приватизації;
- звільнення від оподаткування прибутку, який іде на рефінансування бізнесу;
- розвиток депозитарної системи;
- забезпечення максимального рівня виплат «офіційної» заробітної плати;
- розроблення та запровадження кодексу ділової етики або етичного кодексу корпоративного управління для всіх учасників ринку з акцентом на пріоритеті довготривалої співпраці, а не для короткострокової вигоди;
- державна підтримка механізму краудфандингу для залучення коштів населення для інвестиційних операцій;
- реструктуризація неефективних великих підприємств і водночас сприяння розширенню сфери малого та середнього бізнесу;
- недопущення дискримінації інвесторів за ознакою резидента;
- уведення в дію інструментів, які сприятимуть більшому рівню кредитування реального сектору економіки банками;
- сприяння розвитку ефективної банківської системи, зорієнтованої на кредитування реального сектора економіки;
- розвиток ринку страхових послуг.

Ці та інші заходи сприятимуть не тільки інтенсивному економічному розвитку вітчизняного господарства, але й вертикальній інтеграції, міжнародній взаємодії та відкритості у сфері українського агропромислового комплексу.

Список використаних джерел

1. В Україні побудують найсучасніший завод з переробки сої.
URL: <http://www.agronews.ua/node/77249>
2. Гальчинский А. Становление инвестиционной модели экономического роста Украины. *Економіка України*. К.: 2004. № 6. – С. 4-11.
3. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Карнасюк Ю. В. Світовий досвід державної підтримки агробізнесу. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichnyi-hektar/item/7931-svitovyi-dosvid-derzhavnoi-pidtrymky-ahrobiznesu.html>
5. Мацибора Т. В. Світовий досвід у поліпшенні інвестиційної привабливості аграрного сектору України. *Економіка АПК: міжнародний науково-виробничий журнал*. 2017. № 7. – С. 101-105.
6. Мусієнко О. Л. Фактори інвестиційної привабливості підприємств аграрного виробництва. *Інноваційна економіка*. 2013. № 4. – С. 90–95.
7. Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСД). URL: <https://data.oecd.org/>.
8. Пашко Д.В. Оцінка інвестиційної привабливості агропродовольчого сектору Причорноморського регіону України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 24. – С. 21-24.
9. Рудь Л. М. Інвестиційна привабливість агропромислового комплексу: сучасний стан та перспективи. *Збірник наукових праць «Проблеми системного підходу в економіці»*. 2017. № 1(57). – С. 42-46.
10. Zholonko, T.; Grebinchuk, O.; Bielikova, M.; Kulynych, Y.; Oviechkina, O. Methodological Tools for Investment Risk Assessment for the Companies of Real Economy Sector. *J. Risk Financial Manag.* 2021, 14, 78. <https://doi.org/10.3390/jrfm14020078>
11. Kulynych Y. The Investment Model for the Intensive Development of Ukrainian Enterprises in the Agrarian Sector. *Business Inform.* 2017. № 6. – С. 143–152.
12. Kulynych Y. M., Shirinyan L. V. (2018) The Investment Attractiveness of the Agricultural Sector of Ukraine. *Business Inform.* 2018. №12. – P. 211–216.
13. Doing Business-2020. Завдяки чому Україна піднялася в рейтингу на 64 сходинку. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2019/10/24/652929/>

2.4. УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Сучасний стан ринку характеризується постійними змінами у зовнішньому середовищі, мінливістю купівельного попиту, наявністю великого числа підприємств різних форм власності, підвищенням невизначеності, ризику. А отже, щоб вижити, підприємствам необхідно постійно відстежувати і реагувати на всі зміни, що відбуваються в його конкурентному середовищі з метою збереження своїх позицій на ринку та забезпечення конкурентних переваг.

Конкурентоспроможність підприємства – одна з найважливіших категорій ринкової економіки та характеризує можливість і ефективність адаптації підприємства до умов конкурентного середовища. Виробництво, розподіл і використання знань становлять основу економіки суспільства, заснованого на знаннях. Для неї характерні зростаючий взаємозв'язок між ринками капіталу й новими технологіями, глобальний характер створення та використання знань і технологій. Глобалізація економічної діяльності - одна з головних тенденцій у розвитку сучасного світу, яка істотно впливає не лише на економічне життя, але й має політичні та соціальні наслідки. Ці наслідки все більше відчувають на собі практично всі країни, і серед них, звичайно, Україна, яка усвідомлено і цілеспрямовано рухається в напрямку інтеграції в міжнародну економіку [3, с. 10].

Процес формування конкурентоспроможності сучасного підприємства безпосередньо пов'язаний з розв'язанням проблеми найшвидшого досягнення запланованих результатів в умовах внутрішнього та зовнішнього середовища і ситуації на ринку. У цьому випадку мета і виступає результатом, а стратегія - інструментарієм її досягнення. Отже, стратегія – це один із найважливіших інструментів керівництва для формування конкурентоспроможності підприємства. Тому проблема управління конкурентоспроможністю підприємств набуває на сучасному етапі першорядного значення.

Ряд провідних учених у галузі маркетингу та менеджменту Агафонова Л. І., Ансофф І., Балабанова Л.В., Гаврилюк С. П., Дорофієнко В.В., Кабушкін Н. І., Карпенко Н.В., Котлер Ф., Портер М., Сміт А., Ткаченко Т. І., Фатхутдинов Р.А., Юданов А.Ю. визнають особливе фундаментальне та системоутворююче значення особливостей управління підприємством в умовах жорсткої конкуренції для найбільш ефективного функціонування ринкової економіки. Їх дослідження дозволили встановити, що в умовах формування ринкової економіки українським підприємствам для підвищення своєї конкурентоспроможності, підвищення можливостей виходу на нові ринки і закріплення на вже наявних ринках збуту, а також для успішного протистояння з конкуруючими підприємствами необхідно переорієнтуватися на маркетинг і прагнути здійснювати систематичну та цілеспрямовану оцінку конкурентоспроможності підприємства з орієнтацією на задоволення потреб потенційних споживачів.

Однак ряд проблем у галузі управління конкурентоспроможністю підприємств в умовах їх маркетингової орієнтації ще недостатньо розроблені і вимагають свого розв'язку.

Основною умовою розвитку й ефективного функціонування сучасних підприємств у ринкових умовах є їх висока конкурентоздатність. Хоча глобалізація економічної діяльності розгортається на двох рівнях – мікро- і макроекономічному, – основні процеси в ринковій економіці ініціюються і розвиваються передусім на рівні самостійних суб'єктів господарювання. Саме вони встановлюють виробничі, торгові, науково-технічні, фінансові зв'язки зі своїми зарубіжними партнерами.

Конкурентоспроможність підприємства сьогодні визначається його успішністю, порівняно з конкурентами, практикою організації інтегрованої діяльності з метою всеохоплюючого контролю виробничих процесів задля створення винятково якісного продукту з дотриманням принципів соціально відповідальної поведінки в усіх аспектах господарювання. На основі вищезазначеного можна узагальнити, що конкурентоспроможність підприємства - це його комплексна характеристика, що відображає його здатність швидко реагувати на мінливі вимоги споживачів та різнорідні

зовнішні впливи шляхом ефективного управління системою внутрішніх ресурсів, а також операціями на всіх інтегрованих етапах ланцюга постачань, на підставах інноваційності та з урахуванням соціальних викликів сучасності [10, с. 113].

Орієнтація вітчизняних підприємств у складному, динамічному і невизначеному середовищі та забезпечення їх ефективного функціонування і розвитку неможливі без формування ефективної системи управління конкурентоспроможністю підприємства. При цьому остання повинна бути здатною не лише своєчасно реагувати на зміни в економіці, але й повною мірою використовувати його потенційні можливості для створення умов збереження конкурентної позиції, а також подальшого розширення сектора ринку.

Крім того, обґрунтовані концептуальні засади управління конкурентоспроможністю підприємства дадуть змогу підприємствам адекватно визначати управлінські завдання, приймати ефективні управлінські рішення, розробляти заходи щодо нарощення конкурентних переваг, підтримки необхідного рівня конкурентної позиції підприємства, а також його адаптації до нестабільних конкурентних умов [6, с.174].

Зважаючи на сучасні тенденції в рамках розвитку світової економіки в цілому та вітчизняної економіки, зокрема, можна зробити висновок відносно зростання конкурентної боротьби в системі ринкових відносин, що генерує необхідність формування сталого й ефективного механізму управління конкурентоспроможністю підприємства в довгостроковому періоді, задля забезпечення ефективності та безперервності функціонування суб'єкта підприємництва.

У сучасній економічній літературі суть категорії «конкурентоспроможність» розглядається через такі поняття як «конкурентна перевага», «конкурентний статус», «конкурентна позиція» та «конкурентний потенціал», що засвідчує встановлення ієрархії зазначених категорій та висвітлює прямий і зворотній взаємозв'язок конкурентних переваг і конкурентоспроможності підприємств [13, с. 57].

У рамках детального розкриття тематики даного підрозділу здійснимо розкриття ключових факторів, що впливають на рівень конкурентоспроможності підприємства в контексті

ієрархії факторів формування конкурентоспроможності підприємства, для наочності скористаємося нижченаведеною схемою (рис. 2.4.1).

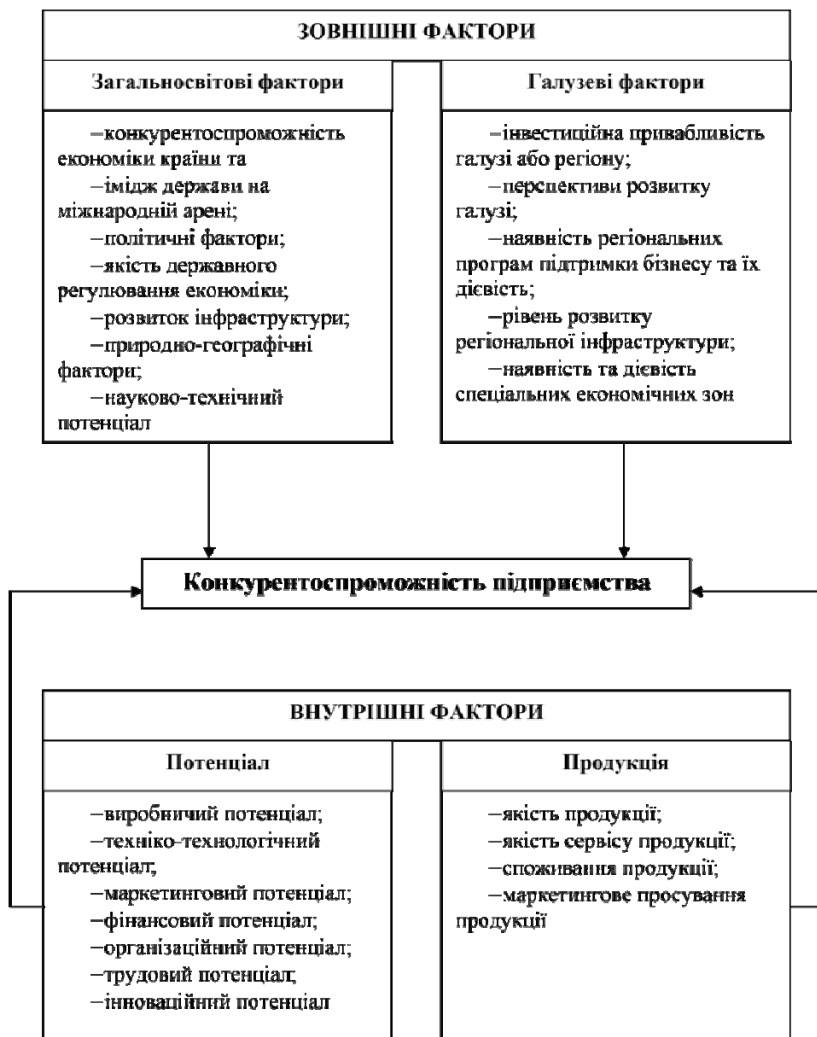

Рис. 2.4.1. Ієрархія факторів формування конкурентоспроможності підприємства

На рівень конкурентоспроможності підприємства впливають різноманітні фактори, які можна структурувати за двома ключовими групами: зовнішні фактори, на які підприємство не в змозі впливати; внутрішні фактори, які підприємство може регулювати в рамках внутрішньої фінансово-економічної політики [5, с. 4]. Важливого значення має підхід (напрямок) внутрішньої політики підприємства в системі управління конкурентоспроможністю. На сьогодні існує широке розмаїття даних підходів (рис. 2.4.2).

Рис. 2.4.2. Ключові підходи до процесу управління конкурентоспроможністю підприємства

Відповідно до вищенаведеної схеми можна виділити три основних підходи у процесі управління конкурентоспроможністю підприємства, ключовим серед яких системний підхід, що зумовлюється його перевагами у сфері комплексного управління конкурентоспроможністю підприємства в сучасних умовах. Розглянемо принципи та функції управління конкурентоспроможністю підприємства на основі системного підходу (рис. 2.4.3).

Рис. 2.4.3. Принципи та функції управління конкурентоспроможністю підприємства на основі системного підходу

Системний підхід у контексті управління конкурентоспроможністю підприємства ґрунтується на таких функціях:

– цільова – у контексті даної функції формуються ключові цілі в системі підвищення рівня конкурентоспроможності підприємства.

– планування – у рамках даної функції відбувається побудова системної стратегії підвищення рівня конкурентоспроможності підприємства в довгостроковому періоді;

– організація – у контексті даної функції відбувається побудова тактичних методів досягнення цільових орієнтирів у системі забезпечення відповідного рівня конкурентних переваг підприємства;

– мотивація – дана функція забезпечує активізацію процесів підвищення конкурентоспроможності за рахунок стимулюючих факторів;

– контроль – у рамках даної функції забезпечується процес контролю відповідно до процесів підвищення рівня конкурентоспроможності підприємства [14, с. 89].

Фактично сучасний процес управління конкурентоспроможністю підприємства на основі системного підходу можна розділити на такі структурні етапи:

1. Первинний збір даних задля визначення стратегії підприємства.

2. Аналіз конкурентних переваг суб'єкта господарювання.

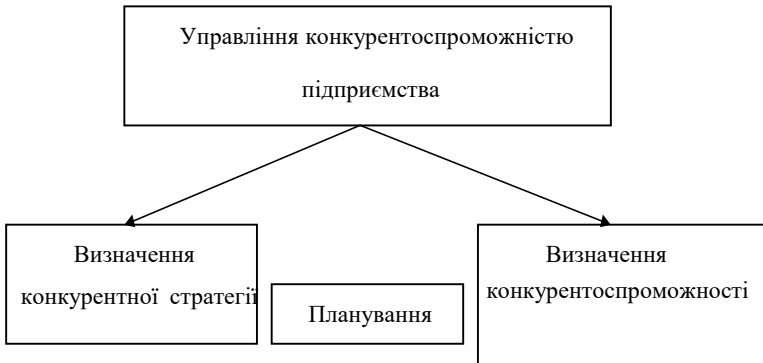
3. Формування стратегії і тактики забезпечення конкурентних переваг підприємства.

4. Забезпечення процесів досягнення відповідного рівня конкурентоздатності підприємства.

5. Контроль за процесами підвищення рівня конкурентоспроможності підприємства, аналіз отриманих результатів [7, с. 25].

Здійснено узагальнення вищенаведеного матеріалу та розкриття комплексної моделі управління конкурентоспроможністю підприємства на основі системного

підходу в рамках сучасного розвитку вітчизняної економіки, для чого скористаємося нижченаведеною схемою (рис. 2.4.4) на якій наочно зображена системність даних структурних елементів.

Рис. 2.4.4. Комплексна модель управління конкурентоспроможністю підприємства на основі системного підходу

Комплексна модель управління конкурентоспроможністю підприємства на основі системного підходу являє собою системність взаємопов'язаних стратегічних процесів у контексті забезпечення відповідного рівня конкурентних переваг і підвищення рівня конкурентоспроможності господарюючого суб'єкта в довгостроковій перспективі.

Методи оцінювання управління конкурентоспроможності підприємства різняться між собою як за способом проведення оцінки, так і за способом інтерпретації вихідних результатів. Таке різноманіття методів оцінювання управління конкурентоспроможності підприємств зумовлено, насамперед, цілями, які вкладаються в оцінку, а також кількістю підприємств-конкурентів, способом отримання інформації та її доступністю. Тому для кожного окремого підприємства треба обирати той метод, який у даному випадку оптимальний.

Загальна методологія оцінювання управління конкурентоспроможності полягає у визначенні конкурентних переваг конкретного підприємства та порівнянні їх з конкурентами, тому для визначення особливостей оцінювання

підприємств необхідно визначити фактори, які формують конкурентні переваги. Загалом дослідники виділяють три основні підходи до управління конкурентоспроможністю підприємства: системний, процесний та ситуаційний [11, 268].

Управління конкурентоспроможністю підприємства на основі системного підходу передбачає сприйняття конкурентоспроможності як сукупності окремих елементів внутрішнього та зовнішнього оточення, що в поєднанні утворюють систему взаємозв'язків, які мають вплив на діяльність підприємства. Процесний підхід до управління конкурентоспроможністю підприємства полягає у взаємозалежності управлінських функцій на всіх етапах діяльності підприємства. Управління конкурентоспроможністю за зазначеним підходом передбачає виконання класичних управлінських функцій. Ситуаційний підхід до управління конкурентоспроможністю передбачає необхідність наявності кількох альтернативних варіантів розвитку подій, що забезпечить реалізацію принципів адаптивності та гнучкості у процесі підвищення рівня конкурентоспроможності підприємства.

Однією з найважливіших проблем сучасної України є забезпечення зростання конкурентоспроможності господарюючих суб'єктів. Вивчення підходів до досягнення конкурентоспроможності вітчизняними підприємствами є актуальним не тільки з точки зору теорії економічних відносин, а й з точки зору визначення перспектив конкурентоспроможності української економіки і майбутніх позицій українських підприємств на глобальних ринках.

Загалом стратегічний бізнес-план діяльності підприємства містить заходи, спрямовані як на формування попиту, особливо на нову освоювану продукцію так і на пристосування до змін сформованого попиту.

Єдиної або загальноприйнятої класифікації видів підприємницької стратегії не існує. Вивчивши ряд джерел [1, 2, 4, 5, 8, 9, 12], вважаємо за можливе виділити п'ять основних рівнів стратегії.

По-перше, корпоративна стратегія - стратегія підвищення конкурентоспроможності підприємства як єдиної комерційної організації. Корпоративна стратегія повинна містити визначення найбільш важливих цілей розвитку підприємства:

- на які ринки або сегменти ринків орієнтуватися;
- на які продукти (послуги) робити ставку і розширювати їх виробництво, які нові види продуктів, послуг освоювати і просувати на ринок;
- на яких споживачів або групи споживачів (покупців, клієнтів) робити ставку в перспективі.

По-друге, ділова стратегія - стратегія розвитку кожного виду діяльності, якщо мова йде про диверсифікацію діяльності підприємства.

По-третє, функціональна стратегія - стратегія розвитку функціональних напрямів діяльності (маркетинг, виробництво, збут, фінанси, персонал).

По-четверте, операційна стратегія - стратегія розвитку підрозділів підприємства: відділів, філій, представництв.

По-п'яте, особистісна (персоніфікована) стратегія - виступає фундаментом стратегічної піраміди.

Також до стратегій підприємств відносять стратегії досягнення конкурентних переваг на ринку [2, 79]. Існує кілька стратегій створення конкурентних переваг:

По-перше, стратегія лідерства за витратами. За цієї стратегії головна увага приділяється витратам на підприємстві. Також цю стратегію називають як «лідерство в ціні». Основа цієї конкурентної стратегії полягає у досягненні внутрішньої конкурентної переваги, що досягається за рахунок організаційних і виробничих нововведень на підприємстві з метою оптимізації витрат, а також пошуку можливості використання більш дешевих ресурсів без погіршення якості продукції, яка випускається, або надання послуг.

Існує два основних способи досягнення конкурентної переваги:

- цілеспрямована робота щодо зниження витрат і збільшення ефективності виробництва;
- повний перегляд структури витрат і відмова від найбільш дорогих і найменш ефективних технологічних операцій [1].

У процесі аналізу конкурентних можливостей (якість, ціни, фінанси, торгівля, обслуговування, зовнішня політика, концепція) кількох підприємств під час накладення результативного графіка один на одного можна виявити слабкі і сильні сторони одного конкретного підприємства по відношенню до іншого.

Підприємству, яке обрало стратегію лідерства за витратами, необхідно постійно і ретельно проводити моніторинг змін використовуваних технологій у цій галузі, побажань і переваг споживачів, а, крім того, так само завжди бути готовим у найкоротший термін провести необхідне удосконалення або повне оновлення обладнання чи зміну асортименту продукції, що виробляється. Інакше підприємство ризикує втратити все. Однак лише відносно великим підприємствам вдається отримувати переваги від ефекту масштабу серійного виробництва, просування та збуту.

По-друге, стратегія диференціації. Суть такої стратегії полягає в наданні продукту відмітних рис, унікальних характеристик, незвичайних властивостей, які відрізнятимуть його від конкуруючих продуктів, але в рамках однієї функціональної групи. За рахунок створення індивідуального образу продуктом зацікавиться нове коло споживачів, які зможуть платити більше. Вдало підібраний асортимент є одним з головних факторів, що відзначають сильного конкурента [5, с. 8].

При цьому можливі два види диференціації:

- горизонтальна, при якій ціна залишається приблизно однаковою і середній рівень доходу споживачів однаковий;
- вертикальна, при якій і ціни і середній рівень доходу споживачів різний.

Стратегія диференціації заснована на зовнішніх конкурентних перевагах. Виявляючи переваги покупців, незадоволених наявним на ринку вибором, змінюється наявний товар, щоб він був більш привабливий для споживача.

Використовуючи тільки цінову стратегію, неможливо створити конкурентну перевагу. Необхідно дотримуватися певного цінового рівня, нижче якого опускатися не можна, щоб

виробництво залишалося рентабельним і уникнути фінансових збитків. Однак якість продукту можна вдосконалювати до необхідного конкурентного рівня.

Стратегія диференціації підходить для випадків, коли переваги споживачів занадто великі й наявна на ринку стандартна продукція не може задовольнити попит.

Важливо розуміти, що проведення стратегії диференціації та стратегії лідерства за витратами одночасно не обов'язкове. Найчастіше стратегію диференціації застосовують компанії, які прагнуть до підняття цін, адже ця стратегія безпосередньо провокує збільшення витрат. Головним недоліком такої стратегії є: високі витрати на рекламну діяльність; поява товарів-імітаторів; посилення цінового аспекту в конкуренції [9, с. 33].

По-третє, стратегія фокусування (концентрації). Суть стратегії фокусування полягає в зосередженні, звуженні ринкової ніші, що передбачає обслуговування вузького кола осіб, які мають специфічні уподобання.

Формування ринкової ніші відбувається в силу географічних особливостей положення або особливих вимог до використання продукції або ж у силу інших рідкісних властивостей продукту.

Стратегія фокусування успішно використовується з метою зниження витрат. Обмеживши своє коло споживачів, виробник чітко знає всі параметри й особливості виробленого продукту. Дане завдання найчастіше нездійсненне для великих підприємств.

По-четверте, стратегія інновацій. Зміст цієї стратегії полягає в досягненні цілей підприємства за рахунок використання сучасних технологій, принципово нового погляду на звичайні товари, створення оригінального продукту для задоволення існуючих усвідомлених або неусвідомлених потреб.

Виконання стратегії інновацій характеризується складністю умов виконання проєктного, фірмового і корпоративного управління. До таких умов відносять:

– підвищений рівень невизначеності результатів, з'являється необхідність управління інноваційними ризиками;

– підвищення інвестиційних ризиків проєктів. Складність з підбором інвесторів підвищує ризик здійснення проєкту. Перед керуючим стоїть нове завдання: формування інноваційно-інвестиційного плану;

– потік змін у організації в зв'язку з інноваційними змінами. Потрібно забезпечити поєднання інтересів і узгодження рішень стратегічного, науково-технічного, фінансового, виробничого та маркетингового менеджменту.

Стратегія інновацій вимагає додаткових коштів для її здійснення, що підвищує ризикованість такої стратегії та робить її не завжди прийнятною для підприємств із кредиторською заборгованістю.

По-п'яте, стратегія оперативного реагування. Ця стратегія передбачає досягнення цілей підприємства за рахунок швидкого реагування на нововведення і зміни асортименту під вимоги споживача. Яскравим прикладом успішного виконання цієї стратегії є підробка одягу і парфумів всесвітньо відомих виробників [15, с. 135].

Також варто звернути увагу на те, що обираючи одну з даних стратегій, підприємство повинно виявити ряд обмежуючих факторів:

– асортимент продукції, яку воно збирається випускати;

– основний сегмент потенційних покупців;

– регіон, у якому підприємство буде реалізовувати свою продукцію.

На сьогодні є значна кількість стратегій підприємства: виробнича, цінова тощо. Однак кожна стратегія ґрунтується на певних конкурентних перевагах.

Будь-яка галузь має ризики спаду, за винятком тих, які відповідають за життєдіяльність людей. Основне питання під час розробки стратегії в тому, які шанси на спад, які його причини і наскільки тривалим він буде. У разі, якщо під час спаду конкуренти починають залишати галузь, то можлива стратегія – функціонувати далі і бути однією з кількох компаній, що переживають спад.

Існує кілька конкурентних переваг підприємства, яке переживає спад: напрацьована клієнтська база; іменитий бренд; ефективне використання ресурсів; можливість зниження витрат під час скорочення бізнесу [4, с. 80].

Вибір стратегії під час спаду залежить від: аналізу перспектив ринку зв'язків з іншим напрямом бізнесу активності конкурентного середовища; позицій фірми; бар'єрів виходу з галузі.

Отже, кожна стратегія має як позитивні, так і негативні сторони. Наприклад, щоб використовувати стратегію зниження витрат, необхідні значні грошові вливання. Результат використання стратегії диференціації непередбачуваний, а останні події на ринку показали, що багато підприємств, які позиціонуються у вузькому сегменті ринку, знаходяться не у найліпшому становищі, тому що ті послуги і продукти, які користувалися успіхом у певній категорії покупців, наразі перестають користуватися успіхом через те, що у тих самих покупців кошти обмежені.

На сьогодні багато товарів і послуг, які зовсім недавно сприймалися як товари повсякденного попиту, переходять в категорію VIP, скорочуючи тим і без того вузький сегмент. Стратегія диференціювання на продукти та послуги вимагає багато часу і зусиль. І проблема тут ще в тому, що кожне підприємство шукає, чим виділитися. Тобто як великі корпорації, так і маленькі виробники вкладають досить багато зусиль, щоб створити якісні конкурентні переваги.

Як підсумок даного дослідження можна зробити такі висновки:

1. У сучасних умовах господарювання важливе значення задля ефективного і довгострокового розвитку підприємства має стратегія підвищення конкурентоспроможності господарюючого суб'єкта в контексті забезпечення конкурентних переваг підприємства в рамках зростаючого рівня конкурентної боротьби в системі ринкових відносин і ринкової економіки.

2. Системний підхід у контексті забезпечення відповідного рівня конкурентних переваг підприємства в рамках сучасного етапу розвитку вітчизняної економіки являє собою найбільш ефективний напрям досягнення конкурентних переваг

підприємством. Це забезпечується за рахунок комплексного і системного механізму вивчення конкурентних переваг та реалізації політики підвищення конкурентоспроможності підприємства в довгостроковому періоді.

3. Розкрита комплексна модель управління конкурентоспроможністю підприємства на основі системного підходу в рамках даного дослідження являє собою системність структурних етапів досягнення ключових цілей у сфері підвищення конкурентоспроможності підприємства відповідно до ключових функцій даного підходу (цільова, планування, організація, мотивація, контроль).

Дана модель складається з послідовних етапів у системі забезпечення ключової цілі – підвищення рівня конкурентоспроможності підприємства. На першому етапі відбувається збір і аналіз даних конкурентних переваг компанії та напрямів розвитку. Далі відбувається формування стратегії та тактики підвищення конкурентоспроможності підприємства на основі конкурентних переваг суб'єкта господарювання та ключових напрямів розвитку (можливостей). На наступних етапах забезпечуються процеси досягнення відповідного рівня конкурентоспроможності та контроль відповідно даних процесів. На заключному етапі відбувається аналіз отриманих результатів і визначення майбутніх напрямів діяльності в даній сфері.

4. На ефективність роботи підприємства та його конкурентоспроможність впливає велика кількість факторів, котрі формують передумови для ефективної діяльності підприємства. Найявні конкурентні переваги фактично демонструють реалізовані можливості підприємства. Резерви підприємства визначаються його потенціалом, який під впливом факторів внутрішнього та зовнішнього середовища, а також законів функціонування ринку втілюється у конкурентних перевагах підприємства. Тож, за допомогою них підприємство може успішно існувати і вдосконалюватися.

5. Нами виокремлено кілька видів підприємницьких стратегій, а саме: корпоративна, ділова та функціональна стратегія. Також до стратегій підприємств віднесено стратегії

досягнення конкурентних переваг на ринку, серед яких: стратегія лідерства, витрат, диференціації, фокусування (концентрації), інновацій та оперативного реагування. За грамотного підходу, при достатньому фінансуванні та наявності часу кожна з цих стратегій може дати якусь конкурентну відмінність. Перед розробкою дієвої стратегії, що працює і дасть позитивний результат, необхідно провести аналіз і оцінку стратегій основних конкурентів. Необхідно звернути увагу на конкурентні параметри продукту підприємства-конкурента, в т. ч. упаковку, на рекламні програми, імідж конкурентів, рівень сервісного обслуговування конкуруючих підприємств і логістичні схеми. На сьогодні як великі підприємства, так і невеликі виробники докладають досить багато зусиль, щоб створити певну конкурентну перевагу. І ці перегони нескінченні.

Список використаних джерел

1. Беленкова О.Ю. Діагностування стратегічної конкурентоспроможності будівельних підприємств за індикаторами сталого розвитку. *Ефективна економіка*. 2020. Вип. 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Urss_2020_42_24/.
2. Бшарат Н. Теоретичні засади концепції конкурентної стратегії управління потенціалом конкурентоспроможності торговельних підприємств. *Економіка та держава*. 2019. № 9. – С. 78-82.
3. Вакуленко Ю.В., Олійник А.С., Гевленко О.Є. Системна характеристика управління конкурентоспроможністю підприємства. *Агросвіт*. 2018. № 18. – С. 10-15.
4. Векслер Д.М. Види конкурентних стратегій і шляхи підвищення конкурентоспроможності підприємства. *Вісник ХНАУ*. 2019. № 4, Т. 1. – С. 75-81.
5. Гринчук Ю.С., Вихор М.В., Шемігон О.І., Гринчук Ю.С. Програми підвищення конкурентоспроможності у системі стратегічного управління організаціями. *Агросвіт*. 2019. № 7. – С. 3-9.
6. Данько Т.І., Яворська Н.П. Дослідження взаємозв'язку конкурентних переваг та конкурентоспроможності підприємств. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2018. № 17. – С. 173-177.

7. Зось-Кіор М. В., Калюжний С. О. Удосконалення системи управління конкурентоспроможністю аграрного підприємства. *Економіка та держава*. 2020. № 3. – С. 23-27.
8. Коляденко С.В., Стратій А.М. Аналіз фінансових стратегій для підвищення конкурентоспроможності підприємства. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 22. – С. 17-23.
9. Лозовський О., Дячук М. Стратегічне управління як чинник підвищення конкурентоспроможності підприємств. *Науковий вісник імені В. О. Сухомлинського*. Економічні науки. 2018. № 2 (11). – С. 31-35.
10. Назарчук Н.В., Малик І.П. Наукові підходи до управління конкурентоспроможністю підприємства. *Економіка та управління підприємствами*. 2018. №1. – С. 112-115.
11. Співак С.М. Системний підхід до управління конкурентоспроможністю підприємства. *Матеріали ХІХ наукової конференції ТНТУ ім. І. Пулюя*. 2016. – С. 267-268.
12. Тульчинська С.О., Кириченко С.О., Савіцький Н.Ю. Модель TQM як засіб забезпечення підвищення рівня конкурентоспроможності продукції вітчизняних підприємств. *Інвестиції практика та досвід*. № 8. 2018. – С. 14-18.
13. Халімон Т.М. Концептуальні засади управління конкурентоспроможністю підприємств. *Національна економіка*. 2017. № 3. – С. 57-63.
14. Шацька З.Я. Управління конкурентоспроможністю підприємства в сучасних умовах на засадах системно-ситуаційного підходу. *Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. Серія: Економічні науки*. 2015. № 6. – С. 88-93.
15. Юрчишина Л.І., Тарасенко В.А. Підвищення конкурентоспроможності промислових підприємств в контексті їх стратегічного розвитку. *Економічний вісник*. 2019. № 3. – С. 135-145.

РОЗДІЛ 3

МЕХАНІЗМ РЕФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕФЕКТИВНОЇ ДЕРЖАВНОЇ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ

3.1. ФОРМУВАННЯ СУЧАСНИХ МЕТОДІВ УПРАВЛІННЯ БАНКІВСЬКОЮ СИСТЕМОЮ УКРАЇНИ

Нині діюча українська банківська система, зокрема банки другого рівня, та всі посередники фінансового ринку, який представлений не тільки банківськими установами – має на меті сприяти економічному розвитку країни, її стабільним фінансовим потокам, при цьому зберігати конкурентоздатність, репутацію та отримувати прибутки. Методом залучення грошових коштів на депозитні рахунки та влучно їх акумулюючи в кредитні ресурси, банківські установи роблять значний внесок у кредитування національної економіки. Якщо враховувати те, що метою діяльності є зацікавлення банків у фінансовій вигоді, то робота таких установ має чітко регулюватись Нацбанком. Фінансові потоки мають бути спрямовані на розвиток економіки, зростання ВВП і соціальний рівень життя населення. У цілому банківська система справляється зі своїми зобов'язаннями, але велика конкуренція в фінансовій сфері застерігає іти в ногу з часом. Отримання прибутку в банку – це не кінцева мета, має бути ще й інша, яка б задовольняла різних учасників фінансового ринку. Такою метою може стати виважена робота банківської системи, здатність банків підняти свою репутацію, довіру фізичних та юридичних осіб, задоволення попиту на банківські продукти. Банки мають вивчати потреби ринку, насичувати його грошовими ресурсами, отримуючи фінансовий результат і одночасно розвиваючи ринкову економіку. А ще варто орієнтуватись на подальшу євроінтеграцію та світові вимоги щодо роботи банківської системи в період кризових явищ.

Певні обставини, кризи, пандемії та інші непередбачувані ситуації призводять до ризиків, і не завжди оправданих. Ризики завжди присутні в різних країнах світу, але їх вплив на

економіку різний, враховуючи їх потужність, як наслідок - збитки і втрати завжди гарантовані.

Мінімізувати негативні явища, як наслідок, зменшити спад економіки в Україні потрібно негайно. Для цього Нацбанк і банківська система України мають усі повноваження вчасно й ефективно реагувати на фінансові потоки й економіку в цілому.

Дієздатність фінансової системи великою мірою залежить від розвитку та інфраструктури фінансового ринку, який повинен забезпечувати фінансовими ресурсами економіку. Одним з основних структурних елементів такого забезпечення є банківські установи. Стан банківської системи відображає рівень розвитку національної економіки.

За останні два з половиною десятиліття світ банківської справи безпрецедентно змінився, і буде трансформуватись надалі. Банки у своїй діяльності постійно постають перед новими викликами, зміною бізнес-моделей, трансформацією економічного простору, в якому вони діють. Безпосередньо такий динамічний аспект розвитку призводить постійно до виникнення нових ризиків.

Економічна криза в умовах глобалізації актуалізує переосмислення форм і методів ідентифікації банківських ризиків і мінімізації наслідків їх впливу на діяльність цих установ. Це вимагає також розроблення нових підходів до забезпечення ефективності систем управління ризиками у банках.

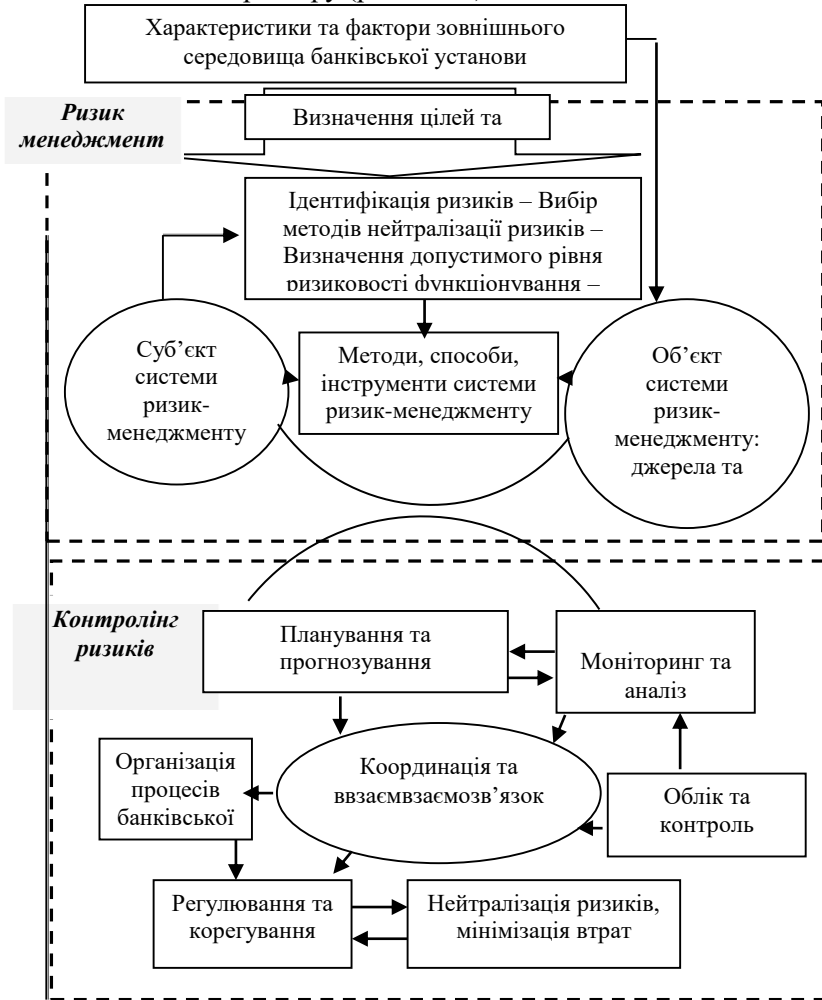
Такі системи мають ґрунтуватися на сучасному інструментарії організації, запобігання, ідентифікації, оцінки та нейтралізації ризиків. Передові практики ризик-менеджменту в банках передбачають запровадження системи контролінгу ризиків. Така система сфокусована на моніторингу та контролі ризикової позиції банку для оцінки, прогнозування та мінімізації потенційно можливих збитків. Система контролінгу ризиків у банку, враховуючи особливості господарської діяльності цих установ, повинна бути динамічною, адаптивною та досить гнучкою. А це вже вимагає пошуку, поглиблення та формування нової теоретико-методологічної бази для забезпечення ефективного функціонування такої системи.

До першочергових причин появи контролінгу в банківських установах віднесено дестабілізуючі проблеми банківської системи та необхідність захисту фінансових інтересів клієнтів. Сучасні тенденції розвитку банківської сфери викликають багатогранність одержання різної асиметричної інформації та є причинами зростання ризиковості банківської діяльності.

У банківській практиці ризики можуть завдати збитки банку й негативно позначитись на його капіталі. Узагальнення теоретичних підходів до розуміння змісту ризику сформувало необхідне підґрунтя для його тлумачення як можливість/альтернативу здійснення управлінської дії, в межах якої можна оцінити джерела невизначеності, імовірність настання події, вартість вірогідності й результат якості менеджменту банку за підсумком отримання фінансового результату. Обґрунтовано необхідність доповнення наявної класифікації банківських ризиків такими ознаками: за збитками, втраченими можливостями, прибутками, нульовим результатом. Такий підхід дозволить установити межі прийняття ризиків банками з огляду на специфічні характеристики діяльності таких установ і джерелами виникнення загроз, а отже, сприятиме підвищенню якості ризик-менеджменту банку.

Вивчення еволюції наукових поглядів на контролінг з позиції його цілей, інструментів і специфічних характеристик дав змогу уточнити зміст банківського контролінгу через систему нагляду (постійного та систематичного) за роботою банку через якісний аналіз банківської діяльності, виявлення слабких місць у системі ризик-менеджменту банку, оперативного корегування системи управління банку, удосконалення прийняття ефективних управлінських рішень, що має ґрунтуватись на використанні елементів «концепції інтегрованого менеджменту». Контролінг ризиків у банку розглядається як підсистема управління банку, представлена сукупністю методів і процедур обмеження та нейтралізації прийнятих банком ризиків для мінімізації можливих утрат від управлінських помилок при роботі з активами та пасивами. Така система реалізується через забезпечення взаємозв'язку між формуванням інформаційної бази і процесами фінансового аналізу та планування ризиків, що

дозволяє скоординувати діяльність із контролю за найбільш пріоритетними напрямками управління ризиками банку й забезпечує своєчасне виявлення відхилень від планових показників такого управління та прийняття оперативних рішень оптимізаційного характеру (рис. 3.1.1).

Рис. 3.1.1. Графічна інтерпретація системи контролінгу ризику як підсистеми ризик-менеджменту банку

Джерело: побудовано авторкою

До першочергових причин появи контролінгу в банківських установах віднесено дестабілізуючі проблеми банківської системи та необхідність захисту фінансових інтересів клієнтів. Сучасні тенденції розвитку банківської сфери викликають багатогранність одержання різної асиметричної інформації та є причинами зростання ризиковості банківської діяльності.

У банківській практиці ризики можуть завдати збитки банку й негативно позначитись на його капіталі. Узагальнення теоретичних підходів до розуміння змісту ризику сформувало необхідне підґрунтя для його тлумачення як можливість/альтернативу здійснення управлінської дії, в межах якої можна оцінити джерела невизначеності, ймовірність настання події, вартість вірогідності й результат якості менеджменту банку за підсумком отримання фінансового результату. Система контролінгу ризиків у банку як компонента банківського ризик-менеджменту дозволяє спрогнозувати ймовірні проблеми щодо зміни ризикової позиції та скоригувати управлінські рішення до того, як такі проблеми перейдуть у найгірші варіанти реалізації ризиків банків.

Банківські ризики досить великі, вони впливають не тільки на роботу фінансового ринку, а й на макроекономічні процеси в Україні та світі. Ризики існують у всіх банках і впливають на їх роботу, незалежно від їх платоспроможності та фінансового стану. Банківська система в даний час переживає кризові явища, тому підтримка і довіра населення, світових фінансових організацій, міжнародних фінансових структур є важливим аспектом діяльності та боротьби з ризиками. Даний процес має постійно удосконалюватися, враховуючи нові напрями та технології роботи світового фінансового ринку.

Ставлення до банківської системи в Україні за останній час дещо змінилось, про це свідчать і фінансові показники, і готовність малого та середнього бізнесу співпрацювати з банками. У нинішньому році готовність до отримання кредитів значно вища за попередні періоди. Навіть відчувається нестача дешевих кредитів і недоступність гривневих ресурсів. Усе впирається в їх ціні, а цей фактор негативно впливає на репутацію банківської системи.

Прагнення української банківської системи увійти до світової та європейської фінансової спільноти має бути урегульоване на законодавчому рівні.

Національний банк України контролює дотримання всіх економічних нормативів, а це не дає можливості менеджерам приймати самостійні рішення залежно від ситуації на ринку. А ще в банках можуть бути невиправдані витрати – це і недоречна реклама, і відкриття нових філій та відділень.

В Україні вже давно назріває потреба зміни банківського законодавства, але натомість вносяться часткові корективи та рекомендації Нацбанку. Такий підхід не дає економічного ефекту від роботи грошового ринку. Насамперед варто змінити підхід у проведенні аукціонів, рефінансуванні, отриманні кредитних коштів від регулятора, в управлінні та роботі топ-менеджерів. Стан економіки в період світової кризи, пандемії та інших непередбачуваних обставин слабкий, що відображається на роботі банків. Вочевидь, фінансові кризи мають циклічний характер, вони здатні повторюватись і мають передумови, на які потрібно зважати. Тому стратегічні дії регулятора та всього фінансового ринку мають відповідати сьогоденню.

Функціонування банківської системи України протягом останніх п'яти років характеризувалося деструктивним тиском наслідків фінансової кризи та звуженими можливостями нейтралізації екзогенних ризиків. Аналітичні та статичні дані свідчать, що протягом періоду дослідження кількість банківських установ в Україні скоротилась більше ніж удвічі, що, з одного боку, позитивно вплинуло на рівень платоспроможності таких установ, а з іншого – призвело до погіршення умов надання банківських послуг.

Проведений аналіз стану вітчизняної банківської системи виявив такі проблеми:

- нарощення недовіри до фінансово-кредитних інституцій з боку суспільства;
- суперечливість регулятивного впливу НБУ;
- скорочення обсягів кредитування та погіршення якості кредитного портфеля;
- відтік депозитних вкладень;
- недосконалість ризик менеджменту.

Ці зміни в роботі банків мають своє пояснення. Якщо говорити про зниження прибутку банків, то цей фактор є результатом кризи в економіці: як унаслідок епідемії та від'ємної переоцінки вартості ОВДП, так і через зниження ставок за основними операціями, що генерують процентний дохід банків.

Але є показники, які мають досить високий приріст. І це, в якійсь мірі, пояснюється ефективними діями менеджерів. Рентабельність капіталу банків залишається досить високою, у порівнянні з іншими країнами – понад 18%, а його адекватність – перевищує 22% (за нормативного значення >10%). Ліквідність банківської системи (коррахунки та депозитні сертифікати) також продовжує залишатися високою – понад 195 млрд грн (норматив обов'язкового резервування – 53,5 млрд грн), що зумовлює наближеність ставок за короткостроковими міжбанківськими операціями до нижньої межі ставок за операціями овернайт НБУ (5,5%). Банківська система знову стає прибутковою незважаючи на складний період у світовій економіці.

Основним принципом має стати правильно обрана стратегія роботи посередників на фінансовому ринку. А відповідно, і конкурентоспроможність має врахувати українські особливості економіки та міжнародні вимоги.

Українська банківська система повинна бути повноцінним членом світової та європейської фінансової спільноти. Ризиками, які стають глобальними та непередбачуваними, потрібно управляти і визначати їх наслідки. В іншому разі робота менеджерів не має сенсу.

Необхідність удосконалення управління ризиками банківської діяльності є причиною запровадження нових підходів до організації системи контролінгу ризиків у банку, розробку методичного та інструментального підґрунтя для реалізації його функцій: планування, аналізу, обліку, контролю та корегування. Але існує цілий ряд перешкод, які мають пояснення, чому в Україні не затверджено на законодавчому рівні новітні методи управління банківською системою. Основні чинники, які стримують темпи впровадження контролінгу банківських ризиків у повсякденну практику діяльності банків в Україні, наведені на рис. 3.1.2.

Сьогодні необхідно затвердити Положення про систему контролінгу ризиків у банку, в якому визначити організаційно-правові особливості забезпечення функціонування такої системи. Структура документа має містити чіткий перелік завдань служби контролінгу в банку, а також права й обов'язки контролерів банку. У межах пропозиції запропонувати увести в штат банку посаду ризик-контролера для підвищення якості інтеграції процесів планування, аналізу, контролю та управління ризиками.

Це дозволить:

- діагностувати банківські ризики не ізольовано чи окремо один від одного, а у взаємозв'язку;

- залучати всі банківські підрозділи до процесу управління банківськими ризиками;

- установити чітку залежність між дотриманням показників банківського ризику та системою стимулювання контролерів та топ-менеджерів;

- здійснювати безперервне управління банківськими ризиками.

Щоб у банківській системі запровадити контролінг у тій формі, яку сьогодні хочуть бачити фахівці з даного напрямку, необхідно розкрити принципи організації контролінгу ризиків у банку, обґрунтувати наукові засади функціонування системи банківського контролінгу ризиків кібернетично-процесного типу та розкрити перспективи її інтегрування у систему стратегічного й оперативного управління банку. Цей аспект дасть можливість визначити підходи, за допомогою яких можна вводити контролінг ризиків як загальноприйнятий у всіх банках.

Як пропозиція може бути два підходи до запровадження системи контролінгу ризику в банку:

- підхід «бомбардування» – раптове введення в дію контролінгу;

- підхід «плавної участі» – передбачає розроблення та реалізацію певної програми у банку про впровадження системи контролінгу із залученням широкого кола зацікавлених осіб, зокрема не тільки внутрішніх працівників, а й зовнішніх консультантів.

З-поміж факторів, які визначають специфіку формування служби контролінгу ризиків у банку, можна виокремити такі:

- мета діяльності банку може не збігатися з цілями контролінгу ризиків;
- розмір активів і капіталу банківської установи;
- корпоративна культура працівників банку та відповідні моральні ризики;
- спектр банківських послуг і продуктова лінійка;
- інформаційне забезпечення менеджменту банку;
- наявна автоматизована база програмного забезпечення;
- організаційна структура банківської установи;
- розбіжності в концептуальних підходах і детермінантах впливів;
- наявна структура депозитної бази тощо.

Запровадження системи контролінгу ризиків у банку, ймовірно, потрібно здійснювати відповідно до визначених принципів, зокрема:

- 1) доступності інформаційної бази;
- 2) узагальненості за рівнями;
- 3) моніторингу та контролю;
- 4) відповідності.

Суть і значення визначених принципів розкрито на рис. 3.1.3.

Для окремих банків можна запропонувати індивідуально-груповий принцип введення контролінгу. Наприклад, для потужних великих банків потрібно розглядати варіант з придбанням програмного забезпечення системи контролінгу на умовах лізингу в провідних іноземних компаніях, що сприятиме швидкому навчання персоналу банку й оперативному впровадженню системи банківського контролінгу. Середні та малі банки можуть об'єднувати свої зусилля для самостійної розробки методичних рекомендацій впровадження системи контролінгу у роботу своїх установ.

Упровадження таких рекомендацій повинно дозволити підпорядкувати ризикову складову банківського бізнесу загальному процесу планування роботи банківської установи. При цьому необхідно посилити контроль за дотриманням встановлених показників діяльності банку.

Банкам, які будуть формувати службу контролінгу банку, що не суперечить системі управління ризиками, потрібно дотримуватись таких принципів:

1) принцип відповідності – цілі служби контролінгу банку повинні формуватись відповідно до функцій та мети діяльності банку;

2) принципи економічності – раціональне й ефективне витрачання ресурсів банку;

3) принцип первинності - функції СКБ мають ураховувати зміст, якість і трудомісткості організаційної структури банку;

4) принцип оптимальності – співвідношення управлінських факторів між розвитком наданням банківських послуг і мінімізацією ризиків банку;

5) принцип комплексності - врахування впливу групи чинників на систему управління банку;

6) принцип оперативності – своєчасність попередження та усунення відхилень у функціонуванні банку;

7) принцип перспективності – орієнтація на розвиток банку;

8) принцип оптимальності – раціональний вибір варіанта «дерева рішень» для певного управлінського рішення;

9) принцип узгодженості – партнерські відносини з іншими підрозділами банку;

10) принцип науковості – система контролінгу банку повинна базуватись на наукових засадах і в динаміці враховувати зміни в економічному середовищі країни;

11) принцип різносторонності – управління системою контролінгу банку здійснюється різними горизонтальними та вертикальними каналами;

12) принцип ієрархічності – служба контролінгу підпорядковується менеджменту банку, а інші підрозділи знаходяться в тісній співпраці;

13) принцип стійкості – здатність надавати актуальні ефективні рішення менеджменту банку.

Формування служби контролінгу для малих банківських установ недоцільне. Такі банки можуть скористатися послугами аутсорсингових компаній. Для більших комерційних банків в

Україні, навпаки, така служба надзвичайно актуальна. Важливою умовою формування організаційної структури системи контролінгу банку є також чітке визначення джерел фінансових ресурсів, людських ресурсів та програмно-технічного забезпечення.

Найбільшим системним вітчизняним банкам можна запропонувати організаційну побудову служби контролінгу, яка представлена такими основними відділами (управліннями):

- стратегічного планування або стратегічного контролінгу;
- фінансового планування або оперативного контролінгу;
- ризик-контролінгу та проектного контролінгу;
- інформаційного менеджменту.

Для кожного з цих підрозділів визначено певні функції та завдання.

З метою забезпечення інтеграції системи управління ризиками з елементами планування, аналізу та контролю, вітчизняним банкам можна порекомендувати:

- увести посаду контролера, яка передбачає відповідальність за розроблення матриці банківських ризиків;
- обґрунтувати вибір певних математично-статистичних методів і системи показників квантифікації банківських ризиків;
- визначити загальну ризикову позицію банку та постійно моніторити її дотриманням;
- розробити шкалу премії за банківський ризик.

Однією із проблем може стати різне програмне забезпечення таких банківських установ. У такому випадку необхідно залучати ІТ-фахівців для розробки універсального програмного продукту з можливістю інтегрування в операційну систему кожного окремого банку. Така робота з розробки та запуску програмного забезпечення повинна передбачати:

- форми впровадження;
- типи програмного продукту;
- терміни впровадження та адаптації;
- призначення відповідальних осіб.

Крім програмного забезпечення, потрібне ще й інформаційно-методичне забезпечення, щоб створити справді ефективну службу контролінгу ризиків у банку. Впровадження системи контролінгу у банку повинно супроводжуватися

прийняттям певної документації та інших заходів, які повинні регламентувати порядок формування служби контролінгу ризиків чи інтегрування підсистеми управління ризиками в організаційну структуру банку. Такий процес супроводжується трансформацією функцій інших підрозділів банку, що потребує додаткових зусиль і витрат із координації даного процесу. Регулятор, працюючи над вдосконаленням банківського процесу в Україні, вживає заходи до виведення банківської системи з кризи та переходу її на світовий рівень розвитку. Постійний контроль над нормативами, їх перегляд і приведення до відповідних вимог, потребує аналізу.

Національний банк затвердив підхід до стрес-тестування банків у 2021 році для того щоб визначити їх готовність до введення нових нормативів. Про це повідомив регулятор всім нині діючим банкам, а вони в свою чергу визначили нормативи та готові підтвердити своє місце на фінансовому ринку. Національний банк затвердив методологію стрес-тестування банків в 2021 році, яке почалося в травні.

Стрес-тестування – це один з етапів оцінки стійкості банків. Цього року його повинні пройти 30 установ, на які припадає більше 93% активів банківської системи, за даними Нацбанку. Відзначається, що стрес-тестування дозволить детально проаналізувати стан банківського сектору після кризового 2020 року і визначити стійкість банків до можливих несприятливих подій у майбутньому.

Стрес-тестування традиційно здійснюватиметься за базовим і несприятливим сценарієм, а прогнозний горизонт складе три роки. Ураховуючи те, що в 2020 році банки пройшли через кризові явища, припущення несприятливого сценарію НБУ для стрес-тестування помірно негативне, проте достатнє, щоб оцінити стійкість банківського сектора до глибоких і затяжних криз, – вважають фахівці регулятора.

Зокрема, в перший рік несприятливого макроекономічного сценарію передбачається зниження ВВП на 2,2%. Кредитний ризик оцінюватиметься індивідуально по значних позиках великим корпоративним боржникам, а по інших позиках – на груповій основі.

За несприятливим сценарієм НБУ передбачається, що біля 10-15% гривневих кредитів стануть непрацюючими.

Процентний ризик в несприятливому сценарії реалізується через зростання депозитних ставок і ринкових ставок доходності по державних і муніципальних цінних паперах.

А вплив на банки регуляторних змін, запланованих на найближчі три роки, у стрес-тестуванні оцінюватиметься окремо, що дозволить своєчасно оцінити потенційні уяви та наслідки новацій для банків і запобігти подвійного обліку цього ефекту.

За результатами стрес-тестування для банків буде визначений необхідний рівень достатності капіталу, що дозволить забезпечити його від порушення нормативних вимог і неплатоспроможності навіть у кризових умовах. Якщо розрахований необхідний рівень достатності капіталу банку виявиться вищий, ніж фактичне значення показника, банку треба буде скласти програму капіталізації або реструктуризації. Таке бачення НБУ.

Стрес-тестування, яке почалось у травні, інформація про результати оцінки стійкості для сектора в цілому буде обнародована восени, а в розрізі банків – у кінці року. В 2020 році стрес-тестування пройшли 16 банків. За їх результатами тільки в першому кварталі 2021 року, банки закрили 61 відділення.

З метою підтримання ефективного розвитку банківської установи, її фінансової стійкості, стабільного функціонування на ринку банківських послуг необхідно сформувану інтегровану систему управління банківськими ризиками, яка буде забезпечувати різні види управлінь, зорієнтовані на клієнта та толерантності до ризиків. Запропонована система має запустити нові можливості щодо здійснення реінжинірингу бізнес-процесів банківської установи, управлінню якістю обслуговування персоналу банку відповідно до світових стандартів і впровадженню інновацій у самий сектор управління. Схема моделі такої системи представлена на рис. 3.1.4.

До основних інструментів регулювання ризиків комерційних банків на рівні банківської системи України відносять:

- мінімальні розміри регулятивного капіталу для банків, які створюються (500 млн грн);
- вимоги до основних складових формування капіталу банку та встановлення нормативів щодо достатності регулятивного й основного капіталу;
- вимоги до діяльності та організації діяльності служби внутрішнього аудиту та служби управління ризиками;
- обов'язкове публічне розкриття фінансового стану банківської установи;
- рекомендації та мінімальні вимоги до оцінки окремих видів ризиків банку тощо.

Якщо розглядати роботу та нормативи окремо взятого банку, то можна зауважити, що до зовнішнього впливу додаються внутрішні механізми управління ризиками. Такими механізмами виступає хеджування, а також лімітування. На сучасному етапі в банку створюються моделі прогнозування, мінімізації та оцінки ризиків, постійно проводиться внутрішній моніторинг, аудит та інші методи контролю й управління роботою банку. Але діяльність банку при наданні різних видів банківських послуг, здійсненні операцій прямо пропорційно пов'язана з ризиками.

Зменшення ризиків, їх передбачення та вплив на внутрішню специфіку роботи банку в поєднанні із зовнішніми чинниками має мати систему керування – система управління банківськими ризиками, яка дозволить отримати позитивний фінансовий результат та мінімізувати збитки.

Банки прагнуть створити систему управління ризиками, яка б на основі постійного аналізу банківських ризиків давала можливість прийняття своєчасних і адекватних управлінських рішень, спрямованих на зменшення втрат.

Регулятор вимагає від діючих банків, щоб дана система ґрунтувалася на розподілі визначених обов'язків між усіма підрозділами банку на основі запровадження моделей «триохлінійного» захисту:

- поточне управління ризиками. Воно здійснюється бізнес-підрозділами банківської установи та департаментами сервісної підтримки, які складають відповідні звіти;

– комплаєнс-ризиків. Реалізується на рівні відділів управління ризиками та контролю, які відповідають за дотриманням певних норм;

– оцінювання ефективності функціонування системи управління банківськими ризиками. Проводиться підрозділом внутрішнього аудиту за допомогою перевірок.

Для мінімізації ризиків важливі охарактеризовані проблеми регулювання та контролінгу ризиків у банках в Україні; розкриття методологічних особливостей упровадження базельських вимог щодо управління ризиками в банківській системі України; формування пропозицій щодо удосконалення системи контролінгу ризиків у вітчизняних банках з урахуванням діючих умов державного регулювання та нагляду.

Обґрунтовуючи стратегічні домінанти перспективного розвитку контролінгу ризиків у банку, до них можна віднести такі:

- орієнтація на нарощення розмірів доданої вартості;
- формування корпоративної культури контролінгу;
- розширення форм і методів контролінгу ризиків; стандартизація та уніфікація інструментів контролінгу ризиків і процедур;
- упровадження роботи контакт центрів служб контролінгу ризиків.

Євроінтеграційний вектор розвитку України є важливим фактором формування якісно нових підходів до контролю за ризиковістю діяльності банківських установ. Осмислення закордонного досвіду управління ризиками банківської діяльності дозволило зробити висновок про наявність тренда розширення повноважень регуляторів та посилення функцій контролю і нагляду за діяльністю банківських установ, а також підвищення рівня координації політики, що сприяє зниженню системного ризику за рахунок:

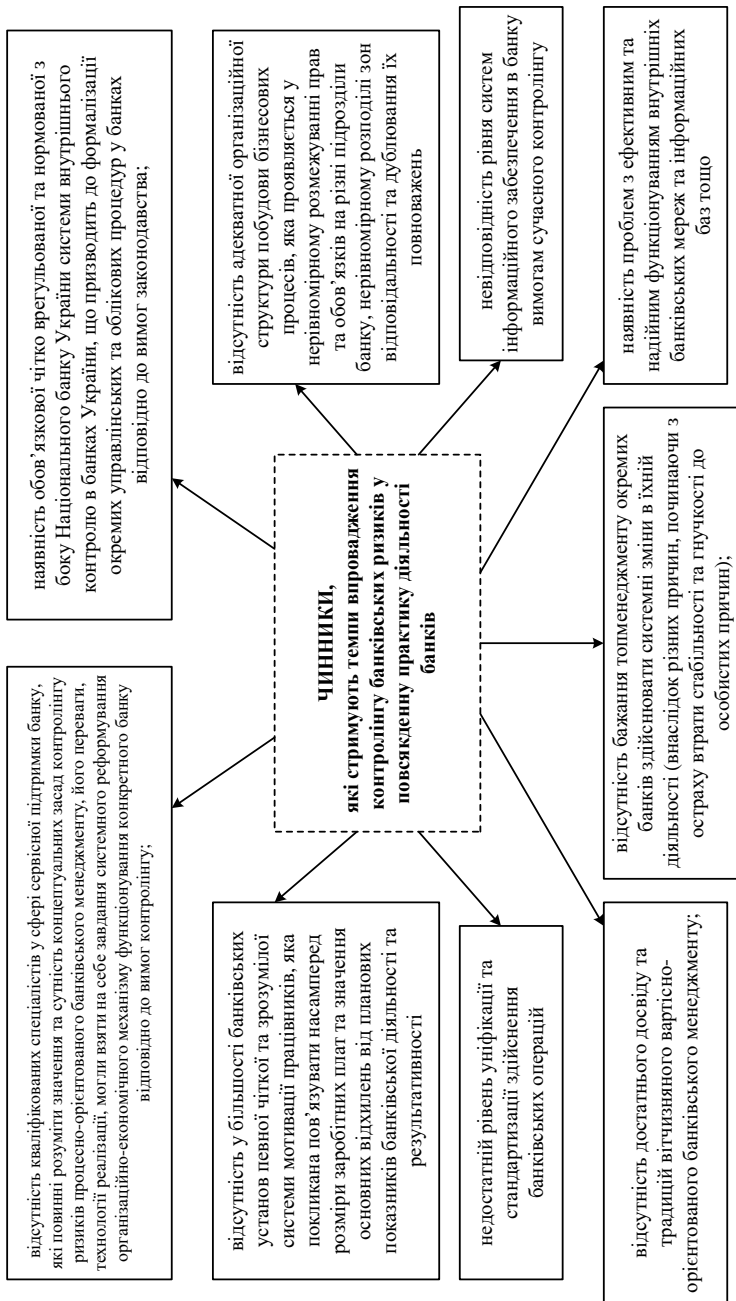
- формування спеціальних резервів;
- установлення вимог до капіталу та нормативів ліквідності;
- обмеження кредитної діяльності (максимальний розмір боргу до капіталу).

Регулюючий вплив держави чітко окреслюється банківським законодавством ЄС, зокрема відповідними стандартами (Базель III).

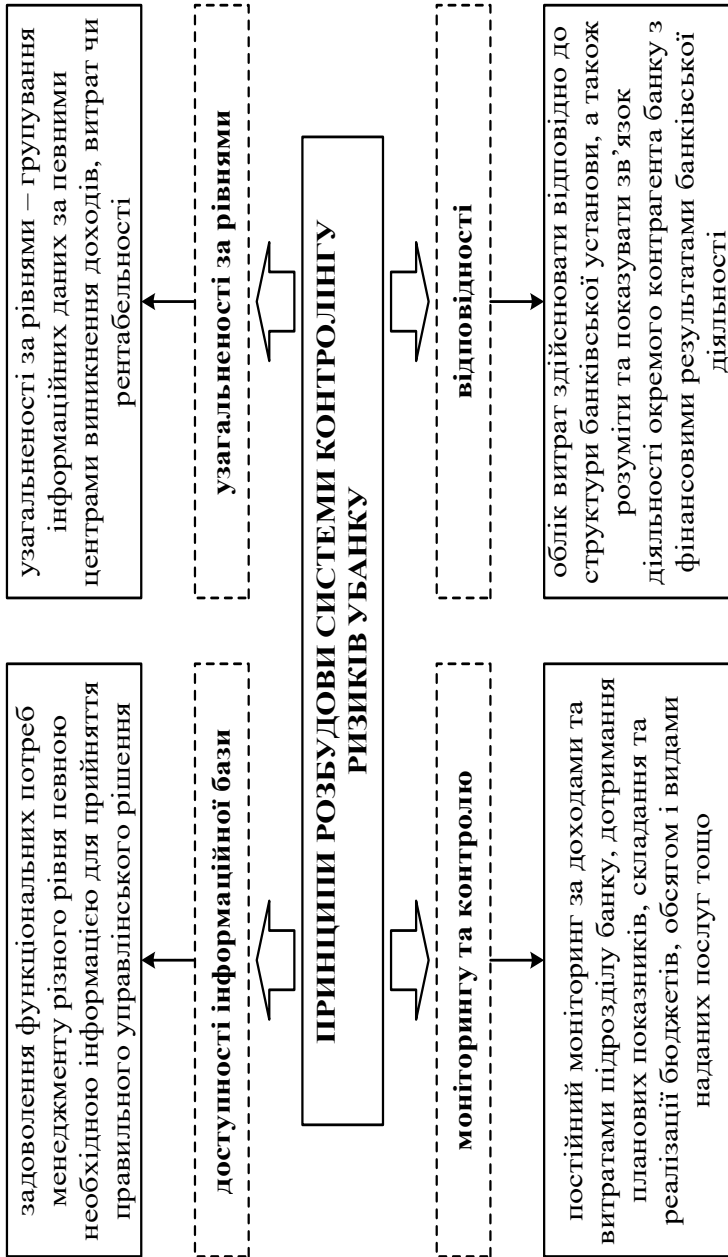
Виокремлення НБУ видів бізнес-моделей банків (універсальна, роздрібна, корпоративна, обмежене посередництво) вимагає надалі трансформувати процес інтеграції сервісної підтримки в їх діяльність, зокрема через забезпечення ефективного моніторингу кредитного ризику як на рівні сукупного кредитного портфеля, так і в розрізі окремих боржників, кредитних продуктів і операцій. Моніторинг дозволяє оперативно реагувати на нові ризики виконання зобов'язань позичальником за кредитною операцією і знижує обсяг проблемних кредитів.

Отже, використання запропонованих теоретичних і методичних положень формування системи контролінгу ризиків у банку сприятиме гармонійному впровадженню такої системи в механізм банківського менеджменту та дозволить створити умови для підвищення якості ризик-менеджменту банківських установ в Україні.

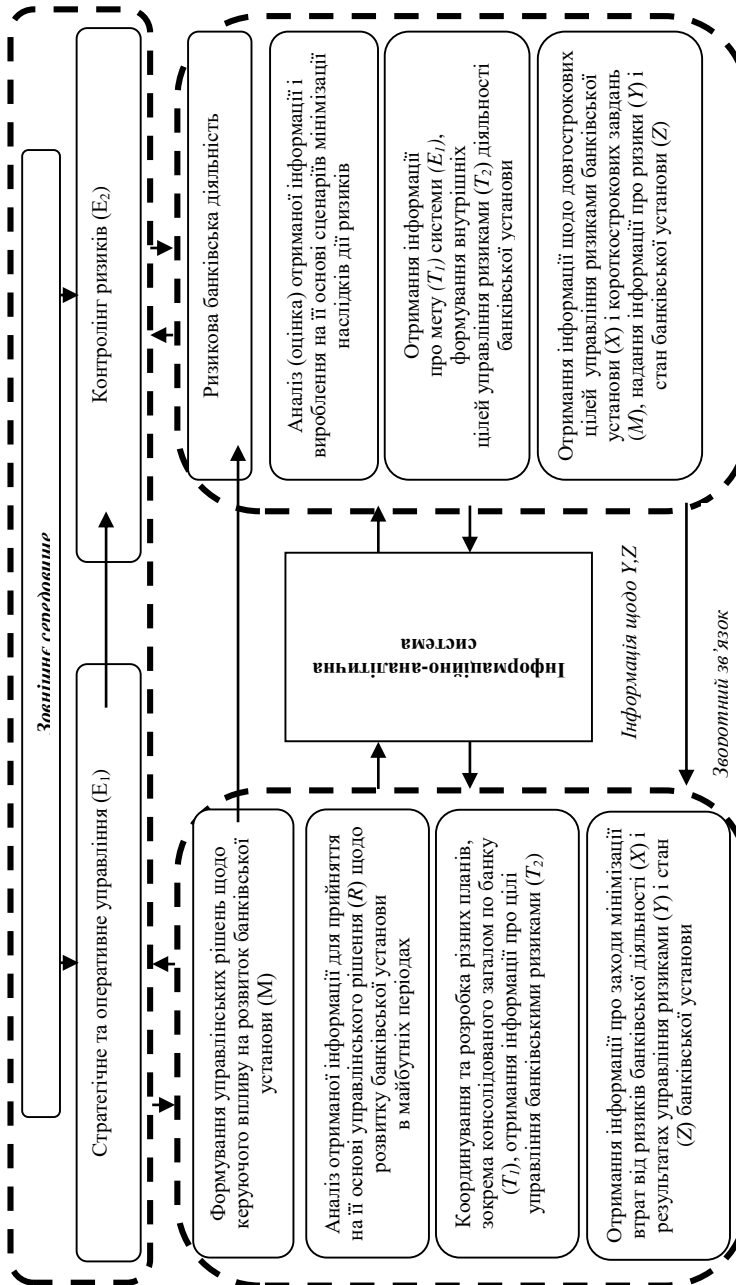
Рис. 3.1.2. Чинники, які стримують впровадження контролю банківських ризиків у діяльність банків

Джерело: побудовано автором

Рис. 3.1.3. Принципи розбудови системи контролінгу ризиків у банку

Джерело: побудовано автором

Рис. 3.1.4. Логічна схема функціонування інтегрованої системи контролю ризиків у банку
 Джерело: побудовано автором

3.2. ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ЯК НЕОБХІДНА СКЛАДОВА РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

Вітчизняна банківська система під впливом світової пандемії COVID-19 відчула послаблення довіри до банків з боку професійних учасників фінансового ринку, економічних агентів, населення, аналітиків та науковців. Однак банківський сектор в умовах нестабільності, зниження ділової активності та вартості ресурсів демонстрував прибуткову діяльність з невисокими кредитними збитками, здатність працювати у карантинних умовах за новими стандартами, забезпечуючи достатній запас міцності та майстерність протидіяти раптовим негативним явищам.

Проблематикою економічної та фінансової безпеки банківських установ займалися такі вітчизняні вчені, як А. Спіфанов, О.Пластун, В.Домбровський [1], Т. Болгар [2], А. Сухоруков [3], Н. Зубрицька, Н. Тарасевич, А. Мещеряков, О. Барановський [4-5], В. Яцюта, С. Адаменко [6] а також зарубіжні дослідники: Л. Абалкін, Д. Алексєєва, М. Калугін, К. Тагікберов [7], Д. Артеменко [8]. Враховуючи зростаючі ризики банківської галузі та небезпеку наступних непередбачуваних шоків на часі актуалізується питання забезпечення фінансової безпеки банківської системи. Метою дослідження цього підрозділу є обґрунтування теоретичних основ фінансової безпеки банківської системи (ФББС), оцінювання чинників, що впливають на безпеку банківських установ, окреслення заходів щодо посилення безпеки банківської системи як невід'ємної складової розвитку вітчизняного фінансового сектору.

Фінансову безпеку банківської системи розглядають по-різному:

- як комплекс заходів з зміцнення безпеки банківських установ;
- стан захищеності, що забезпечує ефективність діяльності банківської галузі;
- систему складових елементів для забезпечення успішної роботи банківського сектору;
- сукупність умов, за допомогою яких можна попередити наявні та ймовірні загрози банківській галузі;
- складову економічної та національної безпеки країни

Такі пояснення ґрунтуються на підходах до трактування понять «фінансова безпека банку» та «фінансова безпека банківської системи», що подані в табл. 3.2.1.

Таблиця 3.2.1
Підходи до визначення поняття «фінансова безпека»

Автор	Визначення
1	2
А.Сухоруков	Фінансова безпека –це «захищеність держави у фінансовій сфері або такий стан бюджетної, податкової та грошово-кредитної систем, який гарантує спроможність держави ефективно формувати, зберігати від надмірного знецінення та раціонально використовувати фінансові ресурси країни для забезпечення її соціально-економічного розвитку та обслуговування фінансових зобов'язань»[3].
О.°Барановський	Фінансова безпека банку – «сукупність умов, за яких потенційно небезпечні для фінансового стану комерційного банку дії чи обставини, попереджені чи зведені до такого рівня, за якого вони не здатні завдати шкоди встановленому порядку функціонування банку, збереженню та відтворенню його майна та інфраструктури і перешкодити досягненню банком статутних цілей; стан захищеності фінансових інтересів комерційного банку, його фінансової стійкості, а також середовища, в якому він функціонує»[4, с.12-13]. ФББС розглядає «з точки зору фінансових наслідків діяльності для країни в цілому і окремих клієнтів і контрагентів та з точки зору недопущення та відвернення явних і потенційних загроз фінансовому стану усїєї банківської системи країни, НБУ та вітчизняним комерційним банкам» [5, с.19]
К.Тагірбеков	Фінансову безпеку ототожнює з економічною безпекою банків, яка розглядається як їх здатність протистояти деструктивним діям на фінансовому ринку і забезпечити виживання в конкурентній боротьбі банківського бізнесу [7, с.520].

Продовження табл. 3.2.1

1	2
Т. Болгар, А. Спіфанов	«Фінансова безпека банку – це стан банківської установи, що характеризується збалансованістю і стійкістю до впливу зовнішніх і внутрішніх загроз, його здатністю досягати поставлених цілей і генерувати достатній обсяг фінансових ресурсів для забезпечення стійкого розвитку»[1, с.145].
С.Адаменко	Відзначає, що «проблеми банківської сфери є одночасно і проблемами фінансової безпеки держави» та підкреслює, що «сама стабільність і надійність банківської системи, удосконалення банківського менеджменту і зміцнення його стратегічної складової можуть забезпечити фінансову безпеку держави» [6, с.50].
Р. Гриценко	Фінансова безпека банківської системи – це «стан банківської системи, за яким її фінансова стабільність чи репутація не може бути підірвана цілеспрямованими діями певної групи осіб і організацій або фінансовою ситуацією, що складається всередині і зовні банківської системи» [9, с.27].
Д.Артеменко	Фінансова безпека банківської системи – це «забезпечення стану найкращого використання її ресурсів щодо запобігання загрозам комерційних банків і створення умов стабільного, ефективного функціонування й максимізації прибутку» [8, с.85].

Отже, фінансова безпека банківської системи відіграє надзвичайно важливу роль індикатора стану захищеності банківської галузі (у тому числі захищеності інтересів власників, керівництва, клієнтів банку, матеріальних цінностей), можливості досягнення поставлених цілей, генерування фінансових ресурсів для забезпечення фінансової стійкості до зовнішніх шоків та внутрішніх загроз, стабільної та ефективної діяльності банківських установ.

Забезпечення фінансової безпеки спирається на внутрішні та зовнішні фактори, які за суттю бувають економічні, фінансові, адміністративні, кадрові, інформаційні та технологічні.

До внутрішніх факторів належать загрози, які безпосередньо є складовою комерційних банків:

1. Якість кредитного портфеля (частка неповернених кредитів; незбалансована кредитна політика; зростання простроченої заборгованості).

2. Структура активів та пасивів (дефіцит власних коштів; неліквідність активів; завищений рівень ризикових активів).

3. Залежність від інсайдерів (пільгове кредитування засновників; прийняття управлінських рішень під тиском власників).

4. Неєфективна діяльність банківських установ (низький рівень доходу, низька прибутковість активів; недосконала оцінка кредитних ризиків).

До зовнішніх факторів впливу на ФББ відносять такі загрози:

1. Нормативне регулювання банківської діяльності (прогалини та недосконалість банківського законодавства; відкликання ліцензії на здійснення банківської діяльності або неадекватна зміна умов ліцензування, відсутність контролю присутності іноземного капіталу).

2. Монетарна політика центробанку (ставка обов'язкового резервування; обсяг пропозиції грошей в обігу; обсяги рефінансування й рівень облікової ставки; платоспроможність дебіторів).

3. Недовіра до банківської галузі (банкрутство комерційних банків; погіршення репутації банків; протидія державних органів).

4. Злочинна діяльність (кіберзлочини; шахрайство; рейдерські атаки на банк; махінації з акціями банку).

5. Діяльність держави (ефективні та ділові відносини через фінансово-банківську систему; політична нестабільність; військові конфлікти, раптові негативні явища, наприклад COVID-19).

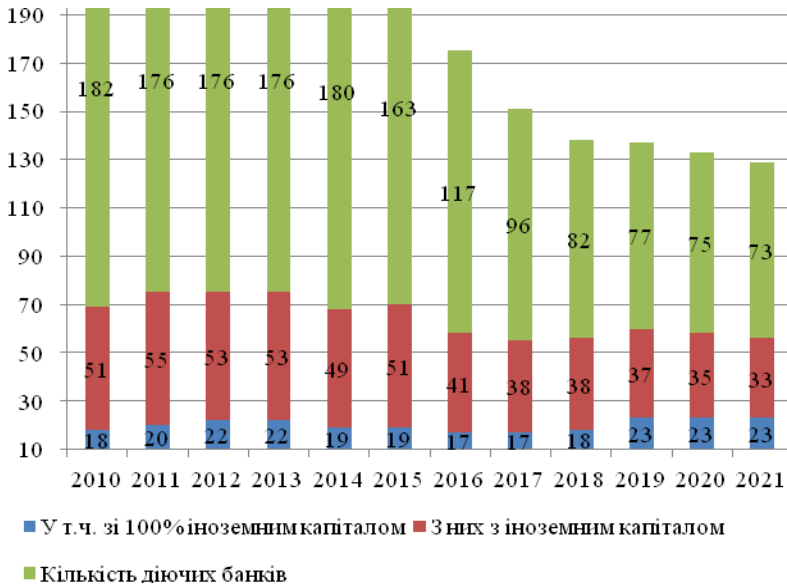
Усі окреслені фактори складають основу формування ФББ, що є передумовою до його стійкості чи занепаду, враховуючи якість їх впливу.

Кожна банківська установа повинна враховувати ці фактори у своїй діяльності.

Проблема оцінювання банківської безпеки на макрорівні на сьогодні набуває особливої значущості й актуальності. Зокрема, питання присутності іноземного капіталу в банківській системі потребує ґрунтовного виміру [10, с. 159].

Кількість банків з іноземним капіталом, що здійснюють свою діяльність на території України, зображено на рис. 3.2.1.

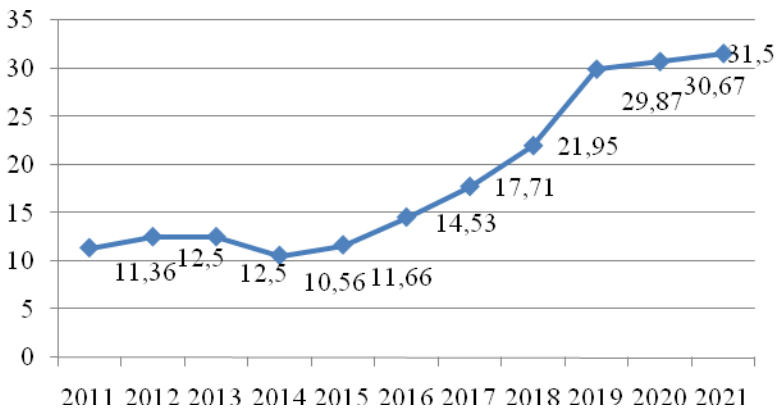
Рис. 3.2.1. Кількість комерційних банків в Україні (станом на 01.01 досліджуваного періоду)

Як бачимо, за досліджуваний період кількість банківських установ в Україні зменшилася на 109 банків, або на 60%. Період банкопаду розпочався у 2015 році, за цей період з банківського сектору виведено більше 90 неплатоспроможних комерційних банків, що негативно позначилося на фінансовій безпеці банківської галузі.

Зазначимо, що кількість банків з іноземним капіталом в Україні поступово зменшується (на 18 комбанків за досліджуваний період), однак кількість іноземних банків,

навпаки, збільшилася до 23 установ та незмінна протягом трьох останніх років. Причинами такої динаміки є зміна вартості їх капіталу, що постійно змінюється, через це працювати в Україні в окремі періоди було не досить вигідно.

Банки з іноземним капіталом в основному переорієнтувалися з роздрібного на корпоративний сегмент. Зауважимо, що частка банків зі 100% іноземним капіталом має зростаючу динаміку, що негативно впливає на ФББС, адже містить ризики відтоку капіталу за кордон (рис. 3.2.2).

Рис. 3.2.2 Частка комерційних банків зі 100% іноземним капіталом в Україні за станом на 01.01.2011 - 01.01.2021 рр., %

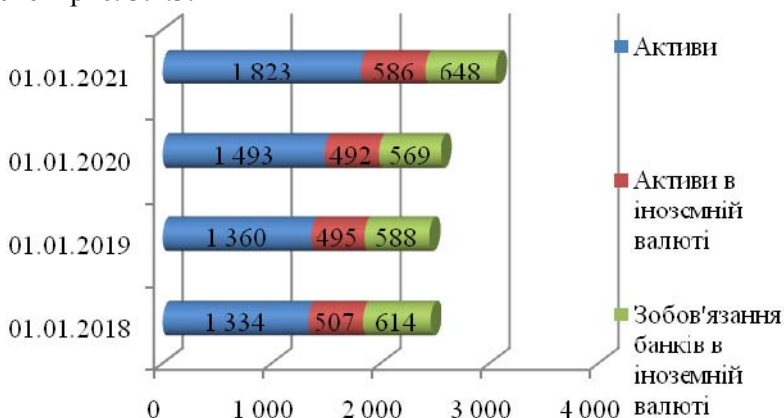
Діяльність банків з іноземним капіталом може мати позитивний та негативний вплив на розвиток вітчизняної банківської системи.

Позитивний вплив проявляється у використанні наявних обсягів фінансових ресурсів таких установ як додатковий елемент для підвищення стійкості та конкурентоспроможності вітчизняної банківської діяльності; перевагою є переймання корпоративної культури управління з антикорупційним підходом, що позитивно позначається на управлінських і організаційних особливостях ведення банківського бізнесу [11, с. 534].

Однак діяльність іноземних банківських груп перебуває як під впливом макроекономічної ситуації в Україні, так і залежить від стану міжнародних фінансових ринків, політики материнської

установи міжнародної групи. Наразі частка іноземного капіталу в банківській системі зростає до рівня 31,5%, що без якісного контролю з боку центробанку може спричинити послаблення ініціативи вітчизняних банків у економічних процесах та збільшити ризики фінансовій безпеці банківського сектору.

Проаналізуємо наявність загроз щодо втрати коштів на основі рис. 3.2.3.

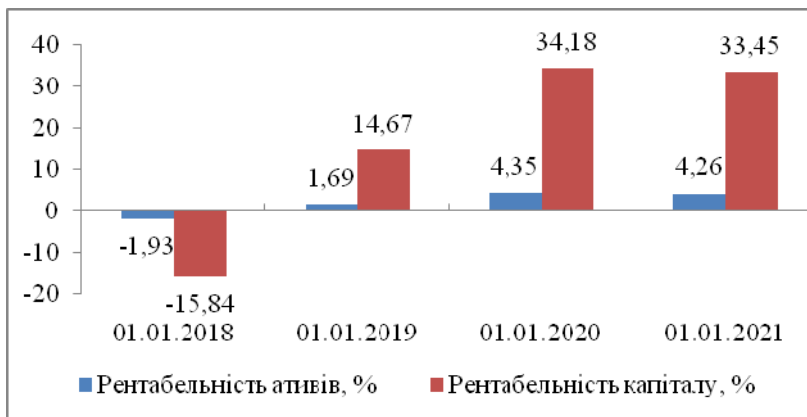

Рис. 3.2.3. Динаміка активів та зобов'язань комерційних банків за 2017-2020 рр., млрд грн

Дані рис.3 демонструють зростання активів та зобов'язань в іноземній валюті, що може негативно вплинути на фінансову безпеку банківського сектору в умовах дії несприятливих чи непередбачуваних чинників.

Ефективність діяльності комерційних банків як внутрішній чинник впливу на ФББС характеризує рентабельність активів та капіталу. Дані показники у 2017 році мали від'ємне значення, що характеризує неефективність використання активів і капіталу банківських установ. Проте, починаючи з 2018 року намітилася тенденція зростання рентабельності капіталу до 14,67%, рентабельності активів до 1,69%, тобто показники зросли на 30,51% по капіталу та 3,62% по активах. У 2019 та 2020 роках рівень рентабельності активів порівняно з 2018 роком суттєво збільшився до 34,18 та 33,45%, відповідно.

Подібна ситуація спостерігається з рентабельністю капіталу: кожна гривня капіталу приносить 4,26 гривень прибутку. Причинами позитивної динаміки є прибуткова діяльність банківського сектору останнім часом. Розраховані дані наведено на рис. 3.2.4.

Рис. 3.2.4. Динаміка рентабельності активів та рентабельності капіталу комерційних банків України за 2017-2020 роки, %

Відзначимо, що політика центробанку щодо активів і пасивів позитивно впливає на ФББС. Зростання активів зумовлене не в останню чергу зростанням банківського прибутку, а отже, ефективності банківської діяльності в цілому.

За допомогою даних грошово-кредитної статистики, наведених в табл. 3.2.2 та відповідних коефіцієнтів розрахуємо показники грошово-кредитної безпеки України (табл. 3.2.3) та окреслимо їх вплив на ФББС [12-13].

Показники грошової маси відповідно до потреб обігу мають зростаючу тенденцію. Так грошова маса в агрегаті М3 зросла за досліджуваний період на 52%.

У структурі грошової маси України спостерігаємо зростання грошової маси в агрегатах, зауважимо, що таке зростання має бути пропорційним і незагрозливим для економіки.

Таблиця 3.2.2

Грошово-кредитна статистика за 2017-2020 рр., млрд грн*

Показники	01.01. 2018 року	01.01. 2019 року	01.01. 2020 року	01.01. 2021 року	Відхилення (+,-) звітного періоду до 2017 року
1	2	3	4	5	6
ВВП	2983,9	3560,6	3974,6	4194,1	1300,2
M0	332,5	363,6	384,4	514,9	182,4
M1	601,6	671,3	770,0	1035,4	434,2
M2	1208,6	1273,8	1435,2	1835,9	627,3
M3	1208,9	1277,6	1438,3	1838,5	629,6
Золотовалютні резерви, млрд дол США	18,8	20,8	25,3	29,1	10,3
Імпорт, млрд дол США	62,7	70,6	76,1	62,5	62,8

*Джерело: розраховано авторами за даними [12-13]

Обсяги номінального ВВП позитивно зросли на 25,2%, 19,3%, 11,7% та 5,5% у 2017,2018,2019 та 2020 роках відповідно, що свідчить про збільшення ринкової вартості кінцевих товарів і послуг, які вироблених в Україні.

Сприятлива ситуація на валютному ринку спонукала центробанк до нарощення золотовалютних резервів на 21,04% у 2017 році, 10,70% у 2018 році, 21,53% у 2019 році та 15,14% у 2020 році[13].

Відповідно до табл. 3.2.3, співвідношення золотовалютних резервів до річного обсягу імпорту протягом 2017-2019 років

спостерігасмо на рівні 31% в середньому, що вдавалося забезпечити за допомогою стратегії валютних інтервенцій.

Причиною загрозливого для фінбезпеки показника співвідношення золотовалютних резервів та імпорту у 2020 році стало зменшення обсягу імпорту через пандемію COVID-19 на фоні зростання золотовалютних резервів країни.

Таблиця 3.2.3
Показники грошово-кредитної безпеки банків України*

Показники	01.01. 2018 року	01.01. 2019 року	01.01. 2020 року	01.01. 2021 року	Відхилення (+,-) звітного періоду до 2017 року
Обсяг золотовалютн их резервів до річного обсягу імпорту, %	30	29,5	33,2	46,6	16,6
Рівень монетизації економіки (МЗ/ВВП), %	41,51	35,88	36,88	43,84	2,33
Грошова маса М1 до ВВП, %	20,16	18,85	19,12	24,70	4,54
Рівень монетизації економіки готівкою (М0/ВВП), %	11,14	10,21	9,31	12,28	1,14
Швидкість обігу грошової маси, обертів за рік(ВВП/МЗ)	2,47	2,79	2,71	2,28	-0,19

*Джерело: розраховано авторами за даними [12-13]

Причинами збільшення резервів експерти називають зростання курсу валют стосовно долара США, в якому номіновані резерви, через що відбулася переоцінка золотовалютного кошика та надходження від продажу ОВДП у інвалюті.

Коефіцієнт монетизації досить нестабільний: найнижче значення зафіксовано 2018 року – 35,88%, що зумовлено антиінфляційною політикою, з послабленням заходів боротьби з інфляцією даний показник зріс на 1% у 2019 році. У 2020 році спостерігаємо збільшення показника на 6,96% порівняно з 2019 роком. Рівень монетизації економіки готівкою дещо уповільнився у 2018-2019 роках та у 2020 році має тенденцію до зростання на 2,97% порівняно з 2019 роком та на 1,14% порівняно з 2017 роком

Проаналізувавши макроекономічні показники, що формують рівень фінансової безпеки банківського сектору, зауважимо, що вони відповідають пороговим значенням завдяки ефективній діяльності всіх структур банківської сфери та фінансового сектора загалом.

Велику роль для ФББС відіграє грошово-кредитна політика країни. Вважаємо, що зростаючий обсяг операцій з ОВДП – одна з основних перешкод для забезпечення фінансової безпеки держави. Непродумане використання ОВДП несе такі негативні наслідки для фінансової безпеки: збільшення пакета державних облігацій в іноземців; нестабільний валютний курс; дефіцит торгового балансу; зростання держборгу в цілому та зовнішнього, зокрема.

Зазначимо, що використання державних облігацій України як легальний інструмент відмивання доходів, отриманих від корупційної діяльності в межах функціонування рентної моделі економіки, вкрай негативно впливає на фінансову безпеку країни. Альтернативним варіантом є нарощування прямих іноземних інвестицій з метою уникнення глобальних проблем фінансової ситуації у країні.

Для підвищення якості контролю ФББС потрібно забезпечити інформаційну безпеку банків. Прикладом порушення інформаційної безпеки в Україні є вірус Petya, який спричинив мільйонні збитки у червні 2017 року. «З ладу вийшли

сотні робочих місць і два з шести серверів, вірус блокував роботу комп'ютерних систем, українські банки постраждали в першу чергу. Близько 30-ти банків отримали великі збитки, ті, хто не пошкодував кошти на технічне оснащення, зуміли мінімізувати втрати» [14].

Посилення фінансової безпеки банківського сектору відбулося завдяки націоналізації Приватбанку, яка розпочалася у грудні 2016 року. Причинами даного процесу була невважена та незбалансована кредитна політика системно важливого банку, що призвело до втрати близько 97% капіталу [15]. Керівництву слід було провести докапіталізацію банку. Рішення націоналізувати банк позитивно вплинуло на збереження функціонування такої системно важливої фінансової установи.

Для оцінки стану ФББС та виявлення загроз доцільне застосування SWOT-аналізу (табл. 3.2.4).

Таблиця 3.2.4

SWOT-аналіз фінансової безпеки банківської системи як ключової складової розвитку вітчизняного фінансового сектору*

Переваги	Недоліки
<ul style="list-style-type: none"> – збільшення активів; – рентабельність активів і капіталу; – ліквідність активів. 	<ul style="list-style-type: none"> – частка неповернених кредитів; – незбалансована кредитна політика; – пільгове кредитування засновників банків.
Можливості	Загрози
<ul style="list-style-type: none"> – зменшення боргових зобов'язань в іноземній валюті; – рівень ВВП; – збільшення золотовалютних резервів; – наявні доходи населення; – високий рівень розвитку технологій та розроблення власного технічного та програмного забезпечення діяльності банку; – рівень технічного захисту. 	<ul style="list-style-type: none"> – банкрутство або ліквідація банків; – відтік капіталу; – рівень монетизації економіки готівкою; – швидкість обертання грошової маси; – злам комп'ютерних мереж; – зниження кредитного рейтингу країни; – виведення капіталу в офшорні зони; – утрата науково-технічного потенціалу.

*Джерело: складено на основі власних досліджень

З метою зниження загроз банківській безпеці проводити фінансовий аналіз, банківський нагляд, контроль і регулювання: визначати показники й нормативи фінансових установ, рівень прибутковості, ефективність окремих підрозділів, управління капіталом; забезпечувати справедливий розподіл кредитів, захист вкладників; проводити аудит.

На основі проведених досліджень сформуємо основні проблеми, що загрожують ФББС: шахрайські дії з боку персоналу/керівництва; необ'єктивність внутрішнього контролю; незбалансована кредитна політика; збільшення обсягів проблемних кредитів; низький рівень ліквідності активів; дефіцит власних коштів; обсяг пропозиції грошей в обігу; рейдерські атаки на банк; низький рівень технічного забезпечення; політична нестабільність та банкрутство.

На нашу думку, основними шляхами розв'язання проблем ФББ є:

- створення і ведення бази ненадійних клієнтів, загроза банкрутства позичальника;
- контроль за діяльністю клієнтів;
- зростання нового роздрібного кредитування;
- аналіз операцій клієнтів
- ефективна заробітна плата, контроль за роботою персоналу банку.

Забезпечення належного рівня фінансової безпеки банківської системи України вимагає вжиття комплексу заходів з удосконалення законодавства, банківського нагляду, стратегічного планування й антикризового управління [16, с.123].

Вирішення даних питань позитивно позначиться на розвитку банківської галузі, зокрема, забезпечить високий рівень захищеності фінансових установ, поліпшить якість кредитного портфеля, зменшить обсяги проблемних кредитів та зміцнить становище на ринку.

З метою поліпшення якості державних послуг для українців важливе впровадження розпочатих реформ у сфері охорони здоров'я, освіти, пенсійного забезпечення, державного управління та соціальної допомоги. Також важливо запровадити справедливу та сприятливу для економічного зростання систему оподаткування.

Окреслюючи завдання забезпечення фінансової безпеки потрібно врахувати процеси фінансово-економічної інтеграції нашої країни та ті умови, які висувають нам європейські та міжнародні партнери. Саме тому в сучасних умовах постає питання розробки Міжнародної стратегії розвитку на найближчі 5–10 років під протекцією ЄС, ООН та інших міжнародних організацій.

Існує ряд дестабілізуючих факторів, які можуть негативно вплинути на банківську сферу, привести до кризи та завдати непоправних негативних наслідків для її стійкості та стабільного функціонування. У першу чергу до таких дестабілізуючих чинників відносимо низький рівень захищеності банківської галузі. Для підвищення рівня фінансової безпеки банківської системи доцільне впровадження комплексу відповідних програм не тільки на рівні держави, але й комерційні банки самостійно повинні посилену увагу приділяти питанням забезпечення фінансової безпеки, розробляти відповідні інструменти зниження ризиків і забезпечувати реалізацію заходів з підвищення рівня фінансової безпеки банку.

Аналіз стану банківської системи України в контексті забезпечення її фінансової безпеки показав, що дана сфера діяльності потребує системного підходу до оцінки факторів, процесів, дій, які викликають ризики та загрози, належного контролю та регулювання. Адже стан банківської галузі визначає рівень її фінансової безпеки і певною мірою рівень фінансової безпеки країни.

Система фінансової безпеки банків повинна запобігати виникненню глибоких криз у діяльності банків шляхом раннього діагностування негативних тенденцій у їх роботі та нейтралізації можливих проблемних аспектів у поточній діяльності. Крім того, система фінансової безпеки повинна забезпечити ефективну і стабільну фінансову діяльність банків, оптимізуючи використання фінансових ресурсів.

Ефективно діюча система фінансової безпеки банківського сектору України – це ключове завдання фінансової політики держави. Тому на сучасному етапі є нагальна потреба розроблення єдиної цілісної концепції національної безпеки фінансового сектору країни та захисту від передбачуваних процесів, реалізація якої насамперед буде спрямована на посилення рівня довіри населення до фінансових установ, підвищення фінансової грамотності та забезпечення ефективного розвитку фінансового сектору національної економіки.

Список використаних джерел

1. Єпіфанов А.О., Пластун О.Л., Домбровський В.С. та ін. Фінансова безпека підприємств і банківських установ: монографія / за заг. редакцією д-ра екон. наук, проф. А. О. Єпіфанова. Суми: ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2009. - 295 с.
2. Болгар Т.М. Роль і місце фінансової безпеки банків у комплексі фінансової безпеки держави. *Вісник Східно-українського національного університету ім. Володимира Даля*. Луганськ, 2007. №7. Ч.2.–С.17-22
3. Сухоруков А.І. Проблеми фінансової безпеки України: монографія . Київ: НППІБ, 2005. 140 С.
4. Барановський О.І. Банківська безпека : проблема виміру. *Економіка і прогнозування*. 2006. №1. – С.7-26.
5. Барановський О.І. Специфіка фінансової безпеки в банківській сфері. *Вісник НБУ*. 2014. №9. – С.17-23
6. Адаменко С.І. Характеристика та класифікація загроз у банківській системі України. *Стратегічна панорама*. 2004. № 4. – С. 48-52.
7. Основы банковской деятельности (Банковское дело) / Под ред. Тагирбекова К.Р. Москва: ИНФРА-М, Весь Мир, 2003. – 720 с.
8. Артеменко Д.А. Механизм обеспечения финансовой безопасности банковской деятельности: дис.канд.экон.наук. Ростов-на-Дону.1999.172 с.
9. Гриценко Р. Економічна безпека банківської системи України. *Вісник Національного банку України*. № 4. 2003. С. 27–28
10. Федішин М.П., Гаврилишин Н.М. Розвиток банківської системи України в умовах глобалізації: позитивні та негативні наслідки. *Науковий вісник Буковинського державного фінансово-економічного університету: збірник наукових праць*. Вип.2(23): Економічні науки. Чернівці, 2012. – С.155-165
11. Ставська Ю.В., Малярчук А.Є. Вплив участі іноземного капіталу на фінансову безпеку банку. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2019. №4 (21).– С. 521-535.
12. Офіційний сайт Національного банку України. Грошово-кредитна статистика. URL: <https://bank.gov.ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms>

13. Офіційний сайт Національного банку України. Статистика зовнішнього сектору. URL: <https://bank.gov.ua/statistic/sector-external>

14. Офіційний сайт Укрінфрм. Кібератака Petya. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2259742-kiberataka-petya-omelan-zaavlae-pro-miljonni-zbitki-u-ministerstvi.html>

15. Офіційний сайт Укрінфрм. Націоналізація Приватбанку. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2817223-sud-spisav-z-kolomojskogo-borg-privatbanku-na-75-milarda-zmi.html>

16. Федишин М.П., Жаворонок А.В., Ковальчук Н.О. Механізм державного регулювання кризових явищ банківської галузі в умовах глобальних викликів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2019. №28. Частина 2. – С. 121-125

3.3. ВПЛИВ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ РИНКУ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ НА КРЕДИТНУ ПОВЕДІНКУ ДОМОГОСПОДАРСТВ

Ринок фінансових послуг є невід'ємною складовою функціонування нашого суспільства. У межах такого ринку відбувається формування відносин між різними економічними суб'єктами, що супроводжується рухом фінансових ресурсів. Уявити наше життя без сфери фінансових послуг неможливо. Усі платежі, позики, депозити, системи пенсійного забезпечення, страхування ризиків супроводжується фінансовими відносинами.

Саме тому вплив даного ринку на стабільність економічних систем також високий. Фінансово-економічна криза 2008 року лише це підтвердила. З іншого боку розвиток національного господарства країни також тісно пов'язаний з рівнем функціонування ринку фінансових послуг.

Важливість ринку фінансових послуг для розвитку економіки країни не викликає сумнівів. Відповідно, такий ринок як невід'ємна складова національного господарства та нашого життя розвивається у тих же умовах, що і решта галузей та сфер економіки.

На сьогодні активний вплив на економічні процеси здійснюють процеси діджиталізації. Їх активне поширення та швидкі темпи впровадження нових технологій у всіх сферах суспільства сприяли тому, що, на думку багатьох учених, на сьогодні зароджується новий її вид – цифрова економіка.

Дослідження цифрової економіки проводяться значною кількістю вчених, окремими науковими інститутами. Значна кількість переваг, які виникають у межах цифрової економіки для активного розвитку господарської діяльності, зумовлюють зацікавленість урядів більшості країн у розвитку такого типу економіки та формування сприятливих умов для впровадження нових інформаційних технологій у всі сфери суспільства.

Відповідно, ринок фінансових послуг також зазнає численних впливів процесів цифровізації, які поступово змінюють умови та закономірності його розвитку.

Наукові дослідження сьогодення визначають оцифрування як невід'ємну складову сучасної глобальної економіки, яка сприяє більш раціональному управлінню ресурсами [3, с. 47], оптимізації моделей управління бізнесом [15, с. 1152] та структурним змінам. У звіті Європейського фонду поліпшення умов життя та праці підсумовується, що впровадження цифрових технологій характеризується не виправданим оптимізмом, недоречним песимізмом і нерозумінням процесів.

GobbleM. визначає діджиталізацію нескладним процесом перетворення аналогової інформації в цифрову, а саме – використання цифрових технологій, і оцифровану інформацію, щоб створювати та збирати цінність новими способами [10, с. 57].

RachingerM. стверджує, що оцифрування (процес перетворення аналогових даних у цифрові набори даних) – це рамки, які визначаються як експлуатація цифрових можливостей [15, с. 1152]. Оцифрування робить сучасне виробництво індивідуальним. Це означає, що розробка продукту повинна бути адаптована для кожного клієнта.

Уже на сьогодні процеси діджиталізації проникли в усі сектори такого ринку. Вони активно використовуються при наданні кредитних, депозитних, страхових та інвестиційних послуг фінансовими установами своїм клієнтам. Фактично, можна констатувати, що процеси діджиталізації ринку фінансових послуг у сучасних умовах відбуваються найшвидшими темпами, а окреслена сфера є лідером зі створення та впровадження нових технологій для власного розвитку.

На наших очах тепер відбувається зміна концепції обслуговування клієнтів фінансовими установами, поступово трансформуються моделі надання їм фінансових послуг. Зміни торкаються не лише самої сфери надання послуг, але і впливають на розвиток господарської діяльності у цій сфері, формують об'єктивні умови до перегляду вже сформованих бізнес-моделей розвитку фінансових установ. Окреслені трансформації відбуваються у всьому світі, і переваги від діджиталізації сфери фінансових послуг уже відчувають жителі більшості країн світу.

Відповідно, значний вплив процеси діджиталізації здійснили і на функціонування ринку кредитних послуг, як одного з найбільш важливих ринків у функціонуванні всієї сфери фінансових послуг. Зазначимо, що об'єктивні передумови існування такого ринку, призвели до того, що фінансові установи почали використовувати різні новітні технології для активного продажу кредитних продуктів, що у підсумку призвело до трансформації всього світового ринку кредитних послуг.

Це стало можливими також і через поступову зміну поглядів клієнтів кредитних установ на процес запозичення коштів, зміни нових форматів роботи фінансових установ. Фактично нові технології вплинули на всі етапи надання кредитних послуг, починаючи від розробки маркетингових стратегій реалізації кредитних послуг і до пошуку дієвих механізмів повернення боргів за кредитами.

Саме особливості трансформації ринку кредитних послуг у сучасних умовах цифровізації економічних процесів і будуть розглянуті у даному підрозділі. Метою є дослідження процесів трансформації кредитної поведінки домогосподарств в епоху діджиталізації світового ринку фінансових послуг.

Під час дослідження використано сукупність загальних і спеціальних економічних методів наукових досліджень. Зокрема, застосовано методи порівняння, групування та систематизації у процесі акумулювання інформації про процеси діджиталізації та їх вплив на розвиток ринку фінансових послуг і його окремі компоненти.

Також активно використовувався метод контент-аналізу, який дозволив провести дослідження наукових підходів до розгляду суті таких понять як «діджиталізація», «фінансова поведінка», «кредитна поведінка домогосподарств». Використання методів аналізу та синтезу дозволило визначити базові зміни у розвитку ринку фінансових послуг, що відбулися внаслідок впливу процесів діджиталізації.

Застосування компаративного аналізу дало можливість конкретизувати основні трансформації у сфері надання кредитних послуг домогосподарствам, які відбуваються сьогодні в епоху

розвитку цифрової економіки. За допомогою методів абстрагування та узагальнення вони були виокремлені та систематизовані та були зроблені висновки про потенційні напрямки майбутньої трансформації кредитної поведінки домогосподарств.

Зауважимо, що враховуючи активну роль фінансових установ у розробці та впровадженні нових технологій, які позитивно у подальшому використовуються і в інших сферах, сприяли формуванню підвищеної зацікавленості вчених у проведенні досліджень у даній сфері. Питання діджиталізації як невід'ємного явища нашого суспільства вивчалися у працях Абрамової А. [1] та Шкарлета С. [18].

На сьогодні економіка активно діджиталізується. Поняття оцифрування, точніше - «цифрова грамотність», уперше застосовано Gilster M. у тлумаченні комп'ютерної грамотності, в якій дана дефініція визначена як акцентування критичного мислення й оцінка інформації більше, ніж технічних і процедурних навичок. Проте, за весь цей час науковцями здійснювались численні спроби дослідити дану категорію. Питання цифрової грамотності значно активізувалося протягом останніх двадцяти-тридцяти років, поряд з діджиталізацією більшої частини ділової активності суб'єктів господарювання, водночас зростала і її роль, як на ринку фінансових послуг (сфера FinTech), так і у банківському бізнесі та споживчому кредитуванні, зокрема.

Виникає запитання: чому процес діджиталізації на сьогодні настільки важливий? Відповідь дуже проста: по-перше, це обов'язковий елемент для свідомого вибору причин і способів використання нових технологій; по-друге, під час оцифрування діяльності ми стикаємося з соціально-культурним процесом, який відповідає за набуття й обробку основної інформації та знань.

Значна кількість науковців присвятили свої праці вивченню впливу процесів діджиталізації на світовий ринок фінансових послуг. Такі дослідження проведені, зокрема, Поліщук Є. [13], Біловодською О. [8] та Вовк В. [9]. У підсумку всі нові технології на ринку фінансових послуг спрямовані на підвищення ефективності роботи фінансових установ, що можна реалізувати лише через збільшення якості обслуговування

клієнтів. У такому випадку актуальними стають питання дослідження зміни ставлення людей до роботи фінансових послуг, їх потреб і відносин до різних процесів, що відбуваються на ринках фінансових послуг.

Отже, актуальними стають питання не лише статичного розвитку ринку фінансових послуг, але і аналіз поведінкових аспектів його функціонування. Такі ж тенденції стосуються і ринку кредитних послуг. Окреслене зумовило інтерес вчених до пізнання поведінкових аспектів розвитку економічних систем, зокрема у частині пізнання особливостей формування та зміни фінансової поведінки домогосподарств. До авторів таких праць варто віднести: Akerlof A. [2].

Отже, дослідження трансформації кредитної поведінки домогосподарств в умовах становлення ери цифрової економіки варто почати з дослідження самого процесу діджиталізації.

Загалом більшість науковців погоджуються, що діджиталізація вже є невідомою складовою глобальної економіки, оскільки сприяє ефективному використанню різних ресурсів [3, с. 47]. З іншого боку, цей процес також сприяє підвищенню ефективності роботи як технічних систем, так і загалом усієї системи управління на різних його рівнях [15, с. 1144]. GobbleM. розглядає діджиталізацію з технологічного боку і зауважує, що діджиталізація являє собою нескладний процес перетворення інформації у цифровий вид, що здійснюється за допомогою використання відповідних інформаційних технологій [10, с. 58].

Отже, діджиталізація являє собою складний процес перетворення інформації, даних у цифровий вигляд, що дає змогу підвищити потенціал їх використання для досягнення окремих цілей. Важливо, що сам процес цифровізації не є кінцевою метою, а лише інструментом у досягненні конкретних цілей, досягти які за допомогою традиційного опрацювання інформації складно або неможливо.

Процеси діджиталізації на сьогодні набувають значного розвитку і поступово проникають у всі галузі економіки країн і сфери суспільного життя. Відповідно, вони продукують і нові можливості, особливо у сфері бізнесу. Проте, підвищення ефективності господарської діяльності через активне використання

діджиталізації можна досягти лише через розуміння природи цього процесу, особливостей його впливу на функціонування різних систем, у тому числі і на ринок фінансових послуг.

Діджиталізація на сьогодні не лише впливає на зміни, що відбуваються на такому ринку, вона фактично визначає його подальший розвиток. Необхідність використання відповідних нових технологій є об'єктивною передумовою підвищення банками та іншими фінансовими компаніями своєї конкурентоспроможності на фінансових ринках.

Тепер можна визначити вже чітко сформовані трансформації у розвитку такого ринку, що були зумовлені впливом інформаційних технологій. До їх числа можна віднести такі:

- спрощення здійснення переказів коштів між окремими клієнтами;
- доступність швидких способів здійснення оплати за товари;
- наявність онлайн-сервісів для обслуговування клієнтів;
- можливість замовити фінансові послуги онлайн (страхові, кредитні, депозитні послуги);
- підвищення прозорості роботи банківських установ і сфери фінансових послуг, можливість відстежувати рух власних фінансових ресурсів за допомогою спеціальних додатків;
- здійснення миттєвих переказів коштів за допомогою смартфона;
- зменшення часу на здійснення фінансових послуг;
- можливість отримання консультацій та додаткової інформації цілодобово за допомогою онлайн-консультацій, чат-ботів;
- збільшення рівня доступності фінансових послуг, активно розвивається фінансова інклюзія;
- активний розвиток нових стартапів, що призвело до формування нової сфери FinTech;
- підвищення рівня конкуренції між фінансовими установами;
- зниження вартості обслуговування клієнтів;

– активний розвиток віртуальних банків та інших фінансових установ.

Застосування FinTech на ринку фінансових послуг стає причиною ускладнення інституційної структури глобальної фінансової системи. Шляхи зменшення негативного впливу FinTech на стабільність фінансової системи, можуть бути: робота «регулюючих пісочниць» у рамках яких тестуються нові технології, бізнес-моделі й алгоритми, що складають основу інновацій FinTech, тобто здійснюється оцифровування, а також юридичне врегулювання права власності на цифрові токени та чітке визначення технології «blockchain» у різних сферах життя. Розвиток сектору FinTech, з урахуванням сучасних процесів оцифрування діяльності, на основі розбудови «blockchain» у секторі FinTech може стати висхідним елементом.

Розробка ефективного підходу до створення інформаційної платформи FinTech повинна будуватись на основі характеристик платформ FinTech, їх типів, учасників і найбільш впливових факторів, основні серед яких: рівень інвестування, вплив платформ FinTech у ЄС на світовому рівні, особливості інвестування у B2B FinTech платформи та діджиталізація їхньої діяльності.

Загалом переважна більшість досліджень зосереджена на фінансах і банківському секторі. Дослідження моделі функціонування ринку фінансових послуг в окремих його сегментах: депозитному, кредитному, страховому та інвестиційному показало вагомую роль банківських установ в економічному розвитку країн даної. Детальний аналіз трансформацій у банківській системі свідчить, що у майбутньому такі ж зміни повинні відбудуться в інших сегментах ринку фінансових послуг на основі діджиталізації, яка активно розвивається, що є необхідною умовою його розвитку.

Визначення впливу FinTech-індустрії на розвиток банківського бізнесу повинно будуватись на основі основних моделей участі банків у створенні FinTech-компаній. Сучасні тенденції розвитку FinTech треба враховувати при визначенні ключових детермінант трансформації банківського сектору

щодо формування нових бізнес-моделей функціонування банківського бізнесу з урахуванням викликів цифровізації [19, с. 54].

Безпосередньо процеси діджиталізації здійснюють прямий вплив на формування поведінки домогосподарств, окремих осіб. Загалом поведінка, на думку, Bergner R., – це спроба з боку індивіда домогтися деякого стану справ – або здійснити перехід від одного стану справ в інший, або для підтримання існуючого стану в даний час [7, с. 148]. Vicard S., Vicard D. пропонують таке визначення: поведінка – це те, що людина робить, що можна спостерігати, виміряти, і повторити. Оскільки визначення суті поведінки не є метою даного дослідження, то загалом будемо вважати, що поведінка – це процес взаємодії особи з явищами навколишнього середовища, у результаті чого під впливом зовнішніх чинників і внутрішніх її переконань формуються її дії та вчинки.

У фінансовій сфері вплив діджиталізації призводить до трансформації моделі нашої фінансової поведінки, її поступової зміни. Дослідження питань формування та трансформації такої поведінки ускладнюються наявністю значного рівня невизначеності, непередбачуваності, які притаманні процесам прийняття рішень споживачами різних видів фінансових послуг. Також формування певної моделі фінансової поведінки економічних суб'єктів безпосередньо пов'язані з економіками держав господарства та індивідуальними переконаннями особи, які залежать від інших чинників, а саме: освіти, віку, гендеру, соціального становища, професії, наявності сім'ї, сформованих традицій, релігійних вірувань та інших інституціональних чинників.

Фінансову поведінку, на наше переконання, варто розглядати як процес взаємовідносин між фізичною особою та банківською установою, який відбувається у результаті впливу зовнішніх чинників та особистих особливостей світогляду людини, у результатів чого у неї виникають дії, формується модель її ставлення до конкретної установи та її послуг.

Кредитна поведінка домогосподарств є складовою узагальненої моделі їх фінансової поведінки і безпосередньо

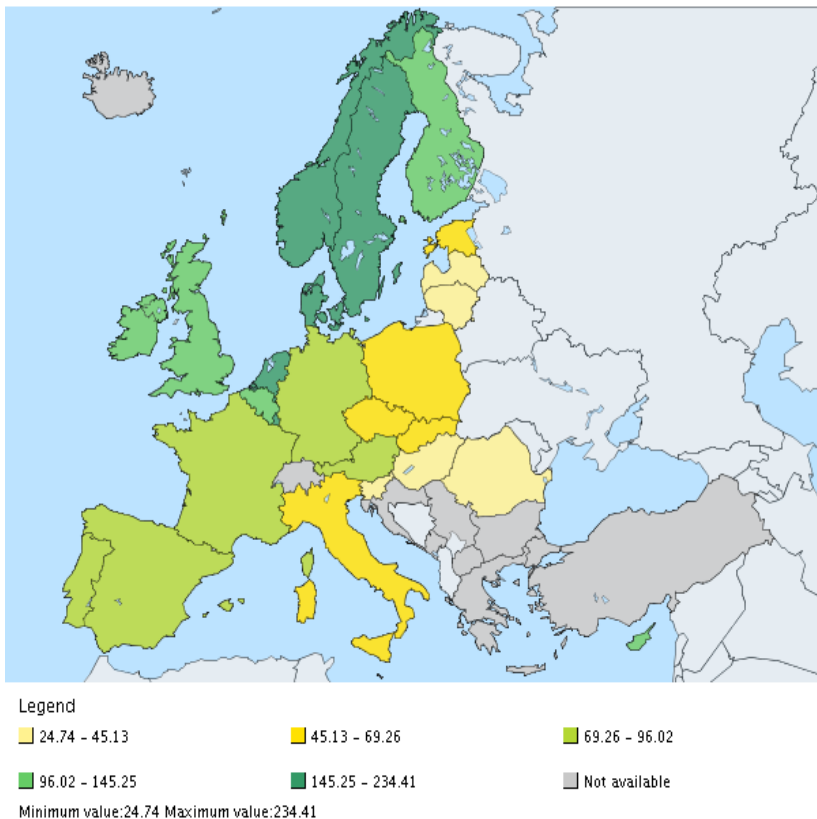
пов'язана з процесами отримання позик від фінансових установ (рис. 3.3.1). Бабенко В. [5] пропонує кредитну поведінку домогосподарств розуміти як діяльність, спрямовану на залучення тимчасово вільних коштів інших суб'єктів: інституцій фінансового ринку, підприємств, інших домогосподарств на умовах поверненості, строковості та, як правило, платності і забезпеченості. З іншого боку, Азаренкова Г. [4] зауважує, що кредитну поведінку варто розуміти як діяльність індивіда або домогосподарства, у процесі якої відбувається запозичення коштів на умовах терміновості, зворотності й платності.

Рис. 3.3.1. Загальний рівень заборгованості домогосподарств станом на 2020 рік*

* Джерело: складено авторами на основі [14]

Загалом кредитну поведінку домогосподарств варто розглядати як процес взаємодії суб'єктів, які здійснюють спільну господарську діяльність з фінансовими установами з приводу отримання у тимчасове користування фінансових ресурсів від банківських і небанківських установ з подальшим їх використанням для задоволення власних потреб на умовах поверненості, платності, строковості та забезпеченості. Підтвердженням цього факту є значення коефіцієнта валового боргу до доходів домогосподарств (рис. 3.3.2).

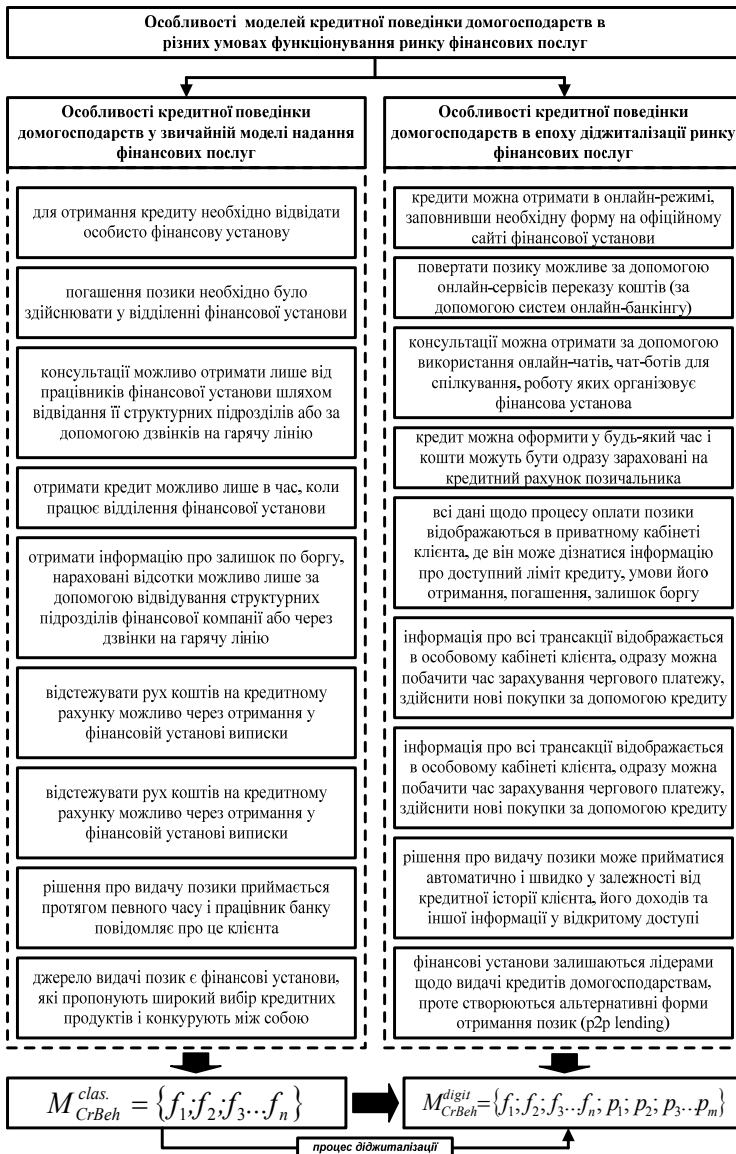

Рис. 3.3.2. Коефіцієнт валового боргу до доходів домогосподарств*

*Джерело: складено авторами на основі [14]

Кредитна поведінка домогосподарств у просторі розвитку процесів діджиталізації та їх проникнення до фінансової сфери також змінюється під впливом нових технологій.

На рис. 3.3.3 наведено порівняння двох узагальнених моделей такої поведінки: класичної, тобто усталеної схеми отримання позик, і нової моделі кредитної поведінки в епоху діджиталізації.

Рис. 3.3.3. Особливості трансформації кредитної поведінки домогосподарств в епоху становлення цифрової економіки*

* Джерело: складено авторами на основі [12]

Опис здійснений через виокремлення та конкретизацію їх базових специфічних особливостей.

Отже, враховуючи відмітні риси, які визначають специфічні риси кожної з моделей кредитної поведінки домогосподарства, зауважимо, що в цілому будь-яку модель можна описати за допомогою сукупності параметрів. Якщо для звичайної моделі поведінки $M_{CrBeh}^{clas.}$ такими показниками можна визначити скінчену сукупність факторів $\{f_1; f_2; f_3 \dots f_n\}$, то для опису нової моделі кредитної поведінки ($M_{CrBeh}^{digit.}$) доцільно виокремити додаткові показники, які ґрунтовніше будуть описувати особливості такої моделі. Тобто до факторів $\{f_1; f_2; f_3 \dots f_n\}$ варто додати ще чинники $\{p_1; p_2; p_3 \dots p_m\}$. Це означає, що вплив процесів діджиталізації на трансформацію моделі кредитної поведінки домогосподарств призводить до її ускладнення, індивідуалізації та підвищує складність її дослідження. Це у свою чергу також впливає і на діяльність фінансових установ і у майбутньому призведе, на наше переконання, до запровадження моделей персоніфікованих умов надання фінансових послуг, у тому числі і при наданні позик.

Зазначимо, що зміни кредитної поведінки домогосподарств відбуваються у результаті розробки та впровадження нових технологій у сферу надання фінансових послуг. Проте кожному із сегментів такої сфери притаманні власні особливості функціонування. Відповідно, вони формують вимоги до нових технологій, упровадження яких трансформує всю сферу кредитних послуг. До специфічних рис її функціонування можна віднести такі:

- 1) наявність значної кількості позичальників, роботу з кожним з них варто організувати і забезпечити повернення виданих у тимчасове користування коштів;
- 2) наявність різних кредитних продуктів, сегментів клієнтів, що ускладнює процес прийняття рішень про видачу позики, вимагає проведення додаткових експертиз кредитоспроможності потенційних клієнтів;

3) високий рівень конкуренції у сфері функціонування ринку кредитних послуг;

4) необхідність забезпечення максимально швидкого прийняття рішення про видачу позик, особливо споживчих кредитів домогосподарствам;

5) необхідність побудови системи управління персональними даними клієнтів, які акумулюються у фінансовій установі і вимагають гарантування їх збереження;

6) необхідність забезпечення клієнтів вчасною, достовірною інформацією про обсяги його заборгованості, нараховані відсотки, період внеску чергового платежу за позицією;

7) необхідність забезпечення клієнтам швидкий доступ до аналізу використання кредитних послуг;

8) необхідність організації цілодобового консультування клієнтів.

Зауважимо, що фінансові установи на сьогодні вже активно використовують нові технології у сфері надання кредитів домогосподарствам. Проте, сучасні тенденції зміни сфери кредитних послуг вимагають від них розробки та постійного впровадження інновацій у дану сферу, які здійснюють вплив і на формування нової моделі кредитної поведінки домогосподарств.

Та трансформація сфери кредитних послуг відбуватиметься активно й у майбутньому, що пов'язано з таким: прагнення фінансових установ максимально знизити власні витрати, підвищення якості технологій оцінки кредитоспроможності потенційних позичальників для зниження рівня прострочених боргів, необхідність підвищення якості надання кредитних послуг, спрощення самого механізму отримання позики та її погашення.

Активні процеси діджиталізації суспільства сприяють розробці та впровадженню нових технологій у різних його сферах. Особливу роль вони відіграють у розвитку ринку фінансових послуг. Фінансові установи для підвищення якості надання власних послуг клієнтам зацікавлені у розробці інноваційних рішень для підвищення ефективності власної діяльності. У підсумку поступового впровадження таких технологій звичні моделі функціонування окремих секторів

такого ринку почали змінюватися. Особливо активно нові технології впроваджуються на ринку кредитних послуг і у сфері розрахункового обслуговування клієнтів.

Ринок кредитних послуг є однією з найбільш важливих складових фінансової сфери держави, і впровадження сучасних технологій у його роботу цілком зрозуміле. Результати дослідження засвідчили, що високий рівень конкуренції між фінансовими установами на окресленому ринку вимагає від фінансових установ постійно вдосконалювати власну діяльність, розробляти та впроваджувати все складніші технології. У підсумку їх застосування також поступово змінюється і кредитна поведінка їх клієнтів, формуються нові вимоги до обслуговування, трансформуються базові принципи роботи усталеної моделі кредитування. У результаті дослідження встановлено, що погляди та ставлення клієнтів до кредитування поступово будуть змінюватися і у подальшому, а нові технології у цій сфері будуть лише поглиблювати ці процеси.

Список використаних джерел

1. Abramova A., Beschastnyy V., Zhavoronok A., Fedyshyn M., Lavrov R., Dluhopolskyi O. & Kozlovskyi S. Financial technologies development prospects in the countries of Eastern Europe and Ukraine. *International Journal of Management*. 2020. 11(7). – P. 384-398.
2. Akerlof G.A., Shiller R.J. (2015). *Phishing for Phools. The Economics of Manipulation and Deception*. 2015. Princeton: Princeton University Press.
3. Antikainen M., Uusitalo T. & Kivikytö-Reponen P. (2018). Digitalisation as an enabler of circular economy. *Procedia CIRP*. 2018. 73. – P. 45-49.
4. Azarenkova G., Shkodina I., Samorodov B., Babenko M. & Onishchenko I. The influence of financial technologies on the global financial system stability. *Investment Management and Financial Innovations*. 2018. 15 (4). – P. 229-238.
5. Babenko V., Kulczyk Z., Perevozova I., Syniavska O., Davydova O. Factors of Development of International e-Commerce in the Context of Globalization. *CEUR Workshop Proceedings*. 2019. 2422. – P. 345-356.
6. Berisha-Shaqiri A. & Berisha-Namani M. Information Technology and the Digital Economy. *Mediterranean Journal of Social Sciences*. 2015. 6 (6). – P. 78-83.

7. Bergner R. What is behavior? And so what? *New Ideas in Psychology*. 2011. 29. – P. 147-155.

8. Bilovodska O., Golysheva I., Gryshchenko O., Strunz H. Theoretical and practical fundamentals of scientific and educational projects: a case of Ukraine. *Journal of International Studies*. 2017. 10(2). – P. 119-128.

9. Chmutova I., Vovk V., Bezrodna O. (2017). Analytical tools to implement integrated bank financial management technologies. *Economic Annals-XXI*. 2017. 163(1-2(1)), 95–99.

10. Gobble M. Digitalization, Digitization, and Innovation. *Research-Technology Management*. 2018. 4. P. 56-59.

11. Grigoraş-Ichim C.E., Cosmulese C.G., Savchuk D. & Zhavoronok A. Shaping the perception and vision of economic operators from the Romania – Ukraine – Moldova border area on interim financial reporting. *Economic Annals-XXI*. 2018. 173(9-10). – P. 60–67.

12. Dubyna M., Zhavoronok A., Kudlaieva N. & Lopashchuk I. Transformation of Household Credit Behavior in the Conditions of Digitalization of the Financial Services Market. *Journal of Optimization in Industrial Engineering*. 2021. 14(1). – P. 97-102.

13. Ivashchenko A., Britchenko I., Dyba M., Polishchuk Ye., Sybirianska Yu. & Vasylyshen Yu. Fintech platforms in SME's financing: EU experience and ways of their application in Ukraine. *Investment Management and Financial Innovations*. 2018. 15(3). – P. 83-96.

14. Офіційний сайт Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu>

15. Rachinger M., Rauter R., Müller C., Vorraber W., and Schirgi E. Digitalization and its influence on business model innovation. *Journal of Manufacturing Technology Management*. 2019. 30 (8). – P. 1143–1160.

16. Ranjula B. The demand and supply of credit for households. *Applied Economics*. 2007. 39 (21). P. 2681-2692.

17. Sági J., Lentner C. Post-crisis trends in household credit market behavior: evidence from Hungary (Literature review). *Banks and Bank Systems*. 2019. 14(3). – P.162-174.

18. Shkarlet S., Dubyna M., Vovk V., & Noga M. (2019). Financial service markets of Eastern Europe: a compositional model. *Economic Annals-XXI*. 2019. 176 (3-4). – P.26-37.

19. Zveryakov M., Kovalenko V., Sheludko S., & Sharah E. FinTech sector and banking business: competition or symbiosis? *Economic Annals-XXI*. 2019. 175(1-2). – P.53-57.

3.4. СТРАХУВАННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ БЕЗПЕКИ ПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ

Формування висококонкурентної економіки будь-якої країни залежить і від стану та динаміки розвитку безпеки продовольчого ринку, що є складовою економічної безпеки держави. При цьому безпека продовольчого ринку настільки широке та комплексне поняття, що розглядати його тільки з якись однієї точки зору недоцільно та науково малоефективно. А тому, досліджуючи дану категорію, пропонуємо підходити системно з урахуванням усіх можливих факторів, умов і аспектів її забезпечення, таких як, наприклад, зовнішньоекономічний, соціальний, сільськогосподарський, продовольчий, агропромисловий, фінансовий, аспект якості та безпечності продукту [1] тощо.

У нашому дослідженні сконцентровано увагу на ролі страхування як елементу фінансово-економічної системи безпеки продовольчого ринку. При цьому треба проаналізувати, який же взаємозв'язок між даними поняттями, що для початку найліпше відобразити за допомогою показників і факторів конкурентоспроможності підприємств агропромислового комплексу. Адже саме заходи із підвищення конкурентоспроможності входять до механізму фінансово-економічних основ безпеки продовольчого ринку [2-3]. Наскільки нам відомо, серед вітчизняних дослідників дана тема досліджується досить-таки обмеженим колом науковців [4-6], які встановили існування взаємозв'язку між конкурентоспроможністю підприємств харчової промисловості та частиною грошей, що виділяється ними на страхування, може мати підтвердження лише для суб'єктів господарювання з високою ефективністю ведення бізнесу [3]. У наукових працях [3-6] страхування розглядається як фактор впливу на конкурентоспроможність суб'єктів господарювання, а отже, як наслідок, матиме вплив і на показники безпеки продовольчого ринку країн.

У наукових працях інших українських учених-дослідників категорія «конкурентоспроможність», її, наприклад, методи

оцінки і фактори визначення ніяк не пов'язується авторами саме страхуванням та його похідними. Так, аналізуючи методи оцінки конкурентоспроможності, вчені поділяють їх на якісні та кількісні [7-10], виділяючи при цьому також вагові коефіцієнти [11] та визначаючи показники оцінки конкурентоспроможності (прибуток, рентабельність, рівень дохідності, збитковості тощо) [12]. При цьому ніде серед даних досліджень не йдеться про страхування, однак зазначається, що залишається нерозв'язаною проблема вибору універсального показника та факторів конкурентоспроможності суб'єктів господарювання [13].

Щодо результатів дослідження іноземних науковців, то вони показують досить-такі різні підходи. Так, підтверджено негативний вплив страхування на економічні показники прибутковості, продуктивності праці та продуктивності землі [14]. А на прикладі Нігерії науковцями [15] визначено існування залежності між рівнем інвестування на підприємстві та страхуванням, що, як наслідок, веде до збільшення масштабів суб'єкта господарювання і обсягів випуску його продукції [15]. Ряд інших досліджень тільки вказують на наявність впливу страхування на показники конкурентоспроможності підприємств агропромислового комплексу, не акцентуючи при цьому, який є характер такого взаємозв'язку [16-17].

Загалом аналіз наукової літератури [18-19] щодо впливу страхування на безпеку продовольчого ринку показує, що такий взаємозв'язок суттєвий. Так, у [18] проаналізовано вплив індексного мікрострахування на показники безпеки продовольчого ринку на прикладі малих підприємств, при цьому вказується на позитивний зв'язок між даними економічними категоріями [18-19].

Крім цього, варто також розглянути безпеку продовольчого ринку і як складову частину загальноекономічного розвитку країни. У даному випадку саме такий інструмент як «страхування» буде відігравати одну з ключових ролей [20-21]. Так, відповідно до [23-24], позитивний вплив страхування може проявлятися у забезпеченні фінансової стабільності суб'єктів господарювання, конкурентоспроможності комерційної діяльності, підвищенні ліквідності [23-27]; зниженні витрат [28];

збільшенні капіталу [20; 29]; підвищення якості ризик- та фінансового менеджменту [30-32].

У цілому, розглядаючи систему фінансово-економічних основ безпеки продовольчого ринку, потрібно враховувати такі її особливості та категорії дослідження, як, по-перше, це концептуальні підходи до визначення та характеристики. Відповідно до цього, безпеку продовольчого ринку пропонують розглядати як стан фінансово-економічної та продовольчої системи; фізичний, соціальний та економічний рівень доступу до продуктів харчування; механізм формування умов для якісного дотримання безпеки продовольчого ринку (дана складова може охоплювати самозабезпечення, державне гарантування, реалізація аграрного потенціалу, сталий розвиток); глобальний, національний, регіональний та інші ієрархічні рівні безпеки продовольчого ринку [33].

По-друге, варто відзначити фінансово-економічні принципи формування безпеки продовольчого ринку, а саме: економічна доступність продовольства; стабільність розвитку продовольчого ринку; безпека продовольства для споживачів; самозабезпеченість продовольством; продовольча незалежність суб'єктів [34]; збалансованість [35].

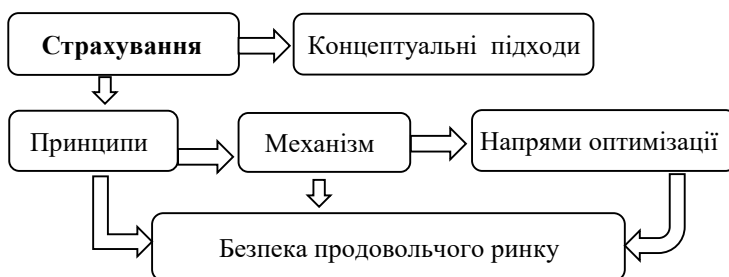
По-третє, однією з найважливіших складових системи фінансово-економічних основ безпеки продовольчого ринку є саме механізм її формування та реалізації, що розглядається як сукупність організаційно-економічних і правових заходів, які вживаються з метою попередження загроз [2]. Також варто відзначити, що до заходів реалізації даного механізму, крім усіх інших, входить також і підвищення конкурентоспроможності підприємств агропромислового комплексу [3], який особливо важливий з точки зору дослідження ролі в цьому страхування підприємств АПК.

По-четверте, разом з даними факторами та фінансово-економічними умовами формування безпеки продовольчого ринку, потрібно розглядати і ринкові загрози успішному розвитку даної категорії. Так, класифікуючи сучасні ринкові загрози, потрібно розділяти їх як за напрямками фінансово-економічного впливу й етапами забезпечення, так і за індикаторами та природою їх виникнення [36]. При цьому до

даного переліку загроз безпеці продовольчого ринку потрібно віднести, наприклад, нестабільність фінансово-кредитного забезпечення суб'єктів агропромислового виробництва, низький рівень застосування інновацій в агропромисловому комплексі [37]; зниження виробничого потенціалу агропромислового комплексу [38] тощо.

По-п'яте, для подолання даних загроз пропонується реалізовувати відповідні фінансово-економічні напрями оптимізації безпеки продовольчого ринку, основними з яких є зростання конкурентоспроможності підприємств АПК та їх інтенсивний розвиток; підвищення купівельної спроможності населення та їх реальних доходів; створення фінансових резервних фондів [39]; підвищення рівня використання страхування як методу мінімізації ризиків тощо.

Отже, можна сформувати фінансово-економічну систему безпеку продовольчого ринку та виокремити в ній страхування як окремий елемент (рис. 1).

Рис. 3.4.1. Страхування як елемент фінансово-економічної системи безпеки продовольчого ринку

*Сформовано авторами.

Таким чином, вивчивши систему фінансово-економічних основ безпеки продовольчого ринку, можна перейти безпосередньо до аналізу впливу страхування на безпеку продовольчого ринку. Одні з найбільш ґрунтовних практичних досліджень указаної теми описано в [40-41], де проаналізовано статистичні дані України за 2002-2019 роки та ряду обраних для дослідження іноземних країн: Австралія, Бельгія, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Ісландія, Ірландія, Італія,

Японія, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Іспанія, Туреччина, Швейцарія, Велика Британія за 1983-2018 роки. Так, кореляційно-регресійні дослідження (розрахунок коефіцієнтів кореляція та детермінації, статистичної значимості F, р-значення) для іноземних країн дав змогу, залежно від ступеня значимості впливу страхування (валові страхові премії) показники безпеки продовольчого ринку (експорт продуктів харчування країни – % від усього товарного експорту країни; та, імпорт продуктів харчування країни – % від усього товарного імпорту країни), розділити всі досліджувані 17 країн на чотири групи [40]:

1) сильна прямо/обернено пропорційна статистична залежність результуючих показників безпеки продовольчого ринку від факторних ознак, де коефіцієнт кореляції r знаходить в діапазоні $0,700 \leq r < 0,900$ ($-0,900 < r \leq -0,700$);

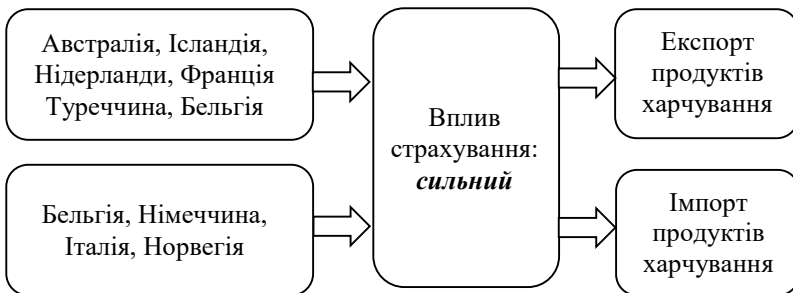
2) середня прямо/обернено пропорційна статистична залежність між залежними та незалежними змінними – тут коефіцієнт кореляції r варіюється в межах $0,500 \leq r < 0,700$ ($-0,700 < r \leq -0,500$);

3) слабка прямо/обернено пропорційна взаємозалежність показників безпеки продовольчого ринку із сумою валових страхових премій: $0,300 \leq r < 0,500$ ($-0,500 < r \leq -0,300$);

4) немає лінійної взаємозалежності між факторними змінними та результативними показниками: $0,000 \leq r < 0,300$ ($-0,300 < r \leq 0,000$).

Також, варто зазначити, що серед досліджуваних груп немає країн де б показники кореляції відповідали діапазоном $0,900 \leq r \leq 1,000$ ($-1,000 \leq r \leq -0,900$) [40].

Отже, відповідно до вищевказаних груп, усі сімнадцять досліджуваних країн можна розподілити залежно від ступеня чи рівня впливу страхування на показники безпеки продовольчого ринку, а саме: на експорт продуктів харчування країни – % від всього товарного експорту країни; та імпорт продуктів харчування країни – % від усього товарного імпорту країни. Узагальнені розрахункові дані по групі 1 (сильна прямо/обернено пропорційна статистична залежність результуючих показників безпеки продовольчого ринку від факторних ознак) відображено на рис. 3.4.2.

Рис. 3.4.2. Країни групи 1 - сильна прямо/обернено пропорційна статистична залежність взаємозв'язку страхування та показників безпеки продовольчого ринку*

*Сформовано авторами на основі даних [40].

Підсумкові дані для другої групи країн за рівнем впливу досліджуваного факторного показника та результуючі наведено відповідно на рис. 3.4.3.

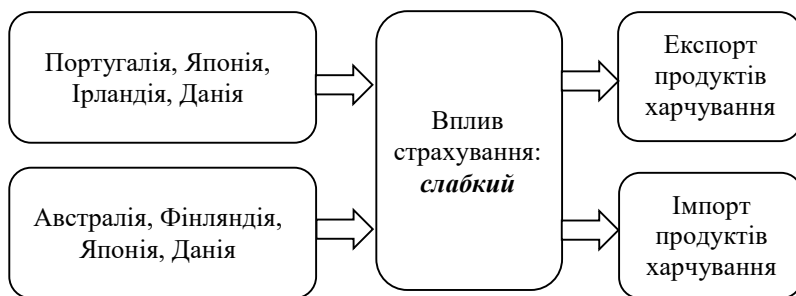
Рис. 3.4.3. Країни групи 2 - середня прямо/обернено пропорційна статистична залежність узаємозв'язку страхування та показників безпеки продовольчого ринку*

*Сформовано авторами на основі даних [40].

У цілому, найбільш вагомий серед наявних вплив страхування на безпеку продовольчого ринку був характерним для зовсім невеликого числа країн, при чому тільки для Бельгії (для групи 1) він характерний для впливу саме разом показники: частки експорту та імпорту продуктів харчування [40]. Щодо

групи 2, то дані на рисунку відображають перелік іноземних країн, для яких характерний середній ступінь впливу страхування на показники безпеки продовольчого ринку. Варто також відзначити, що і для Великої Британії, і для Швейцарії разом дві результуючі величини (експорт продуктів харчування країни – % від усього товарного експорту країни; та, імпорт продуктів харчування країни – % від усього товарного імпорту країни) підпадали під вищевказаний вплив страхування.

Узагальнена інформація щодо третьої групи іноземних країн залежно від ступеня взаємозв'язку між страхуванням та частками експорту/імпорту продуктів харчування у загальній товарній структурі відображено на рис. 3.4.4.

Рис. 3.4.4. Країни групи 3 - слабка прямо/обернено пропорційна статистична залежність взаємозв'язку страхування та показників безпеки продовольчого ринку*

*Сформовано авторами на основі даних [40].

Отже, проаналізовано групи (перші три) країн, які мають сильний, середній та слабкий рівень статистичного впливу страхування на безпеку продовольчого ринку. Відзначимо також, що до четвертої групи відносяться всі інші вказані у рисунках 3.4.1-3.4.3 іноземні країни та комбінації впливу на експорт та імпорт продуктів харчування країни [40].

Аналіз впливу страхування (в якості валових страхових премій) на безпеку продовольчого ринку України розпочнемо з дослідження статистичних показників за 2002-2019 роки, що використано для оцінки такого впливу – розраховано кореляційно-регресійні індикатори.

У цілому показники безпеки продовольчого ринку (частки експорту та імпорту продуктів харчування) зростали досить-таки незначними темпами коливаючи в межах від 3,0 % і до 6,8 %. Також варто відзначити, що для більшості років дослідження саме частка імпорту продуктів харчування країни, % від всього товарного імпорту країни, була більшою від іншого показника безпеки продовольчого ринку (табл. 3.4.1).

Таблиця 3.4.1

Показники страхування та безпеки продовольчого ринку України за 2002-2020 роки*

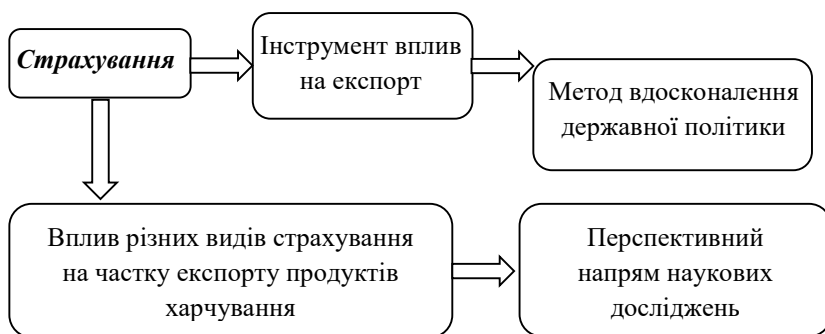
Рік	Показники безпеки продовольчого ринку		Валові страхові премії, млн грн
	Частка експорту, %	Частка імпорту, %	
2002	3,0	3,8	4442,1
2003	3,9	4,8	9135,6
2004	3,5	3,5	19431,4
2005	3,8	4,0	12853,5
2006	3,6	3,7	13830,0
2007	4,2	3,4	18008,2
2008	3,8	3,1	24008,6
2009	5,3	4,5	20442,1
2010	5,0	4,1	23081,7
2011	4,3	3,7	22693,5
2012	5,1	3,5	21508,2
2013	5,6	4,2	28661,9
2014	5,7	4,8	26767,3
2015	6,5	4,3	29736,0
2016	6,7	4,4	35170,3
2017	6,5	3,9	43431,8
2018	6,4	4,1	49367,5
2019	6,4	4,3	53001,2
2020	6,8	5,5	45184,9

*Складено авторами на основі даних [42-44].

Динаміка показників безпеки продовольчого ринку (експорт продуктів харчування України – % від усього товарного експорту України; та імпорт продуктів харчування України – % від усього товарного імпорту України) протягом досліджуваного

періоду 2002-2020 років мають невелику тенденцію до зростання: із 3,0 % у 2002 році і до 6,8 % у 2020 році – це для частки експорту; аналогічно для імпорту: із 3,8 % на початку періоду аналізу і до 5,5 у його кінці. При цьому динаміка валових страхових премій була в цілому також позитивною, однак варто відзначити окремі періоди, коли їх сума зменшувалася (2005 р., 2009 р., 2011-2012 рр., 2014 р., 2020 р.), а згодом знову відновлювала зростання.

У цілому, у дослідженні [41], яке описує двофакторний вплив разом і страхуванні, і інфляції на показники безпеки продовольчого ринку України і вибраних для аналізу сімнадцяти іноземних країн, саме для України підтверджена нульова гіпотеза – вплив разом і інфляції, і страхування на безпеку продовольчого ринку статистично незначимий (кореляція r між факторними та результуючими показниками знаходиться в діапазоні $0 < r < 0,5$, p -значення $\geq 5,0\%$ (0,05); кореляція між незалежними змінними більша чи дорівнює 0,800). При цьому [41] визначено, що тільки страхування є вагомим (статистично значимим) інструментом впливу на безпеку продовольчого ринку, але тільки на частку експорту (рис. 3.4.5).

Рис. 3.4.5. Структурно-логічна схема впливу страхування на безпеку продовольчого ринку України*

*Сформовано авторами на основі даних [41].

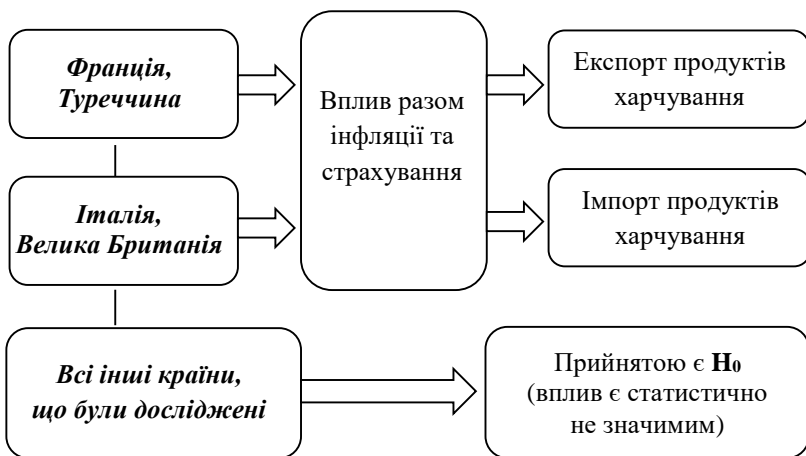
Результати оцінки впливу страхування на показники безпеки продовольчого ринку України також дають змогу зробити такі висновки:

1) страхування є дієвим інструментом впливу на безпеку продовольчого ринку в Україні, а тому його треба використовувати як метод вдосконалення державної агропромислової політики продовольчої безпеки; при цьому саме експортно зорієнтовані сфери виробництва готових харчових продуктів піддаються найбільшому впливу такого методу як страхування;

2) розвиваючи перший висновок, констатуємо, що аналіз впливу різних видів страхування на частку експорту продуктів харчування є перспективним напрямом майбутніх пошуків, а тому потребує детального дослідження.

Аналогічний двофакторний аналіз впливу двох разом і інфляції, і страхування на показники безпеки продовольчого ринку (експорт продуктів харчування країни – % від усього товарного експорту країни; та, імпорт продуктів харчування країни – % від усього товарного імпорту країни) для іноземних країн (Австралія, Бельгія, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Ісландія, Ірландія, Італія, Японія, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Іспанія, Туреччина, Швейцарія, Велика Британія) у дослідженні відображає можливість прийняття альтернативної гіпотези для ряду країн [41].

Відповідно до даного наукового припущення, вплив разом страхування та інфляції на два чи хоча б на один з показників безпеки продовольчого ринку статистично значимий (коефіцієнт кореляції r між факторними та результуючими показниками знаходиться в діапазоні $0,5 < r < 1$, p -значення $< 5,0\%$ ($0,05$); кореляція між незалежними змінними є меншою за $0,800$). Так, для Франції та Туреччини поєднання страхування на інфляції як інструменти впливу ефективні щодо регулювання тільки частки експорту продуктів харчування; для Італії та Великої Британії поєднання страхування на інфляції як інструменти впливу на безпеку продовольчого ринку ефективні щодо регулювання тільки частки імпорту продуктів харчування; для решти країни поєднання разом страхування на інфляції як інструментів впливу на показники безпеки продовольчого ринку неефективні [41]. Узагальнені результати дослідження наведено на рис. 3.4.6.

Рис. 3.4.6. Структурно-логічна схема впливу разом страхування та інфляції на безпеку продовольчого вибраних для дослідження іноземних країн*

*Сформовано авторами на основі даних [41].

Отже, з дослідження страхування як елемента фінансово-економічної системи безпеки продовольчого ринку, можна сформулювати такі висновки. Найбільш важливими при побудові даної функціональної взаємодії є визначення таких елементів, концептуальні підходи до визначення та характеристики страхування та безпеки продовольчого ринку, принципи формування, механізм реалізації, ключові загрози та напрями їх подолання. Крім цього, встановлено, що вплив страхування на показники безпеки продовольчого ринку (частка експорту та частка імпорту продуктів харчування) різний для України і для обраних для дослідження іноземних країн. При цьому для ринку України дієвий інструмент впливу на експорт продуктів харчування – % від усього товарного експорту України. А для іноземних держав такий вплив статистично значимий для двох разом показників безпеки продовольчого ринку.

Список використаних джерел

1. Гойчук О. І. Продовольча безпека: структура, рівні та критерії забезпечення. *Загальні проблеми економіки*. 2003. № 12. – С. 12–18.
2. Немченко В.В. Продовольча безпека України. *Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: Економічні науки*. 2012. №4(70). Том 2. – С. 179-183.
3. Мельник С.І. Дослідження категорії «національна продовольча безпека». *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна*. №1. 2015. – С. 127-136.
4. Shirinyan L., Arych M. (2019), Impact of the insurance cost on the competitive ness of food industry enterprises of Ukraine in the context of the food market security, *Ukrainian Food Journal*, 2019, 8(2), pp. 368–385. URL: <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/handle/123456789/30069>
5. Shirinyan, L., Arych, M., Rohanova, H. (2021), INFLUENCE OF INSURANCE ON COMPETITIVENESS OF FOOD ENTERPRISES IN UKRAINE, *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, Vol. 43. No. 1: 05-12, Article DOI: <https://doi.org/10.15544/mts.2021.01>
6. Конкурентоспроможність страхового ринку України в умовах активізації глобалізаційних процесів: колективна монографія/ за матеріалами праць наукової групи і науковою редакцією д-ра екон. наук, проф. Л. В. Шірінян. Київ: Видавництво Ліра-К, 2020. 404 с. URL: <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/handle/123456789/30994>
7. Баєва В. В. Методичні підходи до оцінки конкурентоспроможності підприємства харчової промисловості. *Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. Серія «Економічні науки»*. 2015. № 3. С. 349-361.
8. Чередніченко О. О. Оцінка конкурентоспроможності продукції сільськогосподарських підприємств молочної галузі. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес*. 2013. Вип. 181(6). – С. 237-245.
9. Тихоліз Л. С. Аналіз та оцінка конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. *Збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету*. 2013. Вип. 21. – С. 256-260. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ZnpPdatu_2013_21_58
10. Швед Т.В., І.С. Біла Оцінка конкурентоспроможності підприємства *Економіка і суспільство*. 2017. Випуск № 8. – С. 405-410.

11. Пилипенко В.В., Пилипенко Н.М. Науково-практичні аспекти оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*. 2016. Випуск 1 (67). – С. 73-78.

12. Легеза Д.Г. Методика оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на рівні регіону. *Формування ринкової економіки*. 2011. Спец. вип. : у 2-х ч., ч. 2. – С. 248-256.

13. Кваско А.В. Аналіз методів оцінки конкурентоспроможності підприємства. *Наукові записки / Scientific Papers*, 2017. 1 (54). – С.111-118.

14. Spörrietal. (2012) The Impact of Crop Insurance on the Economic Performance of Hungarian Cropping Farms. *Paper prepared for the 123rd EAAE Seminar “PRICE VOLATILITY AND FARM INCOME STABILISATION”*. Dublin, February 23-24, 2012.

15. Akinrinola, O.O. and Okunola, A.M. (2014) Effects of Agricultural Insurance Scheme on Agricultural Production in Ondo State. *MPRA Paper* No. 74558. Available at: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/74558/1/MPRA_paper_74558.pdf

16. Lorant A., and Farkas M.F. (2015). Risk management in the agricultural sector with special attention to insurance. *POLISH JOURNAL OF MANAGEMENT STUDIES*, Vol.11, No2. Available at: https://www.researchgate.net/publication/282275925_Risk_management_in_the_agricultural_sector_with_special_attention_to_insurance

17. Juan, H. et al. (2016) Estimating the Effect of Crop Insurance on Input Use When Insured Farmers are Monitored. *Selected Paper prepared for presentation at the 2016 Agricultural & Applied Economics Association Annual Meeting, Boston, Massachusetts*, July 31-August 2.

18. Isaboke H.N., Zhang Q., Nyarindo W.N. (2016), The effect of weather index based micro-insurance on food security status of smallholders, *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*, 2(3), Available at: www.are-journal.com

19. Bogdan Mârzaa, Carmen Angelescub, Cristina Tindecheb (2015), Agricultural Insurances and Food Security. The New Climate Change Challenges, *Procedia Economics and Finance*, 27, pp. 594–599.

20. Outreville J.F. (2011), The relationship between insurance growth and economic development: 80 empirical papers for a review of the literature, *Working Paper*, 12

21. Nwani A.T., & Omankhanlen A.E. (2019). Insurance Receivables and Economic Growth: The Case of Nigeria, *Journal of Physics: Conference Series*, 1378, DOI: 10.1088/1742-6596/1378/4/042093
22. Pradhan R.P et al. (2017). Is there a link between economic growth and insurance and banking sector activities in the G-20 countries? *Review of Financial Economics*, 33, – pp. 12–28.
23. Njegomir V., & Stojić D. (2010), Does insurance promote economic growth: the evidence from ex-Yugoslavia Region, *Ekon. Misao i Praksa DBK.*, XIX, 1, – pp. 31–48.
24. Stojaković A., & Jeremić L. (2016), Development of the insurance sector and economic growth in countries in transition, *Megatrend revija ~ Megatrend Review*, 13(3), – pp. 83– 106.
25. Sawadogo et al. (2018), Life Insurance Development and Economic Growth: Evidence from Developing Countries, *Journal of Economic Development*, 48(2).
26. Petrova Y. (2019), On cointegration between the insurance market and economic activity, *Empirical Economics*, DOI: <https://doi.org/10.1007/s00181-019-01669-6>
27. Satrovic E. (2019), Meta-Analysis of the Relationship between Life Insurance and Economic Growth, *Journal of Yasar University*, 14. – pp. 118–125.
28. Petrova Y. (2014), The Relationship between Insurance Market Activity and Economic Growth, *LUP Student Papers*.
29. Hu H., Su M., Lee W. (2013), Insurance activity and economic growth nexus in 31 regions of China: bootstrap panel causality test, *Romanian Journal of Economic Forecasting*, XVI(3).
30. Hui Z., & Xin Z. (2017), The dynamic relationship between insurance development and economic growth: New evidence from China's coastal areas, *African Journal of Business Management*, 11(5), – pp. 102–109, DOI: 10.5897/AJBM2016.8219
31. Hussein M., & Alam S. (2019), The Role of Insurance Sector in the Development of the Economy of Oman, *Global Journal of Economics and Business*, 6(2), pp. 356– 364.
32. Ramoutar R.S. (2019), The Effects of Insurances, Pensions and Mutual Funds on Economic Growth, *Journal of Economics and Public Finance*, 6(1), – pp. 17–27.

33. Бабич М.М. Понятійно-категоріальна сутність продовольчої безпеки. *Економіка та держава*, 2017. №6. С. 39-45.
34. Аграрная политика / [А. П. Зинченко, и др.]; Под ред. А. П. Зинченко. Москва : Колосс, 2004. – 304 с.
35. Манзій І.Б. Продовольча безпека: структура, принципи, реальні загрози. *Вісник СНАУ*. 2008. Випуск 8/1. – С.27-31.
36. Курляк М.Д. Формування системи національної продовольчої безпеки України. Монографія. Львів : Видавництво «Растр-7», 2018. – 232 с.
37. Онегіна В.М. Сучасні загрози продовольчій безпеці в Україні та державне регулювання. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*. 2014. Вип. 149. – С. 47-56.
38. Тринько Р.І. Продовольча безпека: аналітична діагностика: монографія. Львів, 2010. 168с.
39. Козак К.Б. Забезпечення продовольчої безпеки як основи життєзабезпечення й підвищення якості життя населення. *Економіка підприємств харчової промисловості*. 2014. № 3(23). – С. 37-42.
40. Artych M., Didenko T., Pozdniakova E., Korniienko M., Kripak Y. (2020). Impact of insurance and inflation on economic growth and food market security. *Ukrainian Journal of Food Science*. Volume 8, Issue 1, – pp. 147-158. URL: <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/handle/123456789/32054>
41. Арич М.І., Корнієнко М.В., Кріпак Я.В., Діденко Т.С. Інфляція та страхування як фактори впливу на безпеку продовольчого ринку: двофакторний регресійний аналіз. *Наукові праці 70 НУХТ. 2020. Том 26. № 6.* – С. 68 -81.
42. Державна служба статистики України. Офіційний сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
43. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг України. Офіційний сайт. URL: <http://www.dfp.gov.ua/> та <http://www.nfp.gov.ua/>.
44. Національний банк України. Офіційний сайт. URL: <https://bank.gov.ua/>.

ПІСЛЯМОВА

Основний результат науково-дослідної теми полягає у розробці теоретико-методичних положень і практичних рекомендацій щодо основ формування ефективної фінансової політики держави та господарюючих суб'єктів, визначення основних інструментів її реалізації. Зміст основних висновків і рекомендацій зводиться до такого:

1. Аналіз сучасного стану зовнішніх державних запозичень довів, що даний інструмент фінансування дефіциту державного бюджету досить активно використовується не лише в Україні, а й в інших, у тому числі, високорозвинених країнах. З'ясовано, що великі обсяги зовнішніх запозичень притаманні не лише слабо- чи середньорозвиненим країнам, але й високорозвиненим, поряд з тим, принципова різниця спостерігається у підходах до використання таких грошей. Так, притаманні розвиненим країнам підходи до зовнішніх запозичень базуються на принципах прозорості та раціональності (ефективності) витрачання запозичених коштів, тоді як слаборозвинені країни здебільшого використовують їх для поточного споживання.

2. Аналіз сучасного стану пенсійної системи України вкрай незадовільний, насамперед через недостатнє фінансування та низький рівень пенсійних виплат. Звичайно, необхідним є виведення пенсійної системи України з кризового стану. Реформування солідарної системи, створення накопичувальної системи та сприяння розвитку системи добровільного пенсійного забезпечення - пріоритетні завдання уряду.

Дія принципу солідарності поколінь і солідарності пенсіонерів за категоріями вичерпала свої можливості, тому доцільне впровадження в дію накопичувальної пенсійної системи та подальше стимулювання розвитку та поширення недержавного пенсійного страхування.

3. У структурі доходів Державного бюджету України податок на доходи фізичних осіб є найбільшим джерелом податкових надходжень серед прямих податків. Податкова політика 2018–2020 років фіскально зорієнтована та не враховує соціальний аспект оподаткування доходів громадян. Податкове

навантаження на офіційні заробітні плати щороку поступово зростають і з 2017 року, незалежно від суми нарахованої заробітної плати, воно становить 19,5% для всіх громадян.

4. На сучасному етапі розвитку економіки країни важливу роль відіграє ринок публічних закупівель, у зв'язку з чим виникає необхідність здійснення їх моніторингу, що полягає в забезпеченні дотримання замовниками законодавства на всіх стадіях закупівлі. Моніторинг ототожнює поняття аналізу, відслідковування та дослідження на основі відкритих електронних даних і автоматичних індикаторів ризиків дотримання замовником принципів і норм законодавства при проведенні процедури закупівлі з подальшим інформуванням замовника про виявлені порушення та рекомендації щодо їх усунення в електронному форматі, що забезпечить побудову регламентів проведення моніторингу з урахуванням його суті та електронного формату виконання.

5. Органи місцевого самоврядування в ЄС мають у своїх руках інструменти для забезпечення економічного розвитку. На жаль, сьогодні в Україні концепція VBM пов'язана тільки з корпоративним сектором, і це дослідження передбачає висвітлення методів оцінки інвестиційної привабливості самої адміністративної одиниці як суб'єкта господарювання, а не юридичної особи.

Прийняття рішення щодо об'єднання територіальних громад, безумовно, має передувати проведенню комплексного оцінювання стану громад – потенційних учасників об'єднання за компонентами їхньої внутрішньої спроможності на підставі розрахунку сукупності демографічних, економічних, фінансових та інших показників, а також формування профілю спроможності майбутньої громади, що дасть можливість сформувати громаду, реально спроможну мобілізувати внутрішні резерви і самостійно, за рахунок власних ресурсів вирішувати питання місцевого значення.

6. Враховуючи особливості сучасних умов господарювання, вітчизняні суб'єкти господарювання не просто повинні, а зобов'язані прогнозувати розвиток імовірних кризових явищ, забезпечувати, якщо не ефективно, то хоча б стабільну власну фінансово-

економічну діяльність. Це завдання комплексне і вимагає подальшого виконання. Окрім того, аналіз методичних підходів до оцінки рівня фінансово-економічної безпеки підприємства показав, що питання вибору критеріїв (індикаторів) оцінки фінансово-економічної безпеки підприємства, системи показників, що її характеризують, і самих методичних підходів до визначення рівня фінансово-економічної безпеки дискусійне і також потребує подальшого дослідження.

7. Аналіз поточного стану інвестиційної привабливості вітчизняного агропромислового комплексу вказує на доцільність реалізації заходів, які, на нашу думку, сприятимуть покращенню інвестиційної привабливості України та її інвестиційного клімату. Серед них можна виокремити: сприяння прозорості процесу приватизації; розвиток депозитарної системи; забезпечення максимального рівня виплат «офіційної» заробітної плати; розроблення та запровадження кодексу ділової етики або етичного кодексу корпоративного управління для всіх учасників ринку з акцентом на пріоритет довготривалої співпраці, а не для короткострокової вигоди; реструктуризація неефективних великих підприємств і разом з тим, сприяння розширенню сфери малого та середнього бізнесу; введення в дію інструментів, які сприятимуть більшому рівню кредитування реального сектору економіки банками; розвиток ринку страхових послуг. Ці та інші заходи сприятимуть не тільки інтенсивному економічному розвитку вітчизняного господарства, але й вертикальній інтеграції, міжнародній взаємодії та відкритості у сфері українського агропромислового комплексу.

8. Інвестиційне забезпечення аграрного сектору економіки можна прискорити за умов точного підходу відносно визначення перспективних шляхів застосування коштів інвестиційного призначення. Проблема обмеженості інвестиційних ресурсів стоїть дуже гостро, тому важливо залучені кошти насамперед спрямовувати на розвиток тих напрямів виробництва, які при заданих умовах господарювання дозволять одержати найбільший ефект у вигляді прибутку та мінімізації термінів окупності, а також тих, завдання яких – розв'язання гострих проблем аграрних підприємств.

9. У сучасних умовах господарювання важливе значення для ефективного і довгострокового розвитку підприємства має стратегія підвищення конкурентоспроможності господарюючого суб'єкта в контексті забезпечення конкурентних переваг підприємства в рамках зростаючого рівня конкурентної боротьби в системі ринкових відносин і ринкової економіки. Наведена комплексна модель управління конкурентоспроможністю підприємства на основі системного підходу в рамках даного наукового дослідження являє собою системність структурних етапів досягнення ключових цілей у сфері підвищення конкурентоспроможності підприємства відповідно до ключових функцій даного підходу (цільова, планування, організація, мотивація, контроль).

10. Дієздатність фінансової системи великою мірою залежить від розвитку та інфраструктури фінансового ринку, який повинен забезпечувати фінансовими ресурсами економіку. Одним з основних структурних елементів такого забезпечення є банківські установи. Стан банківської системи відображає рівень розвитку національної економіки.

В Україні вже давно назріває потреба у зміні банківського законодавства, але натомість вносяться часткові корективи та рекомендації Нацбанку. Такий підхід не дає економічного ефекту від роботи грошового ринку. Насамперед варто змінити підхід до проведення аукціонів, рефінансування, отримання кредитних коштів від регулятора, до управління та роботі топ-менеджерів. Стан економіки в період світової кризи, пандемії та інших непередбачуваних обставин, слабкий, що відображається на роботі банків. Вочевидь фінансові кризи мають циклічний характер, вони здатні повторюватись і мають передумови, на які варто зважати. Тому стратегічні дії регулятора та всього фінансового ринку мають відповідати сьогоденню.

11. Необхідність удосконалення управління ризиками банківської діяльності є причиною запровадження нових підходів до організації системи контролінгу ризиків у банку, розробки методичного та інструментального підґрунтя для реалізації його функцій: планування, аналізу, обліку, контролю та корегування.

З метою підтримання ефективного розвитку банківської установи, її фінансової стійкості, стабільного функціонування на ринку банківських послуг необхідно сформувати інтегровану систему управління банківськими ризиками, яка буде забезпечувати різні види управлінь, зорієнтовані на клієнта та толерантності до ризиків. Запропонована система має запуснути нові можливості для здійснення реінжинірингу бізнес-процесів банківської установи, управління якістю обслуговування персоналу банку відповідно до світових стандартів і впровадження інновацій у самий сектор управління.

12. Враховуючи зростаючі ризики банківської галузі та небезпеку наступних непередбачуваних шоків, на часі актуалізується питання забезпечення фінансової безпеки банківської системи. Фінансова безпека банківської системи відіграє надзвичайно важливу роль індикатора стану захищеності банківської галузі (у тому числі захищеності інтересів власників, керівництва, клієнтів банку, матеріальних цінностей), можливості досягнення поставлених цілей, генерування фінансових ресурсів для забезпечення фінансової стійкості до зовнішніх шоків і внутрішніх загроз, стабільної та ефективної діяльності банківських установ. Аналіз стану банківської системи України в контексті забезпечення її фінансової безпеки показав, що дана сфера діяльності потребує системного підходу до оцінки факторів, процесів, дій, які викликають ризики та загрози, належного контролю та регулювання. Адже стан банківського галузі визначає рівень її фінансової безпеки і певною мірою рівень фінансової безпеки країни.

Система фінансової безпеки банків повинна запобігати виникненню глибоких криз у діяльності банків шляхом раннього діагностування негативних тенденцій в їх роботі та нейтралізації можливих проблемних аспектів у поточній діяльності. Крім того, система фінансової безпеки має забезпечити ефективну і стабільну фінансову діяльність банків, оптимізуючи використання фінансових ресурсів. Ефективно діюча система фінансової безпеки банківського сектору України – це ключове завдання фінансової політики держави. Тому на сучасному етапі є нагальна

потреба розроблення єдиної цілісної концепції національної безпеки фінансового сектору країни задля захисту від непередбачених процесів, реалізація якої насамперед буде спрямована на посилення рівня довіри населення до фінансових установ, підвищення фінансової грамотності та забезпечення ефективного розвитку фінансового сектору національної економіки.

13. Процеси діджиталізації на сьогодні набувають значного розвитку і поступово проникають у всі галузі економіки країн та сфери суспільного життя. Відповідно, вони продукують і нові можливості, особливо у сфері бізнесу. Активні процеси діджиталізації суспільства сприяють розробці та впровадженню нових технологій у різних його сферах. Особливу роль вони відіграють у розвитку ринку фінансових послуг. Фінансові установи для підвищення якості надання власних послуг клієнтам зацікавлені у розробці інноваційних рішень для підвищення ефективності власної діяльності. Дуже активно нові технології впроваджуються на ринку кредитних послуг та у сфері розрахункового обслуговування клієнтів.

Ринок кредитних послуг - одна з найбільш важливих складових фінансової сфери держави, і впровадження сучасних технологій у його роботу цілком зрозуміле. Результати дослідження засвідчили, що високий рівень конкуренції між фінансовими установами на окресленому ринку вимагає від фінансових установ постійно вдосконалювати власну діяльність, розробляти та впроваджувати все складніші технології. У підсумку їх застосування поступово змінюється і кредитна поведінка їх клієнтів, формуються нові вимоги до обслуговування, трансформуються базові принципи роботи усталеної моделі кредитування. У результаті проведення дослідження встановлено, що погляди та ставлення клієнтів до кредитування поступово будуть змінюватися і у подальшому, а нові технології у цій сфері будуть лише поглиблювати ці процеси.

14. Результати дослідження впливу страхування на показники безпеки продовольчого ринку України дають змогу зробити такі висновки:

- страхування є дієвим інструментом впливу на безпеку продовольчого ринку в Україні, тому його треба використовувати як метод удосконалення державної агропромислової політики продовольчої безпеки; при цьому саме експортнозорієнтовані сфери виробництва готових харчових продуктів піддаються найбільшому впливу такого методу як страхування;

- аналіз впливу різних видів страхування на частку експорту продуктів харчування це перспективний напрям майбутніх наукових пошуків.

СПИСОК АВТОРІВ

1. КАРВАЦЬКИЙ М.В., к.е.н. Етапи формування та сучасні тенденції зовнішнього державного боргу України.
2. ВІКНЯНСЬКА А.О., к.е.н., доцент. Реалії функціонування пенсійної системи України.
3. ГРУБЛЯК О.М., к.е.н., доцент. Фіскальні функції податку на доходи фізичних осіб в Україні.
4. ЮРІЙ Е.О., к.е.н., доцент, ПЛАТ А.К., магістрант. Особливості моніторингу у сфері публічних закупівель.
5. СОКРОВОЛЬСЬКА Н.Я., к.е.н., доцент. Сучасні джерела фінансування об'єднаних територіальних громад в Україні.
6. КОРБУТЯК А.Г., к.е.н., доцент. Передумови фінансово-економічної безпеки вітчизняних підприємств.
7. КОВАЛЬЧУК Н.О., к.е.н., доцент. Проблеми фінансового забезпечення інвестиційної діяльності аграрних підприємств України.
8. КУЛИНИЧ Ю.М., к.е.н., доцент, ЛИСЕНКО Ж.П., к.е.н., доцент. Розвиток інвестиційного потенціалу українського АПК як умова доступу до ключових світових ринків.
9. ГАВАТЮК Л.С., к.е.н., доцент. Управління конкурентоспроможністю підприємства в сучасних умовах господарювання.
10. ОСТРОВСЬКА Н.С., д.е.н., доцент. Формування сучасних методів управління банківською системою України.
11. ФЕДИШИН М.П., к.е.н., доцент, КОСТЮК О.Р., студентка. Фінансова безпека банківської системи України як необхідна складова розвитку фінансового сектору України.
12. ДУБИНА М.В., д.е.н., професор, ЖАВОРОНОК А.В., к.е.н., доцент. Вплив діджиталізації ринку фінансових послуг на кредитну поведінку домогосподарств.
13. АРИЧ М.І., к.е.н., доцент, ОЛЕКСИН А.Г., к.е.н., доцент. Страхування як елемент фінансово-економічної системи безпеки продовольчого ринку.

Наукове видання

**ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ
І ГОСПОДАРЮЮЧИХ СУБ'ЄКТІВ:
КОЕВОЛЮЦІЯ ТА СИНЕРГЕТИЧНИЙ ЕФЕКТ**

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

Відповідальний за випуск *Юрій Е.О.*

Літературний редактор *Лукул О.В.*

Технічний редактор *Чорасва Г.К.*

Підписано до друку 13.06.2022. Формат 60x84/16.

Папір офсетний. Друк різнографічний. Умов.-друк. арк. 12,0.

Обл.-вид. арк. 12,9. Тираж 50. Зам. 1005.

Видавництво та друкарня Чернівецького національного університету.
58012, Чернівці, вул. Коцюбинського, 2.

e-mail: ruta@chnu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 891 від 08.04.2002.